

ADMINISTRATĪVĀ UN KRIMINĀLĀ JUSTĪCIJA

APRĪLIS
MAIJS
JŪNIJS

/2015

Nr. 2 (71)

**Baltijas Starptautiskās
akadēmijas zinātniski
teorētisks žurnāls**

Galvenais redaktors
Dr.iur. Dainis Mežulis

Redakcijas kolēģija

Dr.iur. Petrus C. van Duyne (Nīderlande)
Dr.habil.iur. Jans Vidackis (Polija)
Dr.habil.iur. Viktors Justickis (Lietuva)
Dr.iur. Kristians Arbaiters (Vācija)
Dr.iur. Anatolijs Volobujevs (Ukraina)
Dr.iur. Larisa Beļajeva (Krievija)
Dr.iur. Petro Bilenčuks (Ukraina)
Dr.habil.iur. Jāns Huiks (Igaunija)
Jur.zin.kand. Vladimirs Rudņevs (Krievija)
Dr.iur. Valērijs Bužors (Moldova)
Dr.phil. Dilip K. Das (ASV)
Dr.iur. Sandra Kaija (Latvija)
Dr.iur. Ārija Meikališa (Latvija)
Dr.iur. Vitolds Zahars (Latvija)
Dr.habil.iur. Anrijs Kavalieris (Latvija)
Dr.habil.iur. Osvalds Joksts (Latvija)
Dr.habil.phil. Ivans Vedins (Latvija)
Dr.iur. Aivars Endziņš (Latvija)
Dr.iur. Ziedonis Rags (Latvija)
Dr.philol. Jeļena Bescennaja (Latvija)

Literārā redaktore
Dr.philol. Jeļena Bescennaja

Izgatavots
SIA "Petrovskis un Ko"

Vāka autore
Anita Dimante

*Visi raksti ir recenzēti atbilstoši
Latvijas Zinātnes padomes prasībām.
Recenzijas ir pieejamas žurnāla redakcijā.*

*Autoru viedoklis var nesakrist
ar redakcijas kolēģijas viedokli.
Par faktu pareizību atbild rakstu autori.*

Krimināltiesību apakšnozare

U. Krastiņš	<i>Krimināltiesību reforma turpinās</i> 3
J. Baumanis	<i>Kriminālprocesa pret vairākām personām pabeigšana saprātīgā termiņā</i> 10
A. Gabrieljans	<i>Tiesu prakses analīze par personas nonāvēšanu pēc tās lūguma (eitanāziju)</i> 19
M. Sumbarova	<i>Izmeklētāja kriminālprocesuālo lēmumu likumības un pamatotības nodrošināšana</i> 28
A. Persidskis	<i>Soda noteikšana par noziedzīgu nodarījumu kopību</i> 34

Kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas apakšnozare

L. Makans, A. Lācīte-Čakstiņa	<i>Aizturēšana apsardzes darbībā – problēmas un risinājumi</i> 42
A. Žebrovskis	<i>Operatīvā darbība – slepenība – efektivitāte</i> 46

Civiltiesību apakšnozare

K. Bite	<i>Mācību atvaļinājuma tiesiskā daba</i> 58
----------------	---

Konstitucionālo tiesību apakšnozare

I. Ļevakins	<i>Krievijas tiesību sistēmas attīstības ārējie faktori (konstitucionālie pamati)</i> 68
--------------------	--

Latvijas Zinātnes padomes lēmums Nr. 1–2–1
Rīgā, 2007. gada 23. janvārī

Latvijas Zinātnes padome, pamatojoties uz Latvijas Republikas „Zinātniskās darbības likumu” (19.05.2005.) un „Latvijas Zinātnes padomes nolikumu” (LR MK Noteikumi Nr. 383, 09.05.2006.), nolemj iekļaut LZP Vispārārtzīto recenzējamo zinātnisko izdevumu sarakstā žurnāla „Administratīvā un Kriminālā Justīcija” trīs sadaļas: krimināltiesības, policijas tiesības, kriminālistika un operatīvās darbības teorija.

Latvijas Zinātnes padomes priekšsēdētājs akadēmiķis **J.Ekmanis**

Mūsu adrese

Baltijas Starptautiskās
akadēmijas izdevums
Reģ. apl. Nr.000702194

Lomonosova iela 4, Rīga, Latvija, LV-1019
e-pasts: justicija@bsa.edu.lv
Tālr./fakss: 67100242

СОДЕРЖАНИЕ

Отрасль уголовного права

У. Крастиньш. Уголовно-правовая реформа продолжается

Я. Бауманис. Завершение уголовного процесса против нескольких лиц в разумный срок

А. Габриелян. Анализ судебной практики о причинении смерти лицу по его просьбе (эвтаназии)

М. Сумбарова. Обеспечение законности и обоснованности процессуальных решений, принимаемых следователем по уголовному процессу

А. Персидскис. Назначение наказания по совокупности преступлений

Отрасль криминалистики и теории оперативной деятельности

Л. Маканс, А. Лаците-Чакстыня. Задержание в охранной деятельности: проблемы и решения

А. Жебровски. Оперативная деятельность – секретность – эффективность

Отрасль гражданского права

К. Бите. Правовая природа учебного отпуска

Отрасль конституционного права

И. Левакин. Внешние факторы развития правовой системы России (конституционные основы)

CONTENT

Department of Criminal Law

U. Krastiņš. The reform of criminal justice will continue

J. Baumanis. Completion of criminal proceedings against several persons in a reasonable term

A. Gabrielyan. The analysis of the legal practice of euthanasia

M. Sumbarova. Assurance of legality and validity of the procedural decisions made by the investigator in criminal proceeding

A. Persidskis. Determination of punishment for aggregation of criminal offences

Department of Criminalistics and the Theory of Investigation Activities

L. Makans, A. Lācīte-Čakstiņa. Detention in security guard activities – problems and solutions

A. Žebrowski. Operational work – security – effectiveness

Department of Civil Law

K. Bite. The legal source of study leave

Department of Constitutional Law

I. Levakin. External factors of development of legal system of Russia (Constitutional bases)

INHALT

Fachbereich Strafrecht

U. Krastiņš. Die Strafrechtsreform wird fortgesetzt

J. Baumanis. Das Ermittlungsverfahren gegen mehrere Beschuldigte innerhalb vernünftiger Frist

A. Gabrieljans. Analyse der gerichtlichen Entscheidungen zu Sterbehilfe (Euthanasie)

M. Sumbarova. Gewährleistung der Gesetzlichkeit bzw. Begründetheit der vom Untersuchungsführer gefällten prozessualen Entscheidungen im Strafprozess

A. Persidskis. Strafzumessung bei gleichartiger Tatmehrheit

Fachbereich Kriminalistik und Einsatzlehre

L. Makans, A. Lācīte-Čakstiņa. Festnahme im Bereich Schutz und Sicherheit: Probleme und Lösungen

A. Žebrowski. Die operative polizeiliche Tätigkeit – Geheimhaltung – Effektivität

Fachbereich Zivilrecht

K. Bite. Die rechtliche Natur eines Studienurlaubes

Fachbereich Verfassungsrecht

I. Levakin. Äußere Faktoren der Entwicklung des russischen Rechtssystems (Verfassungsgrundlagen)

KRIMINĀLTIESĪBU APAKŠNOZARE

KRIMINĀLTIESĪBU REFORMA TURPINĀS

*Dr. habil. iur. Uldis Krastiņš,
Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors, Latvija*

Latvijas Republikas Ministru kabineta 2009. gada 9. janvārī pieņemtā „Kriminālsodu politikas koncepcija”¹ rosināja jaunas nostādnes krimināltiesībās, kas attiecas ne tikai uz kriminālsodu kā piespiedu ietekmēšanas līdzekli, bet daudz plašākā izvērsumā konceptuāli noteica uzdevumu izstrādāt grozījumus Krimināllikuma gan vispārīgajā, gan sevišķajā daļā.

Ir pamats teikt, ka 2009. gada 9. janvāra koncepcija ierosināja reformu Latvijas krimināltiesībās, par ko liecina 2012. gada 13. decembrī Latvijas Republikas Saeimā izdarītie plašie grozījumi Krimināllikumā, kas stājās spēkā no 2013. gada 1. aprīļa².

Raksturīgi, ka šie grozījumi Krimināllikumā (turpmāk arī – KL) aptvēra daudz plašāku krimināltiesību jautājumu loku, nekā bija paredzēts „Kriminālsodu politikas koncepcijā”. Uz dažām novitātēm norādīšu.

Krimināllikumā tika nostiprināts viens no svarīgākajiem starptautisko krimināltiesību principiem – *non bis in idem* princips, kas aizliedz personu par vienu un to pašu nodarījumu tiesāt vai sodīt divas reizes. Var jau teikt, ka šis princips jau bija iestrādāts Kriminālprocesa likuma (arī – KPL) 25. pantā³. Taču Krimināllikuma 1. panta piektajā daļā⁴ šis princips iestrādāts plašākā griezumā, ko ne vienmēr ievēro un uzsver.

KPL 25. pantā *non bis in idem* princips izteikts šādā veidā: personu par vienu un to pašu nodarījumu var tiesāt un sodīt tikai vienu reizi. Savukārt KL 1. panta piektās daļas redakcija ir šāda: Nevienu nedrīkst no jauna tiesāt vai sodīt par nodarījumu, par kuru viņš jau ticis attaisnots vai sodīts ar likumā noteiktajā kārtībā pieņemtu un spēkā stājušos nolēmumu krimināllietā vai administratīvā pārkāpuma lietā.

Abi iepriekšminētie *non bis in idem*

principa formulējumi būtiski atšķiras. KPL 25. pants norāda vienīgi uz to, ka par vienu un to pašu nodarījumu nedrīkst tiesāt un sodīt divas reizes. Krimināllikuma 1. panta piektajā daļā nepārprotami pateikts, ka runa ir ne tikai par kriminālsodāmiem nodarījumiem, par kuriem persona iepriekš tiesāta vai sodīta, bet arī par nodarījumiem, kas izskatīti administratīvā pārkāpuma lietā, kas nozīmē to, ka arī par tiem nedrīkst vēlreiz tiesāt vai sodīt kriminālā kārtā.

Formulējot KL 1. panta piekto daļu, likumdevējs ir ņēmis vērā Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu S. Zolotuhina lietā pret Krieviju (Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 7. jūnija spriedums lietā 14939/03 S. Zolotukhin v. Russia)⁵.

Šis spriedums satur divas visai svarīgas nostādnes *non bis in idem* principa izpratnē: 1) attiecībā uz nodarījumu klasifikāciju nacionālajos likumos, kas dažās nacionālo tiesību sistēmās tiek apzīmētas kā „administratīvās”, aptver atsevišķus tiesībpārkāpumus, kas pēc savas būtības ir krimināli, taču pārāk maznozīmīgi, lai uz tiem attiecinātu krimināltiesību normu darbību un kriminālprocesu; 2) *non bis in idem* princips aizliedz kriminālvajāšanu un atkārtotu tiesvedību, kas balstās uz identiskiem faktiem vai faktiem, kas pēc būtības ir vieni un tie paši.

Tāpat Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir pateikusi, ka atbilstoši Latvijas tiesību sistēmai administratīvie tiesībpārkāpumi ir pielīdzināmi kriminālsodāmiem nodarījumiem, ja tie pēc būtības ir līdzīgi, un, otrkārt, kriminālvajāšana un atkārtota tiesvedība ir aizliegta, ja tā balstās uz identiskiem faktiem vai faktiem, kas pēc būtības ir vieni un tie paši⁶.

Krimināllikuma 1. panta ceturtajā daļā iekļauts krimināltiesību princips, ka nodarījumu

(tā tad darbību vai bezdarbību) nevar atzīt par noziedzīgu, likumu piemērojot pēc analogijas. Šis princips Latvijas krimināltiesībās bija izstrādāts krimināltiesību teorijā un tika ievērots praksē; tagad tas ir nostiprināts Krimināllikumā.

Papildināts arī KL 9. pants, kas reglamentē jautājumus par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu ar nodomu (tīši). Līdz 2012. gada 13. decembra grozījumiem Krimināllikumā vainas formu un to veidu risinājums bija saistīts vienīgi ar kaitīgajām sekām, kas iestājušās noziedzīga nodarījuma izdarīšanas rezultātā. Taču Krimināllikuma sevišķajā daļā ir diezgan daudzas normas, kurās formulēti noziedzīgi nodarījumi, kas izpaudušies tikai prettiesiskās darbības izdarīšanā vai noteiktas darbības neizdarīšanā (bezdarbība).

Tie ir noziedzīgi nodarījumi, kas krimināltiesībās tiek dēvēti par formāla sastāva nodarījumiem, jo tie skaitās pabeigti ar likumā paredzētās darbības izdarīšanu vai tās neizdarīšanu, ja tāds pienākums ir bijis uzlikts, jo kaitīgo seku iestāšanos likums nav ietvēris attiecīgā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju skaitā. Vainīgās personas psihiskā attieksme šādos nodarījumos KL 9. pantā nebija noteikta. Tagad šā panta otrajā daļā nepārprotami pateikts, ka noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu (tā tad tīši), ja persona apzinājusies savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi (attiecas uz bezdarbību).

Būtiskas izmaiņas Krimināllikumā izdarītas noziedzīgu nodarījumu daudzējādības institūta regulējumā (KL 24. pants), jo no šā likuma gan vispārīgās daļas, gan sevišķās daļas izslēgta administratīvā tiesībpārkāpuma atkārtotība (KL 23. panta piektā daļa) un atkārtotība kā nodarījumu kvalificējošā pazīme (KL 25. pants). Pamatoti likumdevējs ir nonācis pie atzinuma, ka atkārtoti izdarīti administratīvie tiesībpārkāpumi nevar veidot kriminālsodāmu nodarījumu. Atkārtotības kā noziegumu kvalificējošas pazīmes izslēgšana no Krimināllikuma paver iespēju pilnīgāk novērtēt katra noziedzīgā nodarījuma kaitīgumu, cietušā interešu ievērošanu un soda individualizācijas principa ievērošanu, dodot iespēju noteikt sodu par katru noziedzīgo nodarījumu. Līdz ar to tiek stiprināts noziedzīgo nodarījumu reālas kopības princips krimināltiesībās, kas dod iespēju soda noteikšanā ievērot katra noziedzīgā nodarījuma kaitīgumu atbilstoši tiem soda noteikšanas

principiem, kas tagad detalizēti iestrādāti KL 50. pantā. Piemēram, KL 50. panta trešajā daļā tagad pateikts: ja vismaz viens noziedzīgs nodarījums, kas veido noziedzīgo nodarījumu kopību, ir smags vai sevišķi smags noziegums, galīgais sods tiek noteikts, pilnīgi vai daļēji saskaitot piespriestos sodus (tā tad nav paredzēts sodu ietveršanas princips)⁷.

Nozīmīgas izmaiņas skārušas atsevišķu sodu veidu traktējumu Krimināllikuma vispārīgajā daļā. Naudas soda apmērs un piespiedu darba ilgums vairs nav paredzēts konkrētu noziedzīgu nodarījumu sankcijās, bet gan vispārīgās daļas attiecīgajās normās (KL 41. un 40. pants), kas dod iespēju šos soda veidus izraudzīt atbilstoši izdarītā kaitīgumam, konkrētajiem noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas apstākļiem, kā arī ievērojot izdarītāja personību.

Kriminālsodu sistēmu īpašas izmaiņas neskāra (KL 36. pants); no kriminālsodu sistēmas izslēgts arests kā pamatsods (KL 39. pants), bet probācijas uzraudzība kā papildsods Krimināllikumā jau bija iekļauta pirms iztirzātajiem grozījumiem (KL 45.¹ pants). Atbilstoši grozījumiem Krimināllikumā tiesību ierobežošanu kā papildsodu drīkst piemērot arī tādos gadījumos, kad tas KL sevišķās daļas panta sankcijā nav paredzēts, tā tad balstoties uz vispārīgās daļas nosacījumiem (KL 44. panta trešā daļa).

Lielas izmaiņas ir notikušas Krimināllikuma sevišķajā daļā saistībā ar sankcijā paredzētajiem sodu veidiem un apmēriem. Raksturīgi, ka par noziedzīgiem nodarījumiem, kuri nav paši smagākie, veidotas alternatīvas sankcijas, paredzot tajās visus pamatsoda veidus (KL 36. pants), un tajā pašā laikā par kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziegumiem sankciju apmēri ir samazināti. Turpretī par smagiem un sevišķiem smagiem noziegumiem sankcijas vai nu atstātas iepriekšējās vai kļuvušas bargākas.

Iepriekšminētie grozījumi Krimināllikumā nav vienīgie, bet, manuprāt, pietiekams arguments, lai atzītu, ka 2009. gada 9. janvāra „Kriminālsodu politikas koncepcija” ievadīja reformu Latvijas krimināltiesībās, un tā tiek turpināta visai būtiskās krimināltiesību jomās. Par to liecina vairākas iestrādes Krimināllikuma grozījumu projektos, kas pilnīgi vai daļēji jau bija izdarītas pirms 2012. gada 13. decembra grozījumiem Krimināllikumā un kas dažādu

iemeslu dēļ palika ārpus šiem grozījumiem. Pie dažiem no tiem turpmāk pakavēšos.

Bieži Krimināllikuma sevišķās daļas normās kaitīgo seku apzīmēšanai tiek izmantoti vērtējuma jēdzieni. Viens no tādiem vērtējuma jēdzieniem ir būtisks kaitējums, ko ietvēra daudzās normās sakarā ar atkārtotības izslēgšanu no Krimināllikuma.

Likuma piemērošanas praksē būtiska kaitējuma satura atklāšana konkrētā noziedzīgā nodarījumā bieži ir radījusi praktiska rakstura grūtības, uz ko ne vienreiz vien ir norādījis Augstākās tiesas Krimināllietu departaments⁸, kaut arī 1998. gada 15. oktobra likumā „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” (Īpašais likums) 23. pantā ir doti pamatnosacījumi šā jēdziena izpratnei⁹.

Saskaņā ar Īpašā likuma 23. panta pirmo daļu atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, ar kuru radīts būtisks kaitējums, iestājas: 1) ja noziedzīgā nodarījuma rezultātā ne vien nodarīts ievērojams mantisks zaudējums (pārsniedz piecu minimālo mēnešalgu kopsummu), bet arī apdraudētas vēl citas ar likumu aizsargātās intereses vai 2) ja šāds cits apdraudējums ir ievērojams.

Īpašas grūtības būtiska kaitējuma noteikšanā rodas, kad jāpamato cits ar likumu aizsargāto interešu apdraudējums vai, ka šāds cits interešu apdraudējums pats par sevi vērtējams kā ievērojams. Lai būtiska kaitējuma ietvaros materiālo zaudējumu plašāk varētu pielīdzināt būtiskam kaitējumam, ir ierosināts grozījums Īpašā likuma 23. pantā, paredzot, ka atbildība iestājas, ja prettiesiska nodarījuma izdarīšanas brīdī mantiskais zaudējums nav bijis mazāks par desmit minimālo mēnešalgu kopsummu. Tikai tāda apmēra zaudējuma prettiesiska nodarīšana vien jau ir pamats kriminālatbildībai, ja Krimināllikuma sevišķās daļas panta vai panta daļas dispozīcija uz to ir norāde. Taču arī šis grozījums neizslēdz grūtības būtiska kaitējuma izpratnē, jo jēdzieni „vēl citas ar likumu aizsargātās intereses” un „ievērojami apdraudētas citas ar likumu aizsargātās intereses” tāpat arī turpmāk prasīs pamatojumu šāda veida interešu aizskārumam katrā konkrētajā gadījumā.

Arvien vēl aktuāls ir jautājums par mantas konfiskāciju kā kriminālsoda veidu. KL 42. pantā mantas konfiskācija kā soda veids nozīmē notiesātā īpašumā esošās mantas piespiedu

bezatlīdzības atsavināšanu valsts īpašumā. Turklāt noteikts, ka, nosakot mantas konfiskāciju, tiesas konkrēti norāda, kāda manta konfiscējama. Tātad ir jābūt reālai iespējai mantu konfiscēt. Jāatzīmē, ka mantas konfiskācija kā pamatsods jau ir izslēgta no Krimināllikuma sodu sistēmas un līdz ar to šā likuma sevišķās daļas pantu sankcijās mantas konfiskācija kā pamatsods vairs nav paredzēta. Un tikai par atsevišķiem smagiem vai sevišķi smagiem noziegumiem mantas konfiskācija ir saglabāta kā papildsods.

Šāda ierobežota iespēja piemērot mantas konfiskāciju kā kriminālsoda veidu, acīmredzot, bija pamatā Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2015. gada 8. aprīļa spriedumam¹⁰, ar kuru atzīts, ka mantas konfiskācija kā soda veids, kas paredzēts KL 42. pantā, nav pretrunā ar Satversmes 105. pantā garantētajām personas konstitucionālajām tiesībām uz īpašumu.

Manuprāt, ir pārāgri runāt par mantas konfiskācijas kā papildsoda izslēgšanu no Krimināllikuma sodu sistēmās, kamēr krimināltiesībās nav reglamentēts mantas īpašās konfiskācijas institūts. Tā ieviešanai Tieslietu ministrijas pastāvīgā Krimināllikuma darba grupa ir izstrādājusi likuma projektu par grozījumiem Krimināllikuma vispārīgajā daļā, ierosinot to papildināt ar jaunu nodaļu „Mantas īpašā konfiskācija”, kurā iestrādāti galvenie mantas īpašās konfiskācijas noteikumi.

Dots mantas īpašās konfiskācijas jēdziens jeb pamats. Mantas īpašā konfiskācija ir noziedzīgi iegūtas mantas, noziedzīga nodarījuma rīka, lietas, kas bija paredzēta vai tika izmantota noziedzīga nodarījuma izdarīšanai, kā arī jebkuras ar noziedzīgu nodarījumu saistītas mantas piespiedu atsavināšana valsts labā.

Tiek norādīts, ka mantas īpašā konfiskācija nav kriminālsods. Tas ir svarīgi, jo tiek atzīts, ka mantas īpašā konfiskācija nav iekļaujama Krimināllikuma sodu sistēmā kā kriminālsods, bet ir cits piespiedu ietekmēšanas līdzeklis krimināltiesībās līdzīgi kā juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi, kuru skaitā ir arī juridiskajai personai piederošās mantas konfiskācija (KL 70.² pants).

Galvenā vērība likumprojektā veltīta noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijai. Jāpiemin, ka KPL 355. pantā ir risināti jautājumi par noziedzīgi iegūtu mantu un noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju kriminālprocesa ietvaros

(KPL 358. pants). Taču sistēmiski tas nav pareizs risinājums, jo mantas konfiskācijas jautājumi saistībā ar izdarītu noziedzīgo nodarījumu jārisina krimināltiesību materiālajās normās un stingrā tiesas kontrolē un, otrkārt, KPL 355. panta nosacījumi nav pilnībā atbilstoši mantas īpašās konfiskācijas jēgai.

Galvenās noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas nostādnes. Manta atzīstama par noziedzīgi iegūtu, ja personas īpašumā vai valdījumā tā tieši vai netieši nonākusi noziedzīga nodarījuma rezultātā, tajā skaitā iegūta no šādas mantas realizācijas vai persona citādi guvusi no tās labumu. Iestrādāta tā saucamā „prezumētā mantas konfiskācija”, tas ir, tādas mantas konfiskācija, kas atrodas konkrētus noziegumus izdarījušās personas īpašumā vai valdījumā vai tā atsavināta vai citādi nodota citai personai, ar kuru noziegumu izdarījušai personai ir radnieciskas, kopdzīves, kopīgas saimnieciskas un tamlīdzīgas saites, ja šīs personas nepierāda, ka konkrētā manta ir iegūta likumīgā ceļā.

Normatīvas pārmaiņas paredzētas saistībā ar KL 260. pantu, kurā paredzēta atbildība par ceļu satiksmes un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja iestājušās kaitīgas sekas miesas bojājumu veidā vai cilvēka nāve. Pārmaiņām tiek pakļauta šā panta trešā daļa, kurā nodalīta atbildība par iepriekšminēto noteikumu pārkāpšanu, ja kaitīgās sekas radušās, vadot transportlīdzekli alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē.

Krimināllikuma 260. panta trešā daļa pašreiz spēkā esošajā redakcijā attiecas uz visām šā panta daļām neatkarīgi no kaitīgo seku smaguma, sākot ar viegliem miesas bojājumiem, paredzot visai bargu sankciju – brīvības atņemšanu uz laiku no trim līdz piecpadsmit gadiem. Ja visās citās KL 260. panta daļās sankcijas bargums ir atkarīgs no kaitīgo seku smaguma, tad trešajā daļā soda individualizācijas princips, kura pamatā ir nosacījums, ka soda bargums ir atkarīgs no kaitējuma smaguma, nav ievērots. Tāpēc uz KL 262. panta bāzes tiek veidota jauna satura norma, saglabājot šā panta pirmo daļu, bet sekojošajās četrās šā panta daļās atkarībā no seku smaguma tiek paredzēta atbildība par ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšanu, ja to izdarījusi persona, kura vada transportlīdzekli alkohola, narkotisko,

psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē, paredzot katrā panta daļā diferencētu atbildību.

Izmaiņām paredzēts pakļaut arī KL 262.¹ pantu – „Atteikšanās no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes”. Ievērojot to, ka nav reti gadījumi, kad pēc ceļa negadījuma, kura rezultātā iestājušās KL 260. pantā paredzētās sekas, transportlīdzekļa vadītājs pamet notikuma vietu, tāpēc nav bijis iespējams pārbaudīt, vai transportlīdzekļa vadītājs transportlīdzekli ir vadījis apreibuma stāvoklī, un līdz ar to pastāvējusi iespēja izvairīties no likumā paredzētās paaugstinātās atbildības. Lai šādus gadījumus mazinātu, tiek ierosināts KL 262.¹ pantu papildināt ar vēl vienu atbildības nosacījumu – ja transportlīdzekļa vadītājs pēc ceļu satiksmes negadījuma, kura rezultātā cietušajam (cietušajiem) radušies miesas bojājumi, atstājis notikuma vietu, tātad izvairījies no apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes.

Tieslietu ministrijas sākotnējā projekta variantā bija paredzēts personas atteikšanos no medicīniskās pārbaudes apreibinošu vielu koncentrācijas noteikšanai asinīs KL 262.¹ pantā saistīt ar notikuma vietu atstāšanu transportlīdzekļa vadītāja vainu ceļa negadījumā, tas ir, ar konkrētu ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumu. Atkarībā no seku smaguma tika veidotas 262.¹ panta daļu paaugstināta barguma sankcijas salīdzinājumā ar KL 260. panta attiecīgajām daļām, neveidojot noziedzīgo nodarījumu kopību ar KL 260. pantu.

Pret šādu KL 262.¹ panta konstrukciju izteicu iebildumus šādu apsvērumu dēļ. Pirmkārt, šajā pantā paredzētā atteikšanās no medicīniskās pārbaudes un negadījuma vietas atstāšana notiek tūlīt pēc negadījuma un netiek konstatēta transportlīdzekļa vadītāja vaina ne KL 260. pantā, ne KL 262.¹ pantā paredzētajā noziedzīgajā nodarījumā. Transportlīdzekļa vadītāja medicīniskā pārbaude tiek rosināta sakarā ar to, ka negadījuma kaitīgās sekas ir negadījuma vietā konstatējamas. Vainas jautājums – tas ir, vai transportlīdzekļa vadītājs ar savu darbību vai bezdarbību ir pārkāpis ceļu satiksmes noteikumus un vai tāda darbība ir cēloņsakarībā ar kaitīgajām sekām, kā arī to, kāda smaguma kaitējums nodarīts cietušajam (cietušajiem) procesuāli tiek risināts tikai pēc kriminālprocesa uzsākšanas; otrkārt, tāpat

kā KL 262. pantā (transportlīdzekļa vadīšana alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē) arī KL 262.¹ panta daļās sankcijas tika paredzētas atkarībā no kaitīgo seku smaguma un to maksimālās robežas KL 262.¹ pantā neatšķirās no KL 262. pantā paredzētajām sankciju robežām.

Tāpat transportlīdzekļa vadītājs, kurš atteicies no medicīniskās pārbaudes vai atstājis notikuma vietu, netieši tiek atzīts par vainīgu noziedzīgā nodarījumā, kas paredzēts KL 262.¹ pantā. Taču nevaram izslēgt gadījumus, kad transportlīdzekļa vadītājs notikuma vietu atstājis vienīgi aiz bailēm no atbildības, psihiskā stresa ietekmē sakarā ar cietušā sakropļošanu vai pat nonāvēšanu. Veidojot šādas konstrukcijas KL 262.¹ pantu, rupjā veidā tiek pārkāpts taisnīguma princips krimināltiesībās, jo persona var tikt notiesāta par noziedzīgu nodarījumu, ko viņa nav izdarījusi.

Tajā pašā laikā neapšaubāmi, ka transportlīdzekļa vadītājs, atstājot notikuma vietu pēc negadījuma, kuru viņš ir izraisījis un, ja iestājušās KL 260. pantā paredzētās sekas, ir pārkāpis ceļu satiksmes noteikumus, tāpēc par šādu rīcību, ievērojot seku smagumu, viņam ir jāatbild. KL 262.¹ pantā ir jāparedz transportlīdzekļa vadītāja atbildība par ceļu satiksmes negadījuma vietas atstāšanu pēc izraisītā satiksmes negadījuma ar kaitīgām sekām. Ja transportlīdzekļa vadītājs tiek atzīts par vainīgu arī noziedzīgā nodarījumā, kas paredzēts KL 260. pantā, viņš atbild saskaņā ar nodarījumu reālās kopības noteikumiem par abiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

KL 262.¹ panta daļās paredzēto sankciju bargums atkarībā no kaitīgo seku smaguma pakāpes taisnīguma dēļ nedrīkst pārsniegt starpību starp KL 260. pantā un 262. pantā paredzētajām brīvības atņemšanas soda maksimālajām robežām, un tie ir trīs gadi brīvības atņemšanas, jo pretējā gadījumā sods būtu bargāks nekā tas ir paredzēts par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola vai citu apreibinošu vielu ietekmē (KL 262. pants).

Arvien vēl neatrisināts ir vainas jautājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos, kurus veido tīša prettiesiska darbība vai bezdarbība, bet kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības. Salikta sastāva noziedzīgiem nodarījumiem pieskaitāms arī KL 260. pantā paredzētais nodarījums. Tieslietu ministrijas pastāvīgā darba

grupa izstrādāja priekšlikumu par kopējo vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos. Krimināllikuma grozījumi projekta veidā nonāca līdz Saeimas Juridiskajai komisijai, kur Vienotības partijas deputātu negatīvās nostājas dēļ neguva atbalstu.

Taču savu aktualitāti šī problēma nav zaudējusi arī sakarā ar KL 262. panta izveidi un vēl jo vairāk tāpēc, ka Krimināllikuma sevišķajā daļā ir vairāk nekā 30 noziedzīgu nodarījumu, kuros salikta sastāva noziedzīgā nodarījumā smagas sekas paredzētas aiz neuzmanības, bet kaitīgās sekas būtiska kaitējuma veidā salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos iekļautas vairāk nekā 70 noziedzīgos nodarījumos.

Par to, ka kopējās vainas formas jautājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos Krimināllikuma vispārīgajā daļā ir jāatrisina, varam pārliecināties saistībā ar ierosinātajiem grozījumiem KL 262. pantā un jau esošo KL 260. pantu. Abos šajos pantos kaitīgās sekas iestājas aiz neuzmanības, tāpēc vairāk nekā divaini, ka noziedzīgs nodarījums, kas paredzēts KL 260. pantā, tiek uzskatīts par izdarītu aiz neuzmanības (arī tad, kad Ceļu satiksmes noteikumi tiek pārkāpti visrupjākajā veidā), bet KL 262. pantā paredzētais – tīši.

Tas apstāklis, ka Krimināllikuma sevišķajā daļā ir paredzēti vairāk nekā simts salikta sastāva noziedzīgu nodarījumu, kuros darbība vai bezdarbība saistīta ar kaitīgām sekām (smagas sekas vai būtisks kaitējums) aiz neuzmanības, manuprāt, vien jau ir pietiekams pamats, lai Krimināllikuma vispārīgās daļas 8. panta ceturtajā daļā iekļautu vainas risinājumu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos. Tāpat, ja darbība vai bezdarbība ir tīša (saskaņā ar KL 9. panta otro daļu apzināta darbība vai bezdarbība vienmēr ir tīša), bet kaitīgās sekas iestājušās aiz neuzmanības, tad kopumā tāds noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu (tīši)¹¹.

Tāds vainas risinājums salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos ir atrodamas Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālkodeksa 11. paragrāfa otrajā daļā¹², Igaunijas Sodkoda 15. panta otrajā daļā¹³, Krievijas Federācijas Kriminālkodeksa 27. pantā¹⁴ un Moldovas Republikas Kriminālkodeksa 19. pantā¹⁵.

Pie kāda rezultāta var novest nepareizs vainas risinājums konkrētā noziedzīgā nodarījumā varam pārliecināties sakarā ar ne tik senu

notikumu, kad, sabrūkot veikala *SLA Maksima Latvija* būvei Zolitūdē, bojā gāja vairāk nekā piecdesmit cilvēki. Tika uzsākts kriminālprocess saskaņā ar tajā laikā spēkā esošā KL 239. panta otro daļu, kurā paredzēta atbildība par būvniecības noteikumu pārkāpšanu, ja sabrukusi būve vai tās daļa un tas izraisījis smagas sekas. Tajā laikā par tādu noziegumu KL 239. panta otrajā daļā maksimālais sods bija paredzēts brīvības atņemšana uz laiku līdz četriem gadiem. Soda piedraudējums likumā tikai līdz četriem gadiem brīvības atņemšanas par Zolitūdē notikušo smago traģēdiju izsauca pamatotu sabiedrības sašutumu un, kaut arī vēlāk likumdevējs soda maksimumu šajā pantā ievērojami paaugstināja, atpakaļejoša spēka tam nav.

Atgādināšu, kā radās sankcijas samazinājums KL 239. panta otrajā daļā. Atbilstoši Kriminālsodu politikas koncepcijas nostādnēm, izstrādājot Krimināllikuma grozījumu projektu, par noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības, vairākos gadījumos tika

samazinātas sankcijas. Tā kā KL 239. panta otrajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums praksē tika pieskaitīts pie nodarījumiem aiz neuzmanības, jo pret smagajām sekām personas subjektīvā attieksme izpaužas neuzmanības formā, tad šā panta otrās daļas sankcijā brīvības atņemšanas maksimālais laiks atbilstoši 2012. gada 13. decembra grozījumiem Krimināllikumā tika samazināts no astoņiem līdz četriem gadiem.

Ja būtu ievērotas šajā rakstā jau minētās teorētiskās nostādnes par to, ka salikta sastāva noziedzīgi nodarījumi ir tīši, nebūtu bijis pamata KL 239. panta otrajā daļā samazināt brīvības atņemšanas soda maksimālo robežu no astoņiem līdz četriem gadiem.

Netaisnīgais juridiskais risinājums par KL 239. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma vainas formu, ja to vērtējam saistībā ar Zolitūdes traģēdiju, vēl lieku reizi atgādināja, ka Krimināllikuma vispārīgajā daļā ir jārisina jautājums par vainas formu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos un tā ir tīša vaina.

Atsauces

- ¹ Latvijas Republikas Ministru kabineta 2009. gada 9. janvārī pieņemtā „Kriminālsodu politikas koncepcija” // Latvijas Vēstnesis, 13.01.2009., Nr.6.
- ² Grozījumi Krimināllikumā: 2012. gada 13. decembra likums // Latvijas Vēstnesis, 27.12.2012., Nr.202.
- ³ Kriminālprocesa likums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2010.
- ⁴ Krimināllikums. „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. Rīga: Firma „AFS”, 2015.
- ⁵ Pieejams: <http://www.europecourt.ru.resheniya-europejskoko-suda-narusskom-yazyke>
- ⁶ Vairāk skatīt: U. Krastiņš. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 8.-11. lpp.
- ⁷ Vairāk skatīt: U. Krastiņš. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 322.-331. lpp.
- ⁸ Vairāk skatīt: U. Krastiņš. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija. Teorētiskie aspekti. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014., 94.-99. lpp.
- ⁹ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: 1998. gada 15. oktobra likums // Latvijas Vēstnesis, 04.11.1998., Nr.331/332.
- ¹⁰ Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums-2014-34-01.pdf
- ¹¹ Vairāk: U. Krastiņš. Vēl un vēlreiz par vainu salikta sastāva noziedzīgos nodarījumos. Jurista Vārds, 4.11.2014., Nr.43; U. Krastiņš. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas, risinājumi. 2009 – 2014. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015., 118. – 134. lpp.
- ¹² Vācijas Federatīvās Republikas Kriminālkodekss. Grāmatā: U. Krastiņš, V. Liholaja. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006., 437. lpp.
- ¹³ Igaunijas Sodu kodekss. Grāmatā: U. Krastiņš, V. Liholaja. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004., 358. lpp.
- ¹⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: Проспект КноРус, 2013, с. 11.
- ¹⁵ Уголовный кодекс Республики Молдова. – СПб: Изд-во Юрид. центр Пресс, 2003, с. 122.

Abstract

The article substantiates the view that approved on the 9th of January 2009 by the Cabinet of Ministers of the Latvian Republic, the concept of policy of criminal penalties and adopted on the 13th of December 2013 by the Saeima, the numerous changes in the Criminal Law (CL), should be considered as the beginning of the reform of criminal law of Latvia. In particular, in CL, now is written the principle *non bis in idem*, the prohibited analogy in the criminal law, from the criminal law is excluded the institute of repetition of criminal acts in all its forms and thereby the scope of application of real set of acts. The author of the article points out that were developed also the other draft amendments and supplements in the CL, for example, regarding the special confiscation of property, the expansion of the content of the estimating concept of essential damage, the other interpretation of criminal acts in the road traffic is suggested, as well as the other forms of guilt in the criminal acts with the complex composition.

Аннотация

В статье обосновывается мнение о том, что утвержденную 9 января 2009 года Кабинетом министров Латвийской Республики Концепцию политики уголовных наказаний и принятые 13 декабря 2013 года Сеймом обширные изменения в Уголовном законе (УЗ) следует считать началом реформы уголовного права Латвии. В частности, в УЗ теперь записан принцип *non bis in idem*, запрещена аналогия закона в уголовном праве, из УЗ исключен институт повторности уголовных деяний во всех ее видах и тем самым расширена сфера применения реальной совокупности деяний. Автор статьи указывает, что разработаны и другие проекты изменений и дополнений в УЗ, например, о специальной конфискации имущества, о расширении содержания оценочного понятия существенного вреда, предложена иная трактовка преступных деяний в дорожном движении, а также формы вины в преступных деяниях со сложным составом.

Pētījums prezentēts Baltijas Starptautiskās akadēmijas starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē „Likumība, drošība un tiesiskā kārtība sabiedrības transformācijas ģeopolitiskajos apstākļos” 2015. gada 24. aprīlī.

KRIMINĀLPROCESA PRET VAIRĀKĀM PERSONĀM PABEIGŠANA SAPRĀTĪGĀ TERMIŅĀ

Dr. iur. Jānis Baumanis,

*Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta
zinātniski analītiskais padomnieks, Latvija*

Kriminālprocesa likumā noteikta samērā komplicēta kārtība ar vairākiem etapiem, kurā dažādiem procesa virzītājiem un citām kriminālprocesu veicošām amatpersonām ir jāveic daudzas procesuālās darbības, lai tiktu panākts Kriminālprocesa likuma 1. pantā noteiktais mērķis, proti, nodrošināt efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē. Lai gan Kriminālprocesa likuma 1. pantā formulētajā mērķī vārds: „persona” izteikts vienskaitlī, tomēr kriminālprocesos bieži ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, vairāki cietušie un daudz citu kriminālprocesā iesaistītu personu, turklāt bieži kriminālprocess notiek nevis saistībā ar vienu noziedzīgu nodarījumu, bet gan saistībā ar noziedzīgu nodarījumu kopību. Turklāt Latvijā viena procesa virzītāja lietvedībā parasti atrodas vairāki kriminālprocesi. Minētie apstākļi ir tikai daļa no tiem, kas ietekmē kriminālprocesa ilgumu un aktualizē tematu par kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Lai sašaurinātu pētījuma robežas, uzmanību akcentēsim uz pieņēmumu, ka Latvijā noteiktā kriminālprocesuālā kārtība ļauj efektīvi piemērot Krimināllikuma normas, taisnīgi noregulēt krimināltiesiskās attiecības un nepieļaut neattaisnotu iejaukšanos personas dzīvē, kad kriminālprocesā tikai vienai personai ir tiesības uz aizstāvību. Tiklīdz kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, Kriminālprocesa likuma normas kļūst neefektīvas vai, katrā ziņā, maz efektīvas, apdraudot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Kriminālprocesa pabeigšanas saprātīgā termiņā institūta attīstība

Pirms izvērtēt kriminālprocesa, kurā iesaistītas vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, raksturu, autors piedāvā nelielu

ieskatu kriminālprocesa pabeigšanas saprātīgā termiņā pilnveides procesā.

2010. gada 9. februārī Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdē tika atbalstīts Tieslietu ministrijā izstrādātais likumprojekts “Grozījumi Krimināllikumā” Nr. 1704/Lp9, kas 2010. gada 15. februārī tika nosūtīts uz Saeimu. Saeimas Prezidijs ierosināja minēto likumprojektu nodot Juridiskajai komisijai un noteikt, ka tā ir atbildīgā komisija. Likumprojektā bija paredzēti grozījumi Krimināllikuma sevišķajā daļā un viens grozījums Krimināllikuma vispārīgajā daļā, kas nebija saistīti ar kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Taču šis likumprojekts Saeimas Juridiskajā komisijā tika papildināts ar vairākiem pantiem, kuru iekļaušana Krimināllikuma vispārīgajā daļā netika pamatota ar anotāciju, tai skaitā par kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Šie grozījumi tika pieņemti 2010. gada 21. oktobrī un stājās spēkā 2011. gada 1. janvārī. Ar grozījumiem Krimināllikumu papildināja ar 49.¹ pantu, kurā reglamentēta soda noteikšana, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kā arī Krimināllikuma 58. pantu papildināja ar piekto daļu šādā redakcijā: „No kriminālatbildības personu var atbrīvot, ja konstatē, ka nav ievērotas tās tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā”.

Tieši šie grozījumi pirmo reizi Krimināllikumā ieviesa jaunu jēdzienu: „*saprātīgs termiņš*”, kas kļuva par kārtējo vērtējuma jēdzienu krimināltiesību normās. Saskaņā ar minētajiem grozījumiem tiesai, ja tā konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, šis apstāklis ir jāievēro soda noteikšanas gaitā, un sods jāmīkstina, nosakot sodu, kas ir zemāks par minimālo robežu, kāda par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēta Krimināllikumā, vai nosakot citu, vieglāku soda veidu, nekā par attiecīgo noziedzīgo nodarījumu paredzēts

Krimināllikumā. Turklāt, ja tiesa konstatē, ka nav ievērotas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un persona izdarījusi noziegumu, par kuru Krimināllikuma sevišķās daļas panta sankcijā paredzēts mūža ieslodzījums, tiesa mūža ieslodzījuma vietā var noteikt brīvības atņemšanu uz divdesmit gadiem. Tādējādi ilgstoša kriminālprocesa norise kļūva par apstākli, kas ļauj tiesai noteikt vieglāku sodu, nekā Krimināllikumā paredzētais sods, kā arī likumdevējs atzina, ka personai, kurai būtu jānosaka mūža ieslodzījums, kriminālprocesa novilcināšanas dēļ var noteikt vieglāku sodu.

Nenoliedzami, ka ilgstošs kriminālprocess ir visām kriminālprocesā iesaistītajām personām aprūtinājošs un būtiski aizskar personu, it īpaši to, kurām ir tiesības uz aizstāvību, intereses, jo sevišķi gadījumos, kad tiek piemēroti represīva rakstura kriminālprocesuālie līdzekļi, tai skaitā procesuālie piespiedu līdzekļi, mantas arests vai izmeklēšanas darbības, kas aizskar personai garantētās cilvēktiesības. Zīmīgi, ka Kriminālprocesa likumā tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā kā kriminālprocesa pamatprincips ir noteikts normā, kura seko uzreiz aiz normas, kurā reglamentēts spīdzināšanas un pazemošanas aizliegums. Pārkāpjot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, protams, var atzīt, ka faktiski personas tiek savā veidā „spīdzinātas un pazemotas”. Kā zināms, spīdzināšanas un pazemojuma gadījumos iegūtās ziņas par faktiem atzīst par nepieļaujamām un pierādīšanā neizmantojamām, tomēr, balstoties uz citām ziņām par faktiem kā pierādījumiem, personu var notiesāt. Taču spīdzināšanas un pazemošanas gadījumā nav paredzēta tik labvēlīgu seku iespējamība, kā tas ir, konstatējot tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumu. Piemēram, nav paredzēta mūža ieslodzījuma aizstāšana ar brīvības atņemšanu uz divdesmit gadiem.

Nodrošinot efektīvu Krimināllikuma normu piemērošanu un krimināltiesisko attiecību taisnīgu noregulējumu bez neattaisnotas iejaukšanās personas dzīvē, procesa virzītājs var sastapties ar dažādiem šķēršļiem, kas var kļūt par kriminālprocesa ilgumu ietekmējošiem faktoriem.

Tiesu prakses apkopojumā par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā

un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, pamatoti secināts: „[...] tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, kā arī to neievērošanas sekas tiešos vārdos nedz Krimināllikumā, nedz Kriminālprocesa kodeksā netika norādītas līdz pat 2005. gadam, kad tiek pieņemts un stājas spēkā jaunais Kriminālprocesa likums”¹. 2005. gada 1. oktobrī, kad spēkā stājās Kriminālprocesa likums, tā 14. pantā kā kriminālprocesa pamatprincips tika noteiktas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Minētajā normā nebija noteiktas sekas par šo tiesību pārkāpumu, kā arī nebija paredzēti tā izvērtēšanas kritēriji. 2009. gada 12. martā izdarīja grozījumus Kriminālprocesa likumā, ar kuriem tika identificēti daži saprātīgu termiņu ietekmējoši faktori. Proti, Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmo daļu papildināja ar teikumu šādā redakcijā: „Kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā ir saistīta ar lietas apjomu, juridisko sarežģītību, procesuālo darbību daudzumu, procesā iesaistīto personu attieksmi pret pienākumu pildīšanu un citiem objektīviem apstākļiem”. Kā redzams, normā ieskicēta tikai saprātīgā termiņa saistība ar objektīviem apstākļiem. Loģiski būtu prezumēt, ka, ja krimināllieta ir apjomīga, juridiski sarežģīta, kriminālprocesā veiktas daudzas procesuālās darbības un amatpersonas nav kavējušās pienākumu izpildē, tad personas tiesības uz procesa saprātīgu termiņu nav pārkāptas arī tad, ja kriminālprocess ildzis daudzus gadus. Tiesību doktors Jānis Rozenbergs norāda: „Tāpat, izvērtējot procesa termiņa saprātīgumu, ņemama vērā lietas sarežģītība. Kādi šeit varētu būt kritēriji, lai atšķirtu sarežģītas lietas no vienkāršām? Visticamāk, ka nelielas krimināllietas, kuras veido izskatāmo lietu „pamatmasu” tiesās, nevarētu tikt uzskatītas par sarežģītām. Kā norādīts juridiskajā literatūrā, pie sarežģītām lietām var pieskaitīt lietas, kuras tiek izmeklētas vai iztiesātas par sarežģītiem ekonomiska rakstura noziedzīgiem nodarījumiem, kuros apsūdzēto vai cietušo statusā iesaistīts liels personu skaits, lietas par noziedzīgiem nodarījumiem pret valsti”². Tātad, kriminālprocesu pret vairākām personām, jādomā, lielākoties var atzīt par apjomīgu un sarežģītu. Taču, apstākļu klāstā, kurus jāvērtē saistībā ar personas tiesībām uz kriminālprocesa

pabeigšanu saprātīgā termiņā, pēc autora viedokļa, pats svarīgākais ir kriminālprocesu veicošo amatpersonu attieksme pret pienākumu pildīšanu. Šo viedokli var pamatot sekojoši: pirmkārt, arī tiesu prakses apkopojumā par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, norādīts, ka „[...] tieši iesaistīto personu rīcība faktiski ir viens no būtiskāk vērtējamiem apstākļiem, lemjot par iespējamu kriminālprocesa saprātīga termiņa pārkāpumu”⁷³. Minēto apstiprina arī pētnieki: „Attiecībā uz valsts iestāžu un amatpersonu rīcību, kas faktiski ir centrālais vērtēšanai pakļautais kritērijs, nosakot to, vai tikusi nodrošināta kriminālprocesa pabeigšana saprātīgā termiņā, jāsecina, ka šā jautājuma vērtēšanas ietvaros ir nepieciešams konstatēt, ir vai nav notikusi neattaisnojama kādu procesuālu darbību vilcināšana un vai nav bijuši periodi, kuros nav veiktas nekādas vērā ņemamas aktivitātes procesa tālākai virzībai”⁷⁴. Otrkārt, Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmās daļas pirmajā teikumā noteikts, ka ikvienam ir tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, tas ir, bez neattaisnotas novilcināšanas. Neattaisnota novilcināšana ir tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņa pārkāpuma atšifrējums. Attaisnoti vai neattaisnoti novilcināt kriminālprocesu var personas, kuras veic kriminālprocesu. Personu, kurām ir tiesības uz aizstāvību, kriminālprocesa neattaisnota novilcināšana nebūtu atzīstama par šo personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpšanu, jo tādējādi šīs personas faktiski atsakās no savām tiesībām. Krimināllietas apjoms, kriminālprocesā esošo juridisko jautājumu sarežģītība, procesuālo darbību daudzums, citu kriminālprocesā iesaistīto personu, kuras nav kriminālprocesu veicošās amatpersonas, attieksme pret pienākumu pildīšanu ir sekundāri apstākļi, kas tikai norāda uz valsts amatpersonu neattaisnotu vai attaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 27. pantu kriminālprocesa vada procesa virzītājs. Tāpēc tieši procesa virzītāja apzināta vai nevēlīga rīcība, kas noveda pie kriminālprocesa neattaisnotas novilcināšanas, var tikt atzīta par apstākli, kas ļauj secināt, ka saprātīgie termiņi ir pārkāpti. Minētajam neizbēgami būtu jābūt par

pamatu procesa virzītāja darbību izvērtēšanai un, iespējams, pat atbildībai. Turpinot iesākto likumsakarīgo tiesisko notikumu ķēdes modelēšanu, jāsecina, ka, ja tiesa nolēmumā, atsaucoties uz Krimināllikuma 49.¹ pantu, mīkstina sodu, tad saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 533. pantu būtu jāpieņem arī tiesas blakus lēmums, kurā būtu jānorāda krimināllietā konstatētie tiesību normu pārkāpumi, to cēloņi un veicinošie apstākļi un jāpieprasa kompetentai institūcijai vai amatpersonai tos turpmāk novērst. Šāds situācijas risinājums ir faktiski neiespējams, ja kriminālprocesa norises saprātīgais termiņš nepamatoti pārkāpts tieši pašas tiesas rīcības rezultātā. Šādos gadījumos tiesas blakus lēmuma pieņemšana nebūtu loģiska.

Kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma un beigu moments

Kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma beigu moments ir galīgā nolēmuma spēkā stāšanās brīdis. Kas attiecas uz minētā termiņa tecējuma sākuma momentu, tad varētu pieņemt, ka tas ir personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusa iegūšanas brīdis. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 61. panta piekto daļu tieši šajā brīdī persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, iegūst tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Tādējādi varētu prezumēt, ka viens no kriminālprocesa norises saprātīga termiņa risinājuma variantiem varētu būt situācija, kad personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusu piešķir pēc iespējas vēlāk. Kriminālprocesā iegūst un nostiprina pierādījumus, bet neiesaista, iespējams, noziedzīgo nodarījumu izdarījušo personu. Taču tas daudzos gadījumos nav iespējams, piemēram, ja persona ir bīstama vai tā liek šķēršļus kriminālprocesa mērķa sasniegšanai, tad taisnīgs krimināltiesisko attiecību neregulējums paredz nekavējoties piemērot drošības līdzekli, tai skaitā, iespējams, jālemj par ar brīvības atņemšanu saistīta drošības līdzekļa piemērošanu. Ja tiek rosināta apcietinājuma piemērošana, tad saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta trešo daļu, šajā kriminālprocesā saprātīga termiņa nodrošināšanai ir priekšrocība salīdzinājumā ar pārējiem kriminālprocesi. Izdarot nelielu atkāpi no iesāktā jautājuma izskatīšanas, jāatzīmē, ka apcietinājumā pavadītais laiks, notiesājoša sprieduma gadījumā, tiek ieskaitīts

brīvības atņemšanas sodā, kas faktiski samazina galīgo izciešamo brīvības atņemšanas sodu. Tādēļ it kā nebūtu loģiski šādos gadījumos sodu vēl mīkstināt saskaņā ar Krimināllikuma 49.¹ pantu.

Atgriežoties pie iesāktā jautājuma par saprātīgā termiņa tecējuma sākuma momentu izklāsta, jāatzīst, ka pieņēmums par brīdi, kad persona iegūs personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, statusu kā kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma momentu ir kļūdainis. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta trešo daļu saprātīga termiņa nodrošināšanā priekšrocība ir arī kriminālprocesiem, kur iesaistīta speciāli procesuāli aizsargājama persona. Šajos kriminālprocesos dažkārt vēl neviena persona nav ieguvusi tiesības uz aizstāvību. Varētu secināt, ka kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma brīdis ir speciālās procesuālās aizsardzības piemērošanas brīdis. Taču, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta pirmo daļu, tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir ikvienam. Tādējādi šīs tiesības ir arī cietušajiem un lieciniekiem, kuriem ir vai nav piemērota speciālā procesuālā aizsardzība, kas noved pie gala secinājuma, ka kriminālprocesa norises saprātīga termiņa tecējuma sākuma brīdis ir brīdis, kad kriminālprocesā tiek iesaistīta persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, cietušais un viņa pārstāvība vai citas kriminālprocesā iesaistītās personas. Autors uzskata, ka nav korekti par saprātīgā termiņa tecējuma sākuma brīdi uzskatīt kriminālprocesa uzsākšanas brīdi, kamēr procesā, izņemot amatpersonas, kas veic kriminālprocesu, neviena cita persona nav iesaistīta.

Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ir personai. Kamēr persona kriminālprocesā nav iesaistīta, tā šīs tiesības vēl nebauda. Nav loģiski uzskatīt, ka, piemēram, izmeklējot slepkavību un tikai piektajā kriminālprocesa virzības gadā noskaidrojot iespējamo slepkavības izdarītāju, piecus gadus ilgušais kriminālprocess ir aizskāris iespējamā slepkavības izdarītāja tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Turklāt nav loģiski, ka šajos gadījumos cietušā vai liecinieka tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā ietekmētu soda veida un mēra izvēli personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību.

Pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un

Padomes 2011. gada 13. decembra Direktīvas Nr. 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu⁵ 20. panta 3. punkta a apakšpunktā noteikto: „cietušā bērna nopratināšana tiek veikta, nepieļaujot nepamatotus kavējumus, pēc tam, kad fakti ir ziņoti kompetentajām iestādēm”, Kriminālprocesa likuma 14. panta ceturrtā daļa tika papildināta ar jaunu pirmo teikumu šādā redakcijā: „Kriminālprocesam par noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību, ko nodarījusi persona, no kuras nepilngadīgais cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, vai par noziedzīgu nodarījumu pret tikumību vai dzimumneaizskaramību, kurā cietušais ir nepilngadīgs, saprātīga termiņa nodrošināšanā ir priekšrocība salīdzinājumā ar līdzīgiem kriminālprocesiem, kuros cietušie ir pilngadīgas personas”⁶. Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 14. panta piekto daļu, saprātīga termiņa neievērošana var būt pamats procesa izbeigšanai šajā likumā noteiktajā kārtībā. Ņemot vērā minēto, rodas retorisks jautājums, kādas tad ir sekas saprātīga termiņa neievērošanā attiecībā pret cietušo? Domājams, ka procesa izbeigšanai šajā gadījumā nav korektas sekas.

Tiesu prakse par kriminālprocesa pret vairākām personām pabeigšanu saprātīgā termiņā

Tiesu praksē ir gadījumi, kad tiesas izvērtē kriminālprocesu veicošo amatpersonu rīcību saistībā ar ilgstošiem kriminālprocesiem. Piemēram, saistībā ar noziedzīgu nodarījumu, kas izdarīts personu grupā, Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2012. gada 8. jūnija lēmumā konstatēts: „Latgales apgabaltiesa iesniegumā, kas nosaukts par blakus lēmumu, norādījusi, ka no 2007. gada 12. decembra līdz 2008. gada 20. jūnijam kriminālprocesā Nr. 11180174707 izmeklēšanas darbības netika veiktas, izmeklēšanu uzraugošā prokurora nevērības dēļ kriminālprocess (visticamāk domāts – pirmstiesas kriminālprocess) netika savlaicīgi pabeigts, krimināllieta uz tiesu nosūtīta 2008. gada 18. decembrī, iztiesāšana apelācijas instances tiesā pabeigta 2012. gada 14. februārī”. Tomēr jāatzīst, ka tiesu praksē personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumi bieži tiek fiksēti, konstatējot objektīvo

apstākļu esamību kriminālprocesā, kuru dēļ kriminālprocess ieilga, bet tieši nenorādot procesa virzītāja vai kādas citas kriminālprocesu veicošās personas neattaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu. Piemēram, Latgales apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģija 2015. gada 29. janvāra lēmumā⁷ konstatēja: „krimināllieta bija ierosināta 1999. gada 25. oktobrī. 2001. gada 10. augustā prokurors pieņēma lēmumu saukt pie kriminālatbildības J.V., uzrādot viņam apsūdzību noziegumā, kas paredzēts Krimināllikuma 318. panta otrajā daļā. [...] 2001. gada 21. decembrī prokurors sastādīja apsūdzības rakstu un lietu nosūtīja pirmās instances tiesai. Šeit jānorāda, ka krimināllieta pie kriminālatbildības bija sauktas 14 personas, bet kā liecinieki tiesas sēdē izsauca personu sarakstā bija norādītas 10 personas. 2011. gada 10. novembrī pirmās instances tiesa pieņēma lēmumu par kriminālprocesa sadalīšanu, izdalot atsevišķi kriminālprocesu J.V. apsūdzībā par noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts Krimināllikuma 318. panta otrajā daļā. Iztiesājot minēto krimināllieta, tiesas sēdes vairākas reizes bija atliktas objektīvu iemeslu dēļ. Pirmās instances tiesa faktiski uzsāka skatīt lietu pēc būtības 2013. gada 29. novembrī. Pirmās instances tiesas spriedums bija pasludināts 2014. gada 17. oktobrī. Ievērojot minētos apstākļus, to, ka no noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas līdz pirmās instances tiesas sprieduma pieņemšanai pagāja vairāk nekā 15 gadi, kā arī to, ka J.V. savus procesuālos pienākumus pildīja godprātīgi un ieradās pēc procesa virzītāja aicinājuma, pirmās instances tiesa pamatoti secināja, ka šajā gadījumā lietas iztiesāšanas laikā pirmās instances tiesā nebija ievērotas apsūdzētā J.V. tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Apelācijas instances tiesa uzskata, ka piecpadsmit gadi, kuru laikā notika minētais kriminālprocess, ievērojot apsūdzētajam inkriminēto nodarījumu, kriminālprocesā iesaistīto personu skaitu un lietas apjomu, nav atzīstami par saprātīgu termiņu Kriminālprocesa likuma 14. panta izpratnē. Līdz ar to, nosakot sodu apsūdzētajam, pirmās instances tiesa pamatoti piemēroja Krimināllikuma 49.¹ panta pirmās daļas 1. punkta noteikumus un mīkstināja J.V. piespriesto sodu”. J.V. ar Ludzas rajona tiesas 2014. gada 17. oktobra spriedumu atzīts par vainīgu Krimināllikuma 318. panta

otrajā daļā (likuma redakcijā, kas spēkā līdz 2005. gada 1. janvārim) paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā un sodīts, piemērojot Krimināllikuma 49.¹ pantu, ar naudas sodu 1 (vienas) minimālās mēnešalgas, t.i., 320 eiro apmērā. Tātad, nolēmumā konstatēts, ka kriminālprocesā bija liels skaits personu, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un pēc kriminālprocesa sadalīšanas tiesas sēdes vairākas reizes bija atliktas objektīvu iemeslu dēļ, tādēļ ir pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Turklāt, kā saprātīgā termiņa kritērijs tika vērtēts laiks no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas dienas. Nolēmumā par procesa virzītāja neattaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu nekas tieši nav minēts, bet tas izriet no nolēmuma konteksta, kur minēts kriminālprocesa ilgums pirmās instances tiesā: „2001. gada 21. decembrī prokurors sastādīja apsūdzības rakstu un lietu nosūtīja pirmās instances tiesai. [...] Pirmās instances tiesa faktiski uzsāka skatīt lietu pēc būtības 2013. gada 29. novembrī”. Tas, vai šī termiņa ilgums saistīts ar procesa virzītāja neattaisnotu kriminālprocesa novilcināšanu, nolēmumā nav minēts. Tādējādi tieši liels apsūdzēto daudzums ietekmēja procesa ilgumu. Arī pārējām šajā kriminālprocesā Nr. 86000499 iesaistītajām personām sods tika mīkstināts, jo konstatēts saprātīgā kriminālprocesa termiņa pārkāpums. 2011. gada 24. novembra Ludzas rajona tiesas spriedumā tika secināts: „Izskatāmais kriminālprocess uzsākts 1999. gada 25. oktobrī, 2002. gada 14. janvārī krimināllieta saņemta iztiesāšanai tiesā, krimināllietas iztiesāšana atsākta no jauna trīs tiesas sastāvos, krimināllietas iztiesāšanai ir bijusi nozīmēta divdesmit viena tiesas sēde, krimināllietas iztiesāšanas atlikšanas pamati nebija saistīti ar apsūdzēto procesuālo pienākumu nepildīšanu. Šādos apstākļos, izvērtējot arī lietas apjomu un juridisko sarežģītību, kur apsūdzētajiem pavisam inkriminētas deviņas epizodes, konstatējams, ka nav ievērotas apsūdzēto tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā”⁸. Ar minēto spriedumu kopumā trīspadsmit personas atzītas par vainīgām noziedzīgu nodarījumu valsts institūciju dienestā izdarīšanā un sodītas ar piespiedu darbu. Divpadsmit personas tika sodītas par Krimināllikuma 318. panta otrajā daļā (likuma redakcijā, kas spēkā līdz 2005. gada

1. janvārim) paredzēto dienesta stāvokļa ļaunprātīgu izmantošanu (normas sankcijā bija paredzēts: soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz astoņiem gadiem vai ar naudas sodu līdz simt piecdesmit minimālajām mēnešalgām) un viena persona par Krimināllikuma 319. panta otrajā daļā (likuma redakcijā, kas spēkā līdz 2005. gada 1. janvārim) paredzēto valsts amatpersonas bezdarbību (normas sankcijā bija paredzēts: soda ar brīvības atņemšanu uz laiku līdz sešiem gadiem vai ar naudas sodu līdz simt minimālajām mēnešalgām). Rezultātā personu tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpšanas dēļ bargo sodu vietā sešas personas sodītas ar piespiedu darbu uz 40 stundām, četras – ar piespiedu darbu uz 50 stundām, viena – ar piespiedu darbu uz 60 stundām, viena – ar piespiedu darbu uz 80 stundām un viena – ar piespiedu darbu uz 90 stundām.

Izklāstītais spriedums detalizēti analizēts Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2014. gada 20. maija lēmumā lietā *Bērziņš pret Latviju* (iesniegums Nr. 30780/13), lai noskaidrotu, vai ir noticis Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencijas (turpmāk – Konvencija) 6. panta pirmās daļas (tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā) pārkāpums. Ministru kabineta pārstāve starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās Kristīne Līce norādīja: „Šajā lietā Tiesa vērtēja sūdzību par pārāk ilgo kriminālprocesu, kurā sūdzības iesniedzējs kopš 1999. gada oktobra bija apsūdzētā statusā (visticamāk domāts – personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību statusā) un kurš tiesai tika nodots 2001. gada decembrī, bet pirmās instances tiesas spriedums tika pieņemts tikai 2011. gada novembrī, proti, gandrīz vienpadsmit gadus vēlāk, savukārt kasācijas instances nolēmums tika pieņemts 2012. gada novembrī. Vērtējot šo sūdzību, Tiesa plaši citē Ludzas rajona tiesas spriedumu, kurā izklāstītie argumenti ļauj Tiesai secināt, ka Latvijas tiesu nolēmumu rezultātā sūdzības iesniedzējs vairs nav uzskatāms par iespējama Konvencijas 6. panta pirmās daļas (tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā) “pārkāpuma upuri” Konvencijas izpratnē. Tiesa uzsvēra, ka Ludzas rajona tiesa kā pirmās instances tiesa nepārprotami atzina, ka krimināllietas izskatīšana bija acīmredzami un nepamatoti ieilgusi”⁹. Jāatzīst, ka saprātīgā kriminālprocesa termiņa pārkāpums Eiropas Cilvēktiesību

tiesā analizējamajā gadījumā visticamāk tiktu konstatēts, ja vien Ludzas rajona tiesa to jau nebūtu izvērtējusi, jo kriminālprocesā iztiesāšana pirmās instances tiesā tika atsākta no jauna trīs tiesas sastāvos. Šis apstāklis, kā kriminālprocesa neattaisnotas novilcināšanas kritērijs, uzsvērts arī tiesu prakses apkopojumā par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā: „[...] procesa ilgums var tikt uzskatīts par nesaprātīgu gadījumos, kad tiesneša aizstāšanas dēļ ir nepieciešams atsākt iztiesāšanas procesu no jauna”¹⁰. Taču visi minētie kriminālprocesu paldzinošie objektīvie apstākļi faktiski ir tikai sekas tam, ka kriminālprocesā ir daudz apsūdzēto personu.

Kriminālprocesa pret vairākām personām pabeigšanas saprātīgā termiņā juridiskās un praktiskās problēmas

Kā objektīvi pastāvošā praktiskā rakstura problēma kriminālprocesos pret vairākām personām ir procesuālo darbību daudzums, kas jāveic attiecībā pret katru no personām atsevišķi. Ja pirmstiesas kriminālprocesa stadijā izmeklēšanas etapā šīs darbības, to skaitā, piemēram, pratināšanu ir tiesīgi veikt kaut vai vienlaicīgi procesa virzītājs, izmeklēšanas grupas dalībnieki, procesuālā uzdevuma izpildītāji, izmeklētāja tiešais priekšnieks un izmeklēšanu uzraugošais prokurors, tad iztiesāšanas stadijā procesuālās darbības notiek secīgi tiesas sēdes laikā, un vienlaicīga procesuālo darbību veikšana nav iespējama. Tādējādi tieši iztiesāšanas laikā šādi procesi ieilgst. Viens no variantiem, kā šo situāciju atrisināt, ir pieņemt lēmumus par kriminālprocesa sadalīšanu, kā tas tika izdarīts, piemēram, kriminālprocesā par masu nekārtībām 2009. gada 13. janvārī Rīgā. Kriminālprocesa likuma 476. panta pirmajā daļā noteikts, ka tiesa apsūdzētā vai cietušā interesēs kriminālprocesu, kurā apsūdzētas vairākas personas [...] var sadalīt, ja sadalīšana nekaitē kriminālprocesa mērķa sasniegšanai. Vienā no minētā kriminālprocesa Nr.11510500109 sadalīšanas lēmumiem bija konstatēts: „Tiesa uzskata, kriminālprocesa sadalīšana veicama apsūdzēto interesēs, jo atsevišķu apsūdzēto dažādu iemeslu dēļ atkārtota neierašanās uz tiesas sēdēm rada šķēršļus lietas izskatīšanā un kriminālprocesa

attiecību noregulēšanai saprātīgos termiņos bez neattaisnotas novilcināšanās attiecībā pret apsūdzētajiem, kuri kopš krimināllietas saņemšanas Rīgas apgabaltiesās ir ieradušies uz visām tiesas sēdēm. Turklāt apsūdzētajiem un citām kriminālprocesā iesaistītām personām, tai skaitā cietušajiem un lieciniekiem, sakarā ar lietas iztiesāšanas atlikšanu tiek radīti papildus neattaisnoti izdevumi, kas saistīti ar algota darba kavējumiem, procesuālajiem, ceļa un citiem ar krimināllietas iztiesāšanu saistītiem izdevumiem¹¹. Taču šāda lēmuma pieņemšana visos gadījumos, kad kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, var apdraudēt taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu. Turklāt sadalītajos kriminālprocesos dažkārt jāveic vienas un tās pašas darbības, piemēram, atkārtoti pratinot vienu un to pašu cietušo par vieniem un tiem pašiem jautājumiem. Līdz ar to, Latvijā aizvien vēl daudzos kriminālprocesos pret vairākām personām iztiesāšana notiks viena kriminālprocesa ietvaros.

Kā juridiska rakstura problēma procesos pret vairākām personām, kas apdraud personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, ir situācijas, kas rodas saistībā ar nolēmuma pārsūdzēšanu. Piemēram, tikai viens apsūdzētais no vairākiem nolemj pārsūdzēt pirmās instances tiesas nolēmumu vai apelācijas instances nolēmumu. Šādos gadījumos nolēmums pret personām, kuras neveic pārsūdzēšanu un pret personu, kura pārsūdz, stāsies spēkā vienlaicīgi. Šo situāciju nav vienkārši atrisināt. Izdalīt kriminālprocesu pret personām, kas nepārsūdz nolēmumu dažkārt var būt arī netaisnīgi, jo, piemēram, kasācijas instances tiesa var konstatēt Krimināllikuma vai Kriminālprocesa likuma pantu nepareizu piemērošanu attiecībā pret visiem apsūdzētajiem. Un, no jauna izskatot lietu pirmās vai apelācijas instances tiesā un ņemot vērā Augstākās tiesas sniegto interpretāciju, tiesa var taisīt citu nolēmumu attiecībā pret visiem apsūdzētajiem, piemēram, attaisnojot viņus noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Jāatzīst, ka šāda iespēja pastāv visos gadījumos, arī ja kriminālprocess pret vairākām personām tiek sadalīts, un pret tām personām, kas nolēmumu nepārsūdz, tas stājas spēkā. Šādos gadījumos var tikt piemērota Kriminālprocesa likuma 62. nodaļā paredzētā kārtība, atjaunojot kriminālprocesu

sakarā ar jaunatklātiem apstākļiem. Ņemot vērā minēto, kriminālprocesa sadalīšana ir vislabākais situācijas atrisinājums, īpaši gadījumos, kad viens apsūdzētais atrodas meklēšanā. Vienlaikus kriminālprocesa sadalīšana nav un nedrīkst būt tiesas pienākums. Krimināltiesisko attiecību taisnīgam noregulējumam Kriminālprocesa likumā ir paredzēti vairāki institūti, kas nodrošina personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, no kuriem tiesa var izvēlēties vispiemērotāko kriminālprocesa mērķa sasniegšanai. Kā piemēru kriminālprocesa sadalīšanas alternatīvai var minēt Kriminālprocesa likuma 465. pantā paredzēto krimināllietas iztiesāšanu apsūdzētā prombūtnē (*in absentia*). Pret četriem apsūdzētajiem notikušajā kriminālprocesā 2014. gada 23. septembra lēmumā Latvijas Republikas Augstākā tiesa atzina: „Kriminālprocesa likuma 465. pants ir speciāla norma, kura, pastāvot noteiktiem apstākļiem, pieļauj lietas iztiesāšanu apsūdzētā prombūtnē. Tāpēc tiesai konkrētajā gadījumā nebija pienākums veikt vēl kādus pasākumus, lai apsūdzēto no ārvalsts nogādātu tiesā vai arī pienākums sadalīt kriminālprocesu¹². Tādējādi katrs atsevišķais gadījums jārisina individuāli, izvērtējot visas Kriminālprocesa likumā paredzētās iespējas. Taču, izsmelot šādos gadījumos visas Kriminālprocesa likumā paredzētās iespējas, praksē neizbēgami jāstopas ar personas tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumiem. Proti, Kriminālprocesa likuma normas kļūst neefektīvas, tiklīdz kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un nav pamata iztiesāt krimināllietu apsūdzētā prombūtnē un nav pamata kriminālprocesa sadalīšanai. Šobrīd Kriminālprocesa likuma 465. panta pirmajā daļā ir paredzēti tikai divi gadījumi, kad tiesa krimināllietu var iztiesāt apsūdzētā prombūtnē (*in absentia*):

1) apsūdzētā atrašanās vieta nav zināma un tas norādīts informācijā par meklēšanas rezultātu;

2) apsūdzētais atrodas ārvalstī un viņa ierašanos tiesā nav iespējams nodrošināt.

Lai samazinātu gadījumus, kad tiek pārkāptas personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā, viens no risinājumiem ir paplašināt to gadījumu klāstu, kad krimināllietu drīkst iztiesāt apsūdzētā prombūtnē, piemēram, paredzot, ka arī gadījumā, kad apsūdzētais atrodas

Latvijā un viņa ierašanos tiesā nav iespējams nodrošināt, nevajadzētu kriminālprocesu sadalīt, bet virzīt to kriminālprocesa mērķa sasniegšanai.

Turklāt, ne vienmēr kriminālprocesos pret vairākām personām visas personas tiek apsūdzētas par vienu un to pašu noziedzīgu nodarījumu. Šādos gadījumos autors neredz būtiskus šķēršļus, lai likumā paredzētu iespēju krimināllietu pret dažiem apsūdzētiem iztiesāt, ja uz tiesas sēdi nav ieradušies citi apsūdzētie, kuriem nav inkriminēti noziedzīgi nodarījumi, par kuriem apsūdzība celta uz tiesas sēdi atnākušajiem apsūdzētajiem.

Noslēgumā autors vēlas pievērst lasītāju uzmanību Latvijas Republikas Tiesībsarga interneta mājaslapā publicētajā vēstulē „Par personas tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu” norādītajai problēmai: „[...] kā būtiskāko sistēmisko problēmu, jānorāda savlaicīgi lietu izskatīšanas termiņi. Minētā problēma galvenokārt konstatējama kriminālprocesu izskatīšanā apelācijas instancē, kad personas pēc notiesājoša sprieduma pieņemšanas pirmajā instancē, gaidot lietas izskatīšanu apelācijas instancē, apcietinājumā pavadā nesamērīgi ilgu laiku. Atsevišķos gadījumos konstatēts, ka, gaidot lietu izskatīšanu apelācijas instances tiesā, persona apcietinājumā pavadījusi vairāk

nekā divas trešdaļas vai praktiski visu pirmajā instancē piespriesto brīvības atņemšanas sodu”¹³. Nenoliedzami, minētā problēma ir sastopama arī kriminālprocesos pret vairākām personām. Iepriekš rakstā autors izteica viedokli, ka it kā nebūtu loģiski, ka šādos gadījumos tiesa sodu vēl mīkstina, atsaucoties uz Krimināllikuma 49.¹ pantu, jo apcietinājumā pavadītais laiks tiek ieskaitīts brīvības atņemšanas sodā. Taču, jāņem vērā, ka apcietinājumā esošo uzturēšanās apstākļi var būt sliktāki, nekā brīvības atņemšanas soda izciešanas apstākļi. Ņemot vērā minēto, autors uzskata, ka tiesai būtu jāpievērš uzmanība personas tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā arī gadījumos, kad zemākās instances tiesa personai jau piespriedusi brīvības atņemšanas sodu un personai piemērots drošības līdzeklis – apcietinājums.

Rezumējot izklāstīto, jāsecina, ka ievadā izvirzītais autora pieņēmums pamatā apstiprinājies. Tiklīdz kriminālprocesā ir vairākas personas, kurām ir tiesības uz aizstāvību, un kriminālprocesu nav iespējams sadalīt vai iztiesāt apsūdzētā prombūtnē, Kriminālprocesa likuma normas kļūst neefektīvas, apdraudot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.

Atsauces

- ¹ Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Sagatavoja prof. Dr. iur. Ārija Meikališa un prof. Dr. iur. Kristīne Strada-Rozenberga, sadarbībā ar Augstākās tiesas Judikatūras nodaļu. Tiesu prakses apkopojums akceptēts Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta senatoru sanāksmē 2014. gada 8. janvārī. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senāta Krimināllietu departaments, 2013. 98 lpp. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/>
- ² Rozenbergs, J. Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Jurista Vārds, 05.07.2011. / NR. 27 (674).
- ³ Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senāta Krimināllietu departaments, 2013. 98. lpp. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/>. 26. lpp.
- ⁴ Rozenbergs, J. Tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Jurista Vārds, 05.07.2011. / NR. 27 (674).
- ⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 13. decembra Direktīva Nr. 2011/93/ES Par seksuālas vardarbības pret bērniem. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:335:0001:0014:LV:PDF>
- ⁶ 2014. gada 29. maija likums: „Grozījumi Kriminālprocesa likumā”. Spēkā no 2014. gada 25. jūnijā.

- ⁷ Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2012. gada 8. jūnija lēmums kriminālietā Nr. 11180174707.
- ⁸ 2011. gada 24. novembra Ludzas rajona tiesas spriedums kriminālietā Nr. 86000499.
- ⁹ Līce, K. ECT nolēmumi tiesnešu profesionālās darbības novērtēšanā. Jurista Vārds, 16.09.2014. /NR. 36 (838).
- ¹⁰ Tiesu prakse par tiesībām uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā un soda noteikšanā, ja nav ievērotas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā. Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Senāta Kriminālietu departaments, 2013. 98 lpp. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/>. 26. lpp.
- ¹¹ 2012. gada 15. novembra Rīgas apgabaltiesas Kriminālietu tiesu kolēģijas tiesneses lēmums kriminālietā Nr. 11510500109.
- ¹² 2014. gada 23. septembra Latvijas Republikas Augstākās tiesas lēmums kriminālietā Nr. 1089136002.
- ¹³ Latvijas Republikas Tiesībsarga 2013. gada 29. jūlijā vēstule Nr.1-5/212 „Par personas tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšanu”. [Skatīts 10.06.2015.] Pieejams: http://www.tiesibsargs.lv/files/content/vestules/Saeimai_par_tiesibam_uz_taisnigu_tiesu_29.07.2013.pdf
-

Abstract

The author in his article analyses person's rights to finalization of criminal proceedings within a reasonable period of time in case of criminal proceedings against several persons. In analysis the author provides an overview of legislation, regarding finalization of criminal proceedings within a reasonable period of time, reflects conclusions made, regarding the initial and final point of criminal proceedings within a reasonable period of time, provides a description of judicature, regarding finalization of criminal proceedings against several persons and points to the problems related to finalization of criminal proceedings against several persons within a reasonable period of time. In the end author concludes that as soon as there are few persons involved in criminal proceeding, who have right to defense, the provisions of Law on Criminal Proceedings become ineffective and constitute a menace to person's rights to finalization of criminal proceedings within a reasonable period of time.

Аннотация

В статье автор анализирует право лица на завершение уголовного процесса в разумный срок, когда уголовный процесс происходит против нескольких лиц. В рамках анализа автор даёт общее представление о законодательстве в связи с институтом завершения уголовного процесса в разумный срок, рассматривает положения о начале и завершении течения разумного срока уголовного процесса, предлагает обзор судебной практики в связи с институтом завершения уголовного процесса в разумный срок, а также раскрывает проблемные вопросы завершения уголовного процесса против нескольких лиц в течение разумного периода времени. В заключение автор приходит к выводу о том, что при вовлечении в уголовный процесс нескольких лиц, имеющих право на защиту, положения Уголовно-процессуального закона становятся неэффективными и представляют собой угрозу для соблюдения права лица на окончание уголовного дела в течение разумного периода времени.

TIESU PRAKSES ANALĪZE PAR PERSONAS NONĀVĒŠANU PĒC TĀS LŪGUMA (EITANĀZIJU)

*Dr. iur. Armens Gabrieljans,
Baltijas Starptautiskās akadēmijas docents, Latvija*

Ievads

Eitanāzija šodien ir viens no pretrunīgākajiem jautājumiem nacionālajās un starptautiskajās tiesībās. Mūsdienu starptautiskajās tiesībās minētajai parādībai nav ne skaidra nosaukuma, ne skaidras attieksmes pret to. Taču eitanāzijas legalizācijas jautājumu apspriež daudzās pasaules valstīs, jo tiesu prakses trūkums atstāj neatrisinātus vairākus jautājumus.

Raksta mērķis ir tiesu prakses analīze par personas nonāvēšanu pēc tās lūguma.

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, darbā tiek risināti šādi **uzdevumi**:

1. Atklāt personas nonāvēšanas pēc tās lūguma tiesiskos apstākļus un izstrādāt priekšlikumus tiesiskā regulējuma pilnveidei;
2. Raksturot eitanāzijas tiesiskās reglamentācijas īpatnības ārvalstīs.

Kārenas Annas Kvinlenas (*Karen Ann Quinlan*) lieta kļuvis par lūzuma punktu mūsdienu medicīnā un tiesu praksē eitanāzijas institūta attīstības vēsturē.

1975. gada aprīlī Ņūdžersijas pavalsts slimnīcā bezsamaņas stāvoklī bija nogādāta 21 gadu vecā Kārena Anna Kvinlena no Lendingas pilsētas, kura 1975. gada 14. aprīlī pēkšņi nonāca komas stāvoklī. Jauniešu kompānijā viņa bija iedzērusi nedaudz džina ar toniku un trankvilizatoru (nomierinošu līdzekļu) devu. Šis maisījums kļuva par elpošanas apstāšanās iemeslu, kas prasīja reanimējošo pasākumu veikšanu uz vietas un pēc tam slimnīcā, kur pacienti pieslēdza pie mākslīgās elpināšanas aparāta. Pakāpeniski normalizējās sirds-asinsvadu sistēmas darbība un vienkāršākās vielmaiņas funkcijas, tomēr samaņu viņa tā arī neatguva.

Pirmās dienas slimnīcā Kārena atradās dziļā komā, kas vēlāk nomainījās uz pilnīga stāvēšanas periodiem, kuri mijās ar dažu muskuļu spēju daļēju atjaunošanos. Jauniete nespēja patstāvīgi ēst, elpoja tikai ar mākslīgās plaušu ventilācijas

aparāta palīdzību. Ārsti nonāca pie secinājuma, ka Kārena atrodas stabilā veģetatīvā stāvoklī, kuru izraisījusi galvas smadzeņu šūnu lielākās daļas nāve lielajā pusložu garozā, ko izraisījis ilgstošs skābekļa deficīts ģīboņu laikā, ko sauc par anoksiju. Tādā stāvoklī veģetatīvā nervu sistēma turpina funkcionēt, taču zūd slimnieka personība, zūd atmiņa un spēja domāt, kā arī spēja kontaktēt ar ārējo pasauli. Ārsti fiksēja nelielu galvas smadzeņu aktivitāti, dažreiz cietušās acīs parādījās asaras. Ārstu konsīlijs, kas vēroja Kārenu, nonāca pie secinājuma, ka turpmāk viņas stāvokli uzlabot nav iespējams.

Pēc dažiem mēnešiem meitenes patēvs Džozefs Kvinlens pēc vairākkārtējām viņas stāvokļa izvērtēšanām un apspriedēm ar ārstiem un garīdzniekiem nolēma pārtraukt meitas ciešanas un lūdza slimnīcas administrāciju sankcionēt viņas atslēgšanu no aparatūras.

Saņemot no slimnīcas administrācijas atteikumu, Dž. Kvinlens griezās tiesā. Pēc vairākām iztiesāšanām lieta nonāca Ņūdžersijas Augstākajā tiesā (*Supreme Court of New Jersey*). 1976. gadā pavalsts Augstākās tiesas tiesneši nonāca pie slēdziena, ka, ja slimniece uz īsu brīdi nāktu pie samaņas un apzinātos savu stāvokli, viņa pati nevēlotos turpināt savu eksistenci. Tiesnešu lēmums bija: ja ārstējošie ārsti lems, ka Kārenas smadzeņu funkcijas nav atjaunojamas, tad tie ar viņas vecāku piekrišanu var atslēgt dzīvību uzturošo aparatūru, nebaudoties no kriminālatbildības un civilprasībām.

Kvinlenas lietas analītiskajā daļā (1976.)¹, ko izklāstīja Augstākās tiesas priekšsēdētājs R. Hjūzoms, bija izvirzītas divas konstitucionālās problēmas:

- 1) vai tiesības uz personīgās dzīves neaizskaramību iekļauj sevī arī tiesības uz nāvi?
- 2) vai aizbildnim (tuvākajam radniekam) ir tiesības pieņemt lēmumu komas stāvoklī esošā slimnieka vietā?

Tiesa noteica, ka tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību pēc sava satura ir plašas un iekļauj

sevī pacienta tiesības atteikties no piedāvātās ārstēšanas un medicīniskās iejaukšanās. Taču tiesa arī atzīmēja pretrunas starp pavalsts un personas interesēm: pavalsts centieni aizsargāt cilvēka dzīvības svētumu un ārsta tiesības darīt visu iespējamo šai sakarā, no vienas puses, un prasītāja ļoti pārliecinošie argumenti, proti, ārstēšana saglabā tikai dzīvības funkcijas, bet nevar izārstēt vai uzlabot slimnieces stāvokli, no otras puses. Klīnikas ārstu prognoze neatstāj pacientei nekādu iespēju atgriezties normālā dzīvē.

Tiesa konstatēja, ka šajā gadījumā pavalstij nav pietiekama pamata iejaukties personīgajā dzīvē, un pacientei ir tiesības pieprasīt pārtraukt ārstēšanu.

Otra konstitucionālā problēma ir krietni sarežģītāka. Slimniekam ir tiesības izvēlēties, bet šajā gadījumā viņa pati nevar pieņemt lēmumu. Tiesa izteicās par to, ka noteiktos apstākļos tiesības uz personas dzīves neaizskaramību slimnieka vārdā var realizēt aizbildnis.

Pamatojoties uz šo lēmumu, 1976. gada maijā Kārenas mākslīgās plaušu ventilācijas aparāts un cita aparatūra tika atslēgta, tomēr viņa sāka elpot saviem spēkiem. Slimnieces vecāki bija tik satriekti par tādu iznākumu, ka ļāva viņai dzīvot smagi slimo cilvēku patversmē ar īpašu aprūpi. Vēl nepilnus 10 gadus Kārena nodzīvoja bezsamaņas stāvoklī un nomira no plaušu pneimonijas 1985. gadā.

Ņūdžersijas Augstākās tiesas lēmums ļoti ietekmēja spēku sadalījumu cīņā par atteikšanos no cilvēka dzīvības mākslīgas pagarināšanas tiesisku atzīšanu noteiktās ekstrēmās situācijās. Pateicoties šim precedentam, slimnīcās, invalīdu un veco ļaužu pansionātos un neizdziedināmo slimnīcās tika izveidotas medicīniskās ētikas komitejas līdzīgu situāciju kvalificētai izvērtēšanai. Ne mazāk svarīgs bija arī fakts, ka pavalstu likumdošanas sapulces pakāpeniski sāka pieņemt lēmumus par *Living Will* (personas gribas izteikums par vēlamo medicīnisko aprūpi dzīves beigās) sastādīšanas pieļaušanu un regulēšanu.

XX gadsimta otrajā pusē minētais tiesas lēmums kļuva par pirmo eitanāzijas legalizācijas aktu medicīnas praksē. Kopš minētā precedentā gan ASV, gan Rietumeiropā attieksme pret dzīvību uzturošo pasākumu pārtraukšanu kļuva krietni iecietīgāka. No sākuma tā tika pieļauta

attiecībā pret pacientiem ar nenoteikti ilgstošu samaņas zudumu (veģetatīvais stāvoklis) ar slimnieku interešu pārstāvju piekrišanu, vēlāk šī prakse kļuva par brīvās izvēles priekšmetu. Kopš tā laika, kad tika pieņemts minētais tiesas lēmums, ne tikai ASV, bet arī visā pasaulē notika arvien vairāk tiesas procesi, kuros cilvēki, kas baidījās nokļūt ilgstošā bezsamaņas stāvoklī (stabils veģetatīvais stāvoklis), un šo pacientu radnieki centās panākt savu tiesību īstenošanu par dzīvību uzturošo pasākumu pārtraukšanu. Medicīnā radās „autonomās izvēles”, „autonomā vai kompetentā pacienta”, „informētās piekrišanas” problēmas, kuru būtība ir atteikšanās no ārstēšanas un atdzīvināšanas, ja šāda ir radnieku griba vai šāda vēlēšanās reģistrēta dzīvības testamentā. ASV slimnīcās pie šādu slimnieku gultām tiek pieliktas tabuliņas ar burtiem NRA (nereanimēt).

1990. gadā ASV stājās spēkā federālais likums „Par pacienta pašnoteikšanos” (*Patient Self-Determination Act of 1991 (PSDA)*)², saskaņā ar kuru ārstniecības iestādēm pacienti jāinformē par tiesībām atteikties no ārstēšanas, tajā skaitā arī no dzīvības uzturēšanas.

Balstoties uz šo likumu, 1990. gadā ASV Augstākā tiesa nonāca pie secinājuma, ka „katrs rīcībspējīgs indivīds jebkurā brīdī var izteikt savu gribu attiecībā uz medicīnisko iejaukšanos gadījumā, ja viņš nākotnē zaudēs samaņu vai nokļūs veģetatīvajā stāvoklī, un jau iepriekš izteiks savu atteikšanos no dzīvības paildzināšanas”.

Nākamais solis tiesiskās bāzes veidošanā „*Living Will*” sastādīšanai un izmantošanai bija ASV Augstākās tiesas lēmums lietā „Kruzana pret Misūri pavalsts Veselības aizsardzības departamenta direktoru”.

Īsumā par lietas apstākļiem. 1983. gada 11. janvārī 25 gadus veca Misūri pavalsts iedzīvotāja Nensija Kruzana (*Nancy Cruzan*) kļuva par autokatastrofas upuri. Kad viņu bezsamaņas stāvoklī nogādāja vietējā slimnīcā, neiroķirurgs konstatēja smagu galvas smadzeņu traumu.

Izmeklētāji un ārsti nonāca pie secinājuma, ka Nensijas smadzenes palikušas bez skābekļa vismaz 12 minūtes, bet lielo pusložu garozas plašas daļas neatgriezeniskai bojāejai pietiek ar 6 anoksijas minūtēm. Slimniece trīs nedēļas atradās dziļā komā, pēc kuras viņai, tāpat kā Kārenai Kvinlenai, sākās pseido miega un pseido nomoda cikli. Pamatdiagnoze bija tāda pati kā

Kārenai – stabils veģetatīvais stāvoklis.

Nensijas vecāki Lestere un Džoiss Kruzani vērsās tiesā ar lūgumu ļaut viņu meitai nomirt. Nensija nebija atstājusi „*Living Will*”, taču viņas draudzene tiesā zvērēja, ka gadu pirms katastrofas Nensija teikusi, ka negribētu visu mūžu pavadīt veģetatīvā stāvoklī. Pamatojoties uz šo liecību un ievērojot medicīniskos atzinumus, pirmās instances tiesa 1988. gadā atļāva izņemt uztura pievades caurulīti. Taču Misūri ģenerālprokurors iesniedza pavalsts Augstākajā tiesā protestu par šo lēmumu. Tiesas kolēģija pieņēma pretēju lēmumu Ņūdžersijas lēmumam Kārenas Kvinlenas lietā. Misūri Augstākā tiesa atcēla apgabaltiesas lēmumu un noteica slimnieces mākslīgu barošanu līdz viņas fiziskai nāvei. Nensijas vecāki iesniedza apelāciju ASV Augstākajā tiesā, kura piekrita to izskatīt.

Jāatzīmē, ka pavalstu tiesu līmenī konflikti par tiesību uz nāvi īstenošanu bijuši arī agrāk, taču līdz šim lietas nenonāca līdz Augstākajai Federālajai tiesai Vašingtonā.

1990. gada 25. jūnijā ASV Augstākā tiesa lietā «*Cruzan by Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*»³ ar piecām balsīm pret četrām atzina Misūri pavalsts statūta nolikumus, kas pieļāva pasīvo eitanāziju, par konstitucionāliem. Cilvēka tiesības pieprasīt pārtraukt ārstēšanas kursu ierobežošanas problēma ir nodrošināt garantijas, kuras var aizsargāt pacienta, kurš atteicies no medicīniskās iejaukšanās, dzīvību, brīvību un īpašumu. Tas izpaudās kā pavalstu iespēja prasīt no radniekiem „skaidrus un pamatotus” pierādījumus tam, ka slimnieks būtu vēlējis atteikties no ārstēšanas turpināšanas. Bet Nensijas vecāki nevarēja uzrādīt pierādījumus, ka viņu meita negribētu eksistēt ar mirušām smadzenēm.

Rezultātā lietu atgriezta vietējai tiesai, kura izskatīja to vēlreiz no sākuma. 1991. gada 14. decembrī tiesnesis Čārlzs Tils izskatīja Nensijas vecāku jaunos argumentus un atzina tos par viņas nevēlēšanās dzīvot veģetatīvā stāvoklī „skaidriem un pamatotiem pierādījumiem”. Tajā pašā dienā ārsti izņēma no Nensijas kuņģa barojošo caurulīti, bet 26. decembrī viņa nomira⁴.

Taču ASV Augstākās tiesas locekļi neaprobežojās ar „šauru” lēmumu Nensijas Kruzanas vecāku prasībā. Savā lēmumā viņi īpaši uzsvēra to, ka šī ir pirmā lieta ASV

Augstākās tiesas praksē, kuras izskatīšanas laikā radies jautājums, vai ASV Konstitūcija garantē tiesības atteikties no dzīvību uzturošās ārstēšanas (tiesneši īpaši atzīmēja, ka tieši šo vārdu savienojumu pieņemts saukt par „tiesībām uz nāvi”).

Misūri Augstākā tiesa lēmumā Kruzanas lietā šīs tiesības atzina, un ASV Augstākā tiesa piekrita šai interpretācijai. Ar šo lēmumu ASV Augstākā tiesa izveidoja jaunas tiesības – neārstējama pacienta tiesības labprātīgi aiziet no dzīves. Citas nolēmuma sekas bija tādas, ka pirmoreiz nacionālās likumdošanas līmenī tika legalizēts *Living Will*. Jāatzīmē, ka 1991. gadā šis lēmums stimulēja federālā likuma pieņemšanu, kas uzlika par pienākumu slimnīcām un citām ārstniecības iestādēm informēt pacientus par viņu pavalsts likumiem, kas attiecas uz *Living Will* sastādīšanu, un par smagi slimo un mirstošo kopšanu.

Tā kā ASV ir spēkā precedentu tiesības, tad kopš juridiski fiksētas atteikšanās no medicīniskās iejaukšanās tiesas var diezgan plaši tulkot tiesības uz atteikšanos no dzīvību uzturošās ārstēšanas. Šādas tiesības atzītas attiecībā uz pacientiem, kuri nav bezcerīgi slimi, tostarp uz tiem, kuru ārstēšana nav sarežģīta un apgrūtināša.

1997. gadā sekoja eitanāzijas problemātikas eskalācija saistībā ar cilvēka tiesību uz nāvi atzīšanu vai noliegšanu. Šo jautājumu iniciēja ASV Augstākā tiesa. Ņujorkas pavalstī un Kolumbijas apgabalā eitanāzijas piekritēji vērsās tiesā, lai apstrīdētu likumus, kas liedz palīdzēt cilvēkiem nomirt. Viņi uzstāja, ka šāds liegums ierobežo ASV Konstitūcijā pasludinātās brīvības.

1997. gada jūnijā pēc pusgadu ilgām debatēm, Augstākā tiesa nolēma, ka, no vienas puses, ASV iedzīvotājiem nav konstitucionālo tiesību uz nāvi ar ārsta palīdzību, bet, no otras puses, pašnāvība ar ārsta palīdzību nav pretrunā ar konstitūciju. Pēc tiesas sprieduma katrai pavalstij šī problēma jāizskata patstāvīgi – vai nu atļaut, vai aizliegt eitanāziju.

Tādējādi valsts Augstākās tiesas līmenī bija nostiprināts viens no eitanāzijas veidiem – asistējamais suicīds. Lēmums par iespēju legalizēt eitanāziju bija pieņemts tiesas procesa laikā, kas, mūsaprāt, ietekmēja turpmākas pieejas veidošanos attiecībā uz eitanāzijas legalizāciju.

Analoģiski Lielbritānijai, ASV eitanāzijas

legalizācijā nozīmīga loma ir tiesu institūcijām.

Par paraugprocesu var uzskatīt lietas izskatīšanu Floridas pavalstī pēc Maikla Šiavo iesnieguma. Viņa sieva Terija Šiavo (*Terri Schiavo*) 26 gadu vecumā guva smadzeņu traumu un pēdējo 15 gadu laikā pārsvarā atradās dziļas komas stāvoklī. Sākotnēji strīds par tiesībām uz tādu dzīvi izraisījās starp Terijas vecākiem un viņas vīru Maiklu. Maikls bija pārliecināts, ka sieva pati atteiktos no „mākslīgas dzīves”, un pat apgalvoja, ka ītajos „apgaismības” brīžos izteikusi vēlmi nomirt. Floridas pavalsts tiesa atbalstīja Maikla Šiavo prasību. Kopumā notika 12 iztiesāšanas, kuru rezultātā Terija Šiavo vairākas reizes tika atslēgta no barošanas aparātiem, bet ar vecāku un viņu advokātu pūlēm barošana tika atjaunota.

2005. gada martā Šiavo ģimenes advokāts nosūtīja ASV Augstākajai tiesai kārtējo apelāciju. Apelācijai bija pievienots eksperta vērtējums par pacientes stāvokli, ko veica Floridas pavalsts Bērnu un ģimenes departaments (*Florida Department of Children and Families*), pamatojoties uz neiropatologu grupas atzinumu, kuri izmeklēja slimnieci. Atzinumā bija norādīts, ka Šiavo stāvoklis jāatzīst par „minimāli apzinīgu, nevis veģetatīvu”⁵.

Tomēr 2005. gada 18. martā ASV Augstākā tiesa, izskatot Terijas Šiavo ģimenes advokāta apelāciju, atteica Šiavo dzīves paildināšanu. Saskaņā ar valsts pēdējās tiesu instances lēmumu, barošana tika pārtraukta. Analizētajā piemērā nevar būt ne runas par cilvēka tiesību uz nāvi īstenošanu, jo šīm tiesībām ir individuāls raksturs, un tās nevar īstenot neviens cits, tostarp arī likumiskais pārstāvis, izņemot tiesību īpašnieku. Eitanāzija var būt tiesību uz nāvi realizācijas forma tikai tajā gadījumā, kad lēmumu par eitanāziju slimnieks pieņem personīgi.

Šis precedents lika ASV iedzīvotājiem aizdomāties, kā praksē īstenot savas tiesības uz cilvēka cienīgu nāvi. Kā viena no šo tiesību garantijām var būt visās pavalstīs pieņemtie likumi, kas ļautu pilngadīgām rīcībspējīgām personām laikus atstāt rakstiskus vai mutiskus rīkojumus gadījumam, ja slimības vai traumas rezultātā viņi nevarēs patstāvīgi elpot vai ēst, kā arī neatgriezeniski zaudēs savu personību un spēju komunicēt ar apkārtējiem.

Tādējādi ar šo gribas izpaušmi cilvēks norāda, ar kādiem līdzekļiem mediķi var vai nevar pagarināt viņa eksistenci konkrētā situācijā. Šis

slimnieka rīkojums ir pazīstams kā „dzīvības testaments” – *Living Will*.

Atšķirībā no parastā testamenta, *Living Will* stājas spēkā vēl līdz testatora fiziskajai nāvei, tāpēc tam ir tik neparasts nosaukums (to sauc arī par iepriekšējām instrukcijām ārstiem (*advanced directives for physicians*))⁶. Vairāku pavalstu likumi prasa pēc noteikta laika atjaunot *Living Will*, kā arī ļauj jebkurā laikā atcelt vai grozīt rīkojumus. Šajā dokumentā var iekļaut īpašu pilnvarojumu kādai personai vai personām pieņemt lēmumu par pilnvarotāja dzīvību uzturošu procedūru, kas paildzina pilnvarotāja dzīvību vai to pārtrauc, piemēram, atslēdzot mākslīgo elpināšanu un barošanu. Tādējādi *Living Will* no tiesību viedokļa var tikt uzskatīts kā rīkošanās ar savu dzīvību akts.

Visbiežāk tiek izpildīti to pacientu *Living Will*, kuri atrodas terminālajā stadijā un cieš no neārstējamām slimībām un no vecuma nevarīguma. Turklāt ir juridiski mehānismi, kas ļauj ASV iedzīvotājiem panākt savu tuvu radnieku vai ar smadzeņu augstāko funkciju atmiršanas stadijā esošo aizbilstamo dzīvības uzturošās aparatūras atslēgšanu arī bez *Living Will*. No amerikāņu viedokļa šie mehānismi arī tiek uzskatīti par tiesību uz nāvi realizāciju. Saskaņā ar ASV federālisma principiem un tradīcijām, visi šāda veida tiesību akti ir atsevišķu pavalstu normatīvās bāzes sastāvdaļa, bet tie netiek iekļauti federālajā normatīvajā bāzē. Jāatzīmē, ka arī *Living Will* radās, pateicoties tiesu precedentiem, kas kļuva par tiesību uz nāvi nostiprināšanas pamatu.

Viens no skaļākajiem skandāliem, kas saistīti ar eitanāziju, notika Detroitā XX gadsimta 90. gadu sākumā, kad Džeks Kevorkjans (*Jack Kevorkian*) uzkonstruēja divas speciālās iekārtas – „nāves mašīnas” (*mercy machine*), kas veicināja vairāku slimnieku dzīvības pārtraukšanu. Pirmo viņš nosauca par mērsitronu (*mercitron* no angļu *mercy* – žēlsirdība), otru – par tanatronu (*thanatron* no grieķu *thanatos* – nāve)⁷.

Mērsitrons – latviski „līdzjutējs” – ir statīvs ar trim pilināmām pudelēm. Vienā ir stipras barbiturātu grupas miegazāles. Otrajā – viela, kas paralizē muskuļus, tajā skaitā krūšu kurvja un diafragmas muskuļus, un apstādina pacienta elpošanu. Trešajā – kālija hlorīds, kas apstādina sirdi. Tas viss tiek ievadīts pacientam vēnā, ja viņš pats (pacients, nevis ārsts) pagriezīs ventili.

Tanatrons nogalina ar automobiļa tvana (jeb oglekļa monoksīda) gāzi. Kevorkjans izmantoja

slepkavībām skābekļa aparātu, tikai skābekļa vietā nogalināmais ieelpoja tvana gāzi. Tanatronu Kevorkjans izmantoja samērā reti.

ASV pirmoreiz par Džeku Kevorkjanu dzirdēja 1958. gadā; tieši tad nākamais tā saucamais „Dakteris nāve” nosūtīja Amerikas zinātnes progresa atbalstīšanas sabiedrībai oficiālu ierosinājumu izmantot medicīniskajiem eksperimentiem ar nāves sodu notiesātus noziedzniekus⁸.

Izraistījās liels skandāls, ietekmīgā ebreju diaspora bija sašutusi, un ārsts tika pakļauts nežēlīgai vajāšanai. Kevorkjanam nācās aiziet no H. Forda slimnīcas Detroitā, kurā viņš tolaik strādāja. Taču no savas domas par eksperimentiem ar cilvēkiem viņš neatteicās, epizodiski turpinot paust savas idejas. Un tikai 90. gadu vidū, kad par Kevorkjanu sāka runāt visa Amerika, savā grāmatā viņš uzrakstīja: „Jaundzimušie bērni, tajā skaitā arī plānprātīgie, ir jāiekļauj jebkuras sarežģītības pakāpes eksperimentos. Gadījumā, ja pēc šādiem eksperimentiem pētījuma objektam būs dzīvības pazīmes, nonāvēt to var ar tādiem paņēmieniem kā iekšējo orgānu izņemšana turpmākai transplantācijai, injicējot lielu devu jauna vai neizmēģināta preparāta (...)”⁹.

Šo frāzi prokurors izmantoja kā pamatu apsūdzībā, apgalvojot, ka Kevorkjans slepkavojis slepkavības dēļ, nevis cēlu mērķu vadīts.

Pats Kevorkjans stāstīja, ka lūzums viņa apziņā noticis 1986. gadā pēc atgriešanās no Nīderlandes – pasaulē vienīgās valsts, kurā ārstiem atļauts veikt eitanāziju nedziedināmiem pacientiem pēc viņu lūguma.

Līdz pat 1990. gadam Kevorkjans neuzdrošinājās savas nāves mašīnas izmēģināt praksē. Gandrīz trīs gadus, no 1987. gada, viņš vāca ziņas par tiem, kuri vēlējās izdarīt pašnāvību. Pirmo nonāvēšanas pieredzi Kevorkjans ieguva 1990. gada 4. jūnijā.

Izmeklēšanas gaitā no 1990. līdz 1998. gadam bija noskaidroti 130 pasīvās eitanāzijas gadījumi.

„Daktera nāves” darbības tiek uztvertas samērā neviennozīmīgi. Vieni uzskata, ka viņš ir pelnījis pateicību par drosmi un līdzjūtību, citi uzskata viņu par nežēlīgu bendi. Sabiedrības uzskatu negatīvi ietekmēja fakts, ka Kevorkjans nekad nebija strādājis par ārstējošo ārstu, viņš bija patologanatoms. Viņš nebija novērojis nevienu no pacientiem, kuriem palīdzēja aiziet no dzīves, līdz ar to viņiem nebija savstarpēju uzticēšanās

attiecību, kādas valda starp ārstu un pacientu. Viņa akciju demonstratīvais raksturs un fanātisms arī bija pret viņu. Viņš uzstājīgi propagandēja eitanāziju, bet viņa aktīvai darbībai bija negatīva ietekme.

1973. gadā vienā no Nīderlandes tiesām tika izskatīta lieta, kurā pirmoreiz tika apsūdzēts ārsts, kurš palīdzējis aiziet no dzīves savai septiņdesmit astoņus gadus vecajai slimajai mātei (sastāvs atšķiras no tīšas slepkavības, bet par to paredzēta brīvības atņemšana uz laiku līdz 12 gadiem). Ārstu atzina par vainīgu un sodīja nosacīti, taču tiesa atzina, ka labprātīgu eitanāziju var atzīt par pieļaujamu, ja ir ievēroti četri nosacījumi: pacienta neārstējamība, viņa nepanesamās ciešanas, viņa rakstiskais lūgums par eitanāziju un eitanāzijas aktu veic ārsts.

Tajā pašā gadā Nīderlandes Karaliskā medicīnas biedrība paziņoja, ka šāda eitanāzija pieļaujama arī no medicīniskās ētikas viedokļa. 70.-80. gados tiesu spriedumos pieļaujamības kritērijus attīstīja un precizēja, bet, tā kā tiesai tie nebija saistoši, jo eitanāzija joprojām bija sodāma, pastāvēja reāla iespēja, ka ārsts tiks saukts pie kriminālatbildības.

Eitanāzijai labvēlīgi apstākļi Nīderlandē pastāvēja kopš 1984. gada, kad valsts Augstākā tiesa atzina eitanāziju par pieņemamu, proti, ja eitanāzijas veikšanā ārsts ievēroja Karaliskās medicīnas biedrības noteikumus, viņš varēja nebaidīties no kriminālatbildības. 1984. gadā Augstākā tiesa pieņēma izskatīšanai Amsterdamas apelācijas tiesas lēmumu vienā no šādām lietām.

Apsūdzētais ārsts savā aizstāvībā atsaucās uz to, ka nokļuvis pienākumu un tiesību konflikta situācijā: pienākuma rīkoties tiesību normu ietvaros un profesionālā pienākuma pildīšanā attiecībā pret pacientu, kura sāpes un ciešanas nevarēja pārtraukt ar parastās medicīniskās prakses līdzekļiem. Tāpēc viņš pārkāpa tiesību normas galējās nepieciešamības apstākļos, kas atbrīvo viņu no atbildības¹⁰. Un tomēr viņš tika notiesāts. Sūtot lietu jaunai izskatīšanai, Augstākā tiesa deva rīkojumu tiesai noskaidrot jautājumu par ārsta rīcības atbilstību galējās nepieciešamības kritērijiem. Karaliskā medicīnas biedrība, sniedzot atbildi uz tiesas pieprasījumu, apstiprināja, ka pastāv situācijas, kurās eitanāzija, par kuru lūdz pacients, ir vienīgais attaisnojams līdzeklis viņa ciešanu pārtraukšanai. Tādējādi tika atzīts, ka ārsts nav saucams pie kriminālatbildības, ja pierādīs, ka

rīkojies līdzīgas situācijas apstākļos.

Šai „neformālajai legalizācijai” sekoja ilggadēja ārstu darbību reglamentējošo nolikumu un procedūru izstrādāšana.

1993. gada februārī parlaments kodificēja un deva likuma spēku nolikumam, kas noteica, ka ārstu nevar saukt pie kriminālatbildības šādos apstākļos:

- 1) pacients cieta nepanesamas sāpes (tajā skaitā emocionālas ciešanas);
- 2) pacients vairākkārt un skaidri paudis savu vēlēšanos šķirties no dzīvības;
- 3) divi ārsti piekrituši īstenot procedūru;
- 4) radinieki ir informēti, un ārstu lēmums ar viņiem saskaņots;
- 5) nāves iestāšanās ir neizbēgama.

2008. gada vasarā pirmie soļi eitanāzijas legalizācijai tika sperti arī Indijā. Valsts Valdības Likumdošanas komisija rekomendēja Kabinetam atļaut nedziedināmi slimiem cilvēkiem pārtraukt savu dzīvību, lai izvairītos no ilgstošām ciešanām. Rekomendācija balstījās uz dažu Augstākās tiesas lēmumu atziņām, ka dzīvnieciska eksistēšana nav pielīdzināma dzīvei. Komisijas lēmumā norādīts: „Ja persona nav spējīga pienācīgi rūpēties par savu ķermeni vai zaudējusi dzīves jēgu (...) viņu nedrīkst piespiest turpināt mocīties un dzīvot ciešanās (...). Patiesi būtu nežēlīgi neļaut viņiem nomirt”¹¹. Skaidrojot savu lēmumu, Komisijas pārstāvji paziņoja, ka pirmstermiņa dzīvības pārtraukšanas atļauja vienīgi paātrinās dabīgas miršanas procesu. Turklāt eitanāzija ļaus slimnieka tuviniekiem apzināties, ka viņa ciešanas ir beigušās.

2009. gadā eitanāzija kļuva par strīda objektu Itālijā. Tam par iemeslu kļuva Itālijas Augstākās tiesas 2008. gada lēmums, kurā bija sankcionēta Eluānas Englaro (*Eluana Englaro*) atslēgšana no dzīvību uzturošiem aparātiem, kas uzturēja viņas dzīvību kopš 1992. gada, kad pēc autoavārijas viņa nonāca komā. Taču, katoļu baznīcas iespaidots, Itālijas ministru prezidents S. Berlusconi izdeva ārkārtas rīkojumu, ar kuru aizliedza atstāt pacientus bez mākslīgas uzturēšanas, neatkarīgi no viņu stāvokļa. Tomēr 2009. gada februārī E. Englaro pārveda uz privātklīniku, kur aparāti tika atslēgti¹².

Līdz ar to faktiski vienīgais starptautiskās iztiesāšanas piemērs (ar vienīgo skaidro starptautiskās institūcijas pozīciju) attiecībā uz eitanāziju ir lieta *Pretty v. The United Kingdom*, kuru izskatīja Apvienotās Karalistes tiesa un

Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Iesniedzēja cieta no smagas slimības, kas bija par iemeslu viņas ķermeņa paralīzei no kakla līdz kājām. Parasti nāve iestājas elpas trūkuma dēļ, kad plaušas pārstāj funkcionēt.

Pretty v. United Kingdom lietā tika skatīts jautājums par personas tiesībām uz eitanāziju un tās valsts saukšanu pie atbildības, kurā tā ir aizliegta.

2001. gada jūlijā Diānas Pretti (*Diane Pretty*) advokāts lūdza Lordu palātas apelācijas tiesas tiesnešus atbrīvot iesniedzējas vīru no vajāšanas gadījumā, ja viņš palīdzēs viņai šķirties no dzīves. Tomēr 2001. gada 29. novembrī Lordu palātas tiesa atteica nedziedināmi slimajai Diānai Pretti, kura cieta no progresējošās paralīzes¹³.

Saskaņā ar 1961. gada Anglijas likumu „Par pašnāvībām” personu, kura palīdz, atbalsta, dod rekomendācijas vai uzkūda uz pašnāvību citu personu, var sodīt ar brīvības atņemšanu līdz 14 gadiem¹⁴. Tiesa nonāca pie secinājuma, ka tiesības uz dzīvību neprezumē tiesības uz nāvi.

Pēc tam iesniedzēja vērsās Eiropas Cilvēktiesību tiesā ar sūdzību par virkni cilvēktiesību pārkāpumu Lielbritānijā. Iesniedzējuma norādīja, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 2. pants aizsargā ne tikai tiesības uz dzīvību, bet arī „tiesības nomirt, lai izvairītos no nepanesamām ciešanām un pazemojuma”¹⁵. Kā vienīgais atteikuma pamatojums var būt šaubas par iesniedzēja, kurš vēlas izdarīt pašnāvību, rīcībspēju, jo ne katrā gadījumā var runāt par apdomātu, pamatotu lēmumu¹⁶. Atbildot uz šo apgalvojumu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka tiesas precedentos ir bijuši cilvēktiesību pārkāpumu gadījumi, kad valsts centusies izvairīties no atbildības par cilvēka dzīvību. Minētajā gadījumā – otrādi – valsts centās aizsargāt iesniedzējas dzīvību, un citu precedentu izskatīšana šajā gadījumā bija nevietā. Eiropas Cilvēktiesību tiesas lēmumā bija norādīts, ka „Tiesa neuzskata, ka tiesības uz dzīvību, kas garantētas konvencijas 2. pantā, var būt interpretētas negatīvajā formā... tāpat kā tiesības uz pašnoteikšanos nevar piešķirt personai tiesības izvēlēties nāvi dzīvības vietā”¹⁷.

Tādējādi, pēc Eiropas Cilvēktiesību tiesas viedokļa, Lielbritānijas varas pārstāvji nav pārkāpuši tiesības uz dzīvību, atsakot iesniedzējas vīram atļauju palīdzēt viņai pašnāvībā. Lēmums šajā lietā viennozīmīgi pauž un nostiprina Eiropas Cilvēktiesību tiesas negatīvo attieksmi

pret eitanāziju jebkādā tās formā. Lai gan tiesa norāda, ka negatīvais raksturs nevar tikt atzīts, jo citādi tiktu mākslīgi nepareizi interpretēta iepriekš minētā tiesību norma. Lai gan tiesa norāda, ka negatīvais raksturs šeit nepastāv, tiesa atzīst, ka tiesību uz dzīvību jēdziens var tikt paplašināts, pielietojot citus cilvēktiesību aizsardzības instrumentus¹⁸.

Tādējādi tieši Eiropa ir kļuvusi par reģionu, kur eitanāzijas legalizācijas jautājums ir sevišķi aktualizēts. Interesanti, ka tieši valstis, kuras pievienojušās Konvencijai par cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzību un protokolam par nāvessoda atcelšanu, kā arī cenšas pēc iespējas pilnīgāk aizsargāt cilvēka tiesības un, pirmām kārtām, cilvēka dzīvību, lēni, bet tajā pašā laikā pārliecinoši virzās uz eitanāzijas legalizāciju.

Mūsdienu pasaulē eitanāzija pārstāj būt par kaut ko pretlikumīgu un pret dabisku. Jautājums ir tikai par to, cik lielā mērā persona var rīkoties ar savu dzīvību. Tostarp, tiek runāts arī par sabiedrības un valsts interesēm. Pēc autora domām, izņēmuma gadījumos minētais līdzeklis varētu būt piemērojams cilvēkiem, kuri izjūt ciešanas un nelolo cerības uz izveseļošanu. Taču, ja šāda procedūra ir pieejama jebkurā laikā, tas var novest pie neattaisnotiem upuriem. Kā jau tika minēts, valstīs, kur eitanāzija ir legalizēta, tiek noteikti kontroles pasākumi, lai nepieļautu to personu nāvi, kurām var palīdzēt, un kuras izvēlējušās šo galējo iespēju stresa vai impulsa iespaidā. Taču jebkura sistēma atstāj negodprātīgiem šīs procedūras dalībniekiem iespēju noziedzīgu nodarījumu izdarīšanai. Vai tik žēlsirdības akta legalizācija nekļūs par likumīgi nostiprinātu slepkavību? Vēstures atmiņā ir palicis daudz liecību par fašisma piekopto politiku atbrīvot cilvēkus no ciešanām aiz žēlsirdības, saglabāt „rases tīrību” un tml.

Dzīvības aizstāvības jomā normatīvajam regulējumam un zinātniskajai interpretācijai jārod atbildes uz jautājumiem:

1. Vai tiesības uz dzīvību paredz iespēju rīkoties ar savu dzīvību?
2. Vai personai ir tiesības pārtraukt savu dzīvību jebkurā brīdī?
3. Vai citas personas drīkst palīdzēt realizēt šo nodomu?

Pašlaik nav vienota viedokļa par to, vai tiesības uz dzīvību paredz tiesības uz nāvi. Viens no šo tiesību realizācijas paņēmieniem ir

eitanāzija. Saistībā ar iepriekš teikto domājams, ka, lai izvairītos no šī institūta stihiskas attīstības dažādās formās, kā arī no iespējamām pretrunām un konfliktiem, starptautiskajai sabiedrībai būtu jānosaka eitanāzijas starptautiskais tiesiskais statuss. Valstu sadarbība šajā sfērā ļautu izvairīties no konfliktiem un pretrunām, kā arī ļautu izstrādāt maksimāli pārdomātu izskatāmās parādības pozīciju un tās mijiedarbību ar citiem tiesību institūtiem. Tuvākajā laikā būtu nepieciešams pieņemt starptautisko tiesību aktu, kas izsmeļoši noteiktu, kas ir eitanāzija (gan aktīvā, gan pasīvā).

Skaidri izteikts viedoklis ļautu izmantot šo jēdzienu tiesību jaunradē, kā arī starptautiskajā un nacionālajā tiesu praksē. Šajā gadījumā nodarījumu kļūdainas vērtēšanas iespēja būs mazāka nekā šobrīd. Minētajā aktā būtu jānorāda starptautiskās institūcijas, kas izdos aktu, skaidri argumentēta attieksme pret eitanāziju (ja nepieciešams, precizējot un norobežojot tās veidus). Šobrīd var runāt tikai par trim aktiem, kuros izteikta starptautisko institūciju attieksme pret eitanāziju: „ANO cilvēktiesību komitejas noslēguma novērojumi attiecībā uz Nīderlandi”, kas neizsaka konkrētu viedokli par eitanāzijas un cilvēka tiesību uz dzīvību samēru, Eiropas Cilvēktiesību tiesas lēmums *Pretty v. United Kingdom* lietā, ko izskatījām iepriekš, un 2012. gada 25. janvāra Eiropas Padomes Rezolūcija „Par cilvēka tiesību un cieņas aizsardzību, ievērojot pacienta iepriekš izteiktu ierosinājumu par eitanāziju”.

Pēdējiem diviem aktiem ir šauri reģionāls raksturs, un tie attiecas tikai uz tām valstīm, kuras atzīst sevi par Eiropas Cilvēktiesību tiesas jurisdikcijas valstīm un ievēro tās lēmumus savā praksē. Turklāt daļa minēto ES valstu eitanāziju ir legalizējusi, saskaņā ar iekšējiem normatīvajiem aktiem, neņemot vērā ECT noraidošo pozīciju. Vairākās pasaules valstīs eitanāzija tiek regulēta ar iekšējām tiesībām, likumu vai tiesību analogiju vai vispār netiek regulēta.

Šāda situācija var radīt iespējas ļaunprātībām, kā arī var kļūt par tiesību konflikta iemeslu, ja skars valstis, kuru viedoklis par šo problēmu atšķiras. Dokumentu un viedokļu apmaiņa starp starptautisko tiesību subjektiem, kā arī to likumdošanas un tiesu varas pārstāvjiem ļaus izveidot vienotu starptautiskās sabiedrības viedokli attiecībā uz eitanāziju, lai līdz

minimumam mazinātu iespējamās ļaunprātības, kā arī esošās prakses divdomības un teorijas nepilnības.

Saskaņā ar 1998. gada 6. novembrī Latvijas Republikas Satversmē iekļauto 8. nodaļu „Cilvēka pamattiesības” ir radusies iespēja precīzi konkretizēt cilvēktiesību aspektus. Piemēram, Latvijas Republikas Satversmes 93. pantā noteikts, ka: „Ikviena tiesības uz dzīvību aizsargā likums”¹⁹.

Cilvēka tiesības uz dzīvību kā augstāko vērtību, kas pieder tikai viņam pašam, attiecas uz visu dzīvi un parasti netiek apstrīdētas. Taču divi cilvēka dzīvības pamatposmi – sākums un beigas – ir īpašu tiesisko attiecību priekšmets.

Latvijas ārstu biedrības prezidents Pēteris Apinis uzskata, ka eitanāzijas jautājums ir ļoti daudzšķautņains. Jebkurā gadījumā jānošķir divas lietas – eitanāzija, lai samazinātu ciešanas, un cilvēka atslēgšana no aparatūras vai ārstēšanas, kas uztur ķermeņa funkcijas. Par otro jautājumu Eiropas Komisijā ir uzsāktas diskusijas, tāpēc iespējams centralizēts risinājums. Tas ievērojami atvieglotu arī situāciju pie mums Latvijā, jo medicīnu lēmums pārtraukt intensīvo terapiju joprojām netiek regulēts. Šobrīd grūti prognozēt eitanāzijas likuma izstrādes iespējas Latvijā tuvāko gadu laikā. Likums par eitanāziju ir ļoti sensitīvs, un kvalitatīva likuma izstrādāšanai nepieciešama juristu, filozofu un medicīnu sadarbība.

Bērnu ārsts reanimatologs Pēteris Kļava uzskata, ka mūsu pašreizējā morālā, intelektuālā un ekonomiskā līmeņa situācijā nav iespējama konstruktīva diskusija par eitanāzijas legalizēšanu. Iespējams, to varētu darīt, nomainoties paaudzei, – aptuveni pēc 20 gadiem²⁰.

Secinājumi

Eitanāzijas problēma prasa kompleksu risinājumu, kurā tiktu ievērotas minētā institūta evolūcijas gaitā izstrādātās pozitīvās un negatīvās pretrunas un normatīvo aktu divdomības, tiesībaizsardzības un sabiedrisko institūciju, tajā skaitā starptautisko organizāciju, reliģisko iestāžu un apvienību nostāja kopumā. Tikai tādā gadījumā ir iespēja nonākt pie risinājuma, kas maksimāli apmierinātu ieinteresētās puses. Protams, izstrādāt pozīciju, kas vienlīdzīgi atbilstu visiem esošajiem viedokļiem, ir ļoti grūti. Tas nozīmē, ka izstrādājamais starptautiskais akts nevar būt saistošs, bet gan tikai rekomendējošs. No vienas puses, tas nozīmē, ka atsevišķās valstīs eitanāziju varēs praktizēt, neņemot vērā starptautisko institūciju viedokli, sakarā ar ko radīsies iespēja un pienākums risināt šos jautājumus tiesvedības ceļā, no otras puses – palīdzēs izvairīties no nepārtrauktas un neauglīgas viedokļu apmaiņas un konfrontācijas.

Atsauces

- 1 Murphy W.F., Tanenhaus J. Comparative Constitutional law. Cases and Commentaries. N.Y., 1977. P. 46.
- 2 La Puma J., Orentlicher D., Moss R.J.: Advance directives on admission: clinical implications and analysis of the Patient Self-Determination Act of 1990. JAMA 1991. P. 402.
- 3 *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*, (88-1503), 497 U.S. 261 (1990). [skatīts 23. jūnijs, 2015.]. <http://www.law.cornell.edu/supct/html/88-1503.ZS.html>
- 4 Lois Snyder, Arthur L. Caplan Assisted suicide: finding common ground. Indiana University Press, 2002. P. 167.
- 5 Enodare. Make Your Own Living Will. Enodare Limited, 2010. P. 24.
- 6 David John Doukas, William Reichel. Planning for uncertainty: living wills and other advance directives for you and your family. JHU Press, 27.04.2007. P. 14.
- 7 Neal Nicol, Harry Wylie. Between the dying the dead: Dr. Jack Kevorkian, the assisted suicide machine and the battle to legalise euthanasia. Vision. 2006. P. 185.
- 8 Jack Kevorkian. Speech given to the National Press Club, Washington, DC, October 27. 1992.
- 9 Jack Kevorkian. Prescription-medicine: the goodness of planned death. Prometheus Books, 1991. P. 142.

- ¹⁰ Raphael Cohen-Almagor. *Euthanasia in The Netherlands: The Policy And Practice Of Mercy Killing* Kluwer Academic Publishers, 2004. P. 96.
- ¹¹ Mahapatra D. Law panel backs mercy killing for terminally ill // *The Times of India*. 2008. 29 June.
- ¹² Donadio R. Death ends coma case that set off furor in Italy // *The New York Times*. 2009. 9 February.
- ¹³ House of Lords. *The Queen on the Application of Mrs Dianna Pretyy (Appellant) v Director of Public Prosecutions (Respondent) and Secretary of State for the Home Department (Interested Party)*, 2001. gads. [skatīts 18. jūnijs, 2015.]. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200102/ldjudgmt/jd011129/pretty-1.htm>
- ¹⁴ Suicide Act 1961. [skatīts 16. jūnijs, 2015.]. <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/9-10/60>
- ¹⁵ Article 38 Case of *Pretty v. The United Kingdom (Application no. 2346/02)*, Strasbourg. 29 April 2002. [skatīts 22. jūnijs, 2015.]. http://bib26.pusc.it/can/p_martinagar/lrgiurisprinternaz/HUDOC/Pretty/PRETTY%20vs%20UNITED%20KINGDOMen2346-02.pdf
- ¹⁶ *Keenan v. the United Kingdom*, N 27229/95, ECHR 2001-III. <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/d66b6912b21a9a83c1256a250029e81d?Open>
- ¹⁷ Article 39 Case of *Pretty v. The United Kingdom (Application no. 2346/02)*, Strasbourg. 29 April 2002. [skatīts 22. jūnijs, 2015.]. http://bib26.pusc.it/can/p_martinagar/lrgiurisprinternaz/HUDOC/Pretty/PRETTY%20vs%20UNITED%20KINGDOMen2346-02.pdf
- ¹⁸ Tomsons K. „Eitanāzija v. Tiesības uz dzīvību un tiesības uz privāto dzīvi”. *Jurista vārds*. 01.06.2010. Nr.22. 23. lpp.
- ¹⁹ Latvijas Republikas Satversme. // Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Satversmes sapulcē 15.02.1922., spēkā ar 07.11.1922. Ar grozījumiem, kas pieņemti līdz 02.11.2010. // *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.1993., Nr. 43.
- ²⁰ Odiņš K. Labā nāve visiem. *Sestdiena*, 21.-27.02.2014., 38. lpp.

Abstract

The aim of this article is to analyze the legal practice on killing of a person at his request.

Nowadays euthanasia is one of the most controversial issue of national and international law. The international law does not have neither a clear name nor a clear attitude towards this phenomenon. However, many countries around the world discuss the issue of legalization of euthanasia, because the lack of legal practice leaves several issue unresolved.

Аннотация

Цель статьи – анализ судебной практики о причинении смерти лицу по его просьбе.

Эвтаназия сегодня является одним из противоречивых вопросов национального и международного права. Современное международное право не имеет ни четкого определения данного явления, ни явно выраженного отношения к нему. Между тем вопрос легализации эвтаназии активно обсуждается в ряде стран мира, тогда как недостаток судебной практики оставляет многие вопросы неразрешенными.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАКОННОСТИ И ОБОСНОВАННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ РЕШЕНИЙ, ПРИНИМАЕМЫХ СЛЕДОВАТЕЛЕМ ПО УГОЛОВНОМУ ПРОЦЕССУ

*Dr. iur. Марина Сумбарова,
ассоциированный профессор
Балтийской Международной академии, Латвия*

Цель написания статьи – рассмотрение понятия уголовно-процессуального решения (постановления), принимаемого в ходе досудебного расследования на этапе следствия.

Задачами исследования является уголовно-процессуальная характеристика отдельных видов постановлений следователя, определение требований, предъявляемых к таким решениям.

В ходе написания статьи применялись различные методы, в том числе диалектический метод познания, сравнительно-правовой, логико-юридический, конкретно-социологический.

В действующем в Латвии Уголовно-процессуальном законе (далее – УПЗ), имеется глава 19 «Решения»¹. Частью 1 статьи 318 УПЗ, которая называется «Постановления в досудебном процессе», определено, что в досудебном процессе направляющее процесс лицо принимает и письменно оформляет материальные постановления о начале и дальнейшем направлении уголовного процесса; о признании лица подозреваемым, потерпевшим; привлечении лица к уголовной ответственности; применении меры принуждения; окончании досудебного процесса. Одним из положений названной статьи законодатель выделяет необходимость принятия постановления по любому имеющему значение для процесса вопросу. В связи с этим нам представляется целесообразным рассмотреть такие случаи и дать правовую оценку названным постановлениям.

Уголовно-процессуальный закон также выделяет судебные решения. Ими являются

приговоры и постановления суда.

В соответствии с ч. 1 ст. 27 УПЗ направляющим процесс лицом определено должностное лицо или суд, которые в конкретный момент ведут уголовный процесс.

Таким должностным лицом следственного учреждения на этапе следствия является следователь, который согласно ст. 28 УПЗ распоряжением руководителя следственного учреждения уполномочен на проведение следствия по уголовному процессу, принятие постановлений в досудебном уголовном процессе.

В статье 29 УПЗ регламентированы обязанности и права следователя как направляющего процесс лица, связанные с принятием им процессуальных решений.

Однако УПЗ содержит только общие указания о выносимых следователем постановлениях.

Каждое оформленное в письменном виде решение состоит из вводной, описательной, мотивировочной и заключительной частей (часть 1 статьи 320 УПЗ). Вынесенное решение должно быть законным и обоснованным. Законность – соблюдение законов, положение, при котором жизнь общества охраняется законами²; обоснованный – подтвержденный фактами, серьезными доводами, убедительный³. Описательная или описательно-мотивировочная часть (в постановлениях, где необходимо привести мотивы, доводы принятого решения, дать анализ доказательств, собранных по делу) должна содержать описание сущности преступного деяния и его квалификацию. Необходимо указать конкретный пункт, часть

и статью Уголовного закона. В том случае, если следователем в постановлении определяется анализ доказательств, а также описываются конкретные мотивы и основания принятого решения, как правило, могут возникнуть недостатки при составлении постановлений. Вынесение таких постановлений требует чёткости, конкретных формулировок. И тогда принятое следователем решение, безусловно, будет отвечать требованиям законности и обоснованности.

Резолютивная часть постановления – это краткая формулировка принятого следователем решения; она должна логически вытекать из предыдущих частей постановления. Рассматривая, например, одно из принимаемых следователем решений о назначении экспертизы, важно отметить, какие материалы и документы приобщаются к данному постановлению, кому направляется копия данного постановления, а также необходимость конкретного указания места и лиц, которые будут исполнять данное постановление.

Уголовный процесс начинает процессуально уполномоченное должностное лицо, принимая постановление о начале уголовного процесса, в котором указывается:

- повод и основание для его начала;
- краткое описание деяния, насколько это известно на момент его начала;
- лицо, против которого начат процесс, если таковое известно;
- учреждение или конкретное лицо, которому поручено направлять процесс.

Постановление может быть составлено также в виде резолюции, в которой указывается поручение начать уголовный процесс и учреждение или лицо, которому поручено направлять процесс.

В неотложном случае постановление в виде резолюции может быть зафиксировано в протоколе первого неотложного следственного действия⁴.

Частью 8 статьи 320 УПК определяется, что написанные в резолютивной форме постановления, если они не подлежат обжалованию, вносятся только в регистр уголовного процесса.

На наш взгляд, постановление, выносимое в виде резолюции (а также в виде резолюции,

которая может быть зафиксирована в протоколе первого неотложного следственного действия) не отвечает всем требованиям законности и обоснованности принятия процессуальных решений, поскольку отсутствие описательно-мотивировочной части не предоставляет следователю возможности чётко изложить все свои мысли, суждения, а также положения, связанные с принятием решения, основанные на его твёрдом убеждении, указать все правовые основания решения.

Значение начала уголовного процесса предопределяется кругом задач, стоящих перед следователем и прокурором, объемом процессуальных средств решения данных задач⁵.

По нашему мнению, решение о принятии такого важного решения по уголовному процессу, как постановление о начале уголовного процесса или же постановления об отказе начать уголовный процесс, не должно приниматься в форме резолютивного положения.

В части принимаемого по уголовному процессу решения, которое оформляется протоколом, а не постановлением, служит решение о задержании лица, подозреваемого в совершении преступления.

В статье 263 УПК определено, что задержанием является лишение лица свободы до 48 часов без постановления следственного судьи при наличии оснований для задержания, а в статье 264 УПК законодатель определил основания для задержания такого лица.

Успешное раскрытие и расследование преступлений немисливо без высокоорганизованной работы по применению научно-технических средств и использования научных рекомендаций.

В главе 7 УПК «Другие вовлечённые в уголовный процесс лица» законодатель среди прочих лиц, вовлечённых в уголовный процесс, выделяет специалиста и переводчиков.

Профессор Ария Мейкалиша указывает, что название «Другие ... лица» в известной мере заставляет полагать, что их роль маловажная, если даже не был найден термин, который можно было бы использовать для обозначения соответствующей группы участников процесса. Однако в эту группу

участников процесса включены лица с очень важными процессуальными ролями⁶.

В ходе расследования уголовных дел у направляющего процесс лица нередко возникают проблемы, которые оно не может решить в связи с отсутствием специальных познаний, или же это запрещено ему уголовно-процессуальным законом. В таких случаях направляющее процесс лицо может обратиться за помощью к специалисту. На данный момент известны две формы участия специалиста в расследовании – процессуальная и непроцессуальная. Процессуальная форма подразумевает участие компетентных лиц в отдельных следственных действиях, равно как и проведение ими экспертиз. В первом случае эти лица выступают как специалисты, а во втором – как эксперты⁷.

В уголовный процесс может быть вовлечён специалист. Согласно части 1 статьи 113 УПК это лицо, которое по приглашению должностного направляющего процесс лица оказывает ему помощь с использованием своих специальных знаний или трудовых навыков в определённой сфере. В части 2 статьи 113 определено, что должностное лицо, пригласившее специалиста, информирует его о том, в каком процессуальном действии он приглашён оказать помощь, о его правах и обязанностях, а также об ответственности за умышленное предоставление недостоверной информации.

При расследовании уголовных дел консультации специалиста в большинстве случаев просто необходимы.

Профессор Анриис Кавалиерис определяет, что непроцессуальные консультации могут быть необходимы и для проверки отдельных выдвинутых следственных версий или уточнения определённых обстоятельств, потому что они относятся к специфической сфере жизни или работы, неизвестной или непонятной для лица, направляющего процесс⁸.

В части 3 указанной статьи определены обязанности специалиста, однако в какой форме вовлекается специалист в уголовный процесс – не определено.

В части 2 статьи 114 УПК «Помощники направляющего процесс лица» переводчики следственных учреждений, прокуратуры,

суда и мест лишения свободы обеспечивают право лица использовать язык, которым оно владеет. В этой же части законодатель определяет, что направляющее процесс лицо может поручить исполнение обязанностей переводчика другому лицу, владеющему соответствующим языком.

Часть 3 статьи 114 УПК включает положения, связанные с тем, что должностное лицо, пригласившее переводчика, информирует его о правах и обязанностях переводчика, а также об ответственности за неправильный перевод и отказ от перевода. О правах и обязанностях не информируется переводчик, для которого перевод является профессиональной должностной обязанностью и который в начале исполнения должностных обязанностей заверил свою ответственность подписью.

В указанной норме также отсутствует процессуальная регламентация вовлечения в уголовный процесс переводчика. В данном случае полагаем необходимым дополнить часть 2 статьи 113 УПК «Специалист» и часть 3 статьи 114 УПК «Помощники направляющего процесс лица» положением о необходимости вовлечения в уголовный процесс указанных участников уголовного процесса путём вынесения постановления должностным лицом (лицом, направляющим процесс, следователем, прокурором, судьёй), пригласившим специалиста или переводчика.

Всякое правовое решение, отмечает учёный С.С. Алексеев, имеет управленческий характер. «Применение права – своеобразная управленческая деятельность, имеющая строго специализированные задачи. Она направлена на обеспечение реализации юридических норм, а также в случае необходимости – на индивидуальное регулирование общественных отношений»⁹.

В частности, решение определяется как программа разрешения противоречий в управляемой системе (подсистеме), которая является результатом выбора между возможными вариантами на основе соединения знания и воли¹⁰.

К правовым признакам относятся такие обязательные свойства решения, как правомочность субъекта, соблюдение установленного порядка принятия решения, а

также непротиворечие конкретного решения иным действующим решениям вышестоящих систем управления (в том числе законам и подзаконным актам). Принятие решения – один из этапов в развитии целенаправленной деятельности.

Сущность решения, как правило, заключается в выборе цели и необходимых средств для её достижения. В уголовно-процессуальной литературе сама сущность решения – выбор цели и средств её достижения – остаётся недостаточно разработанной, акцентируется внимание на форме решения – правового акта.

Для процессуальных решений характерны наличие цели, средства и результата действия норм права.

Российский учёный Ю.В. Манаев полагает, что процессуальное решение следователя, как и любой иной процессуальный акт, – это письменный документ, который исходит от представителей органов государственной власти, ведущих уголовный процесс¹¹.

Профессор П.А. Лупинская подчеркивает, что «все решения, принимаемые по делу, следователь, прокурор выражают в форме постановлений»¹².

По мнению российских учёных В.Н. Григорьева и Г.А. Кузьмина, к процессуальным решениям следует относить не только решения, которые облакаются в форму письменного документа (постановление, представление, обвинительное заключение и т. п.), но и те, которые таковой не имеют¹³.

На наш взгляд, данная позиция актуальна. В частности, можно определить в этом аспекте решение следователя о производстве осмотра. В соответствии с ч. 1 ст. 159 УПК осмотром является следственное действие, в ходе которого производящее следственное действие лицо непосредственно воспринимает и фиксирует признаки какого-либо объекта, если существует возможность, что этот объект связан с расследуемым преступным деянием. Аналогично в этой связи можно определить решение лица, направляющего процесс, следователя, прокурора, судьи о необходимости проведения, например, такого следственного действия, как очная ставка. В соответствии с ч. 1 ст. 157 УПК очной ставкой является одновременный допрос двух или

более ранее допрошенных лиц, проводимый при наличии существенных противоречий в предыдущих показаниях этих лиц. Кроме того, следователь, прокурор принимают решение и о проведении некоторых других следственных действий. Однако решение об их проведении в письменную форму не облакается. Такие решения носят процессуальный характер. Эти решения предусмотрены уголовно-процессуальным законом и лишь их последствия реализуются в действиях, которые оформляются соответствующими документами¹⁴.

Решение о задержании лица, подозреваемого в совершении преступления, оформляется протоколом, а не постановлением.

Большинство процессуальных решений предполагает определенные действия. Вместе с тем часть решений, наоборот, свидетельствует о прекращении деятельности (например, постановление о прекращении дела; отводы следователя, переводчика, эксперта, специалиста).

Требование законности и обоснованности относится ко всем без исключения постановлениям следователя. Однако содержание этого требования конкретизируется в зависимости от тех задач, которые выполняет данный процессуальный акт. В этой связи и рассматриваются основные вопросы законности и обоснованности постановлений, выносимых в досудебном уголовном процессе.

Каждое решение, принимаемое направляющим процесс лицом и, в частности, следователем, должно быть своевременным. Чтобы принять такое решение, лицу, направляющему процесс, по уголовному процессу необходимо провести следственные, процессуальные действия, а также специальные следственные действия, которые позволят установить такие обстоятельства, в результате оценки которых может быть принято конкретное решение (постановление). В этой части необходимо также определить вопросы, связанные с квалификацией преступного деяния, и каждое принимаемое решение должно быть выражено в установленной законом процессуальной форме.

Процессуальное требование обоснованности решения по существу является проявлением самой природы решения как акта, содержащего ответы на возникшие по делу правовые вопросы и определяющего действия, которые должны быть осуществлены в связи с установленными фактическими обстоятельствами. Поскольку каждое решение принимается именно в связи с определёнными фактическими обстоятельствами, вся предшествующая принятию решения процессуальная деятельность и состоит, в конечном счёте, в собирании, проверке и оценке тех фактических данных, на основании которых принимаются определённые решения и которые, собственно, и обосновывают его.

Обоснованность решения определяется соответствием изложенных в нём выводов о конкретных обстоятельствах дела доказательствам, имеющимся в уголовном процессе и полученным следователем в процессе его деятельности по собиранию, проверке и оценке доказательств до принятия им решения (постановления).

На наш взгляд, целесообразно дополнить часть 2 статьи 113 УПЗ «Специалист» и часть 3 статьи 114 УПЗ «Помощники направляющего процесс лица» и изложить в следующей редакции.

Часть 2 статьи 113 УПЗ: «Должностное лицо, пригласившее специалиста, выносит постановление о вовлечении специалиста в уголовный процесс и информирует его о том, в каком процессуальном действии он

приглашён оказать помощь, о его правах и обязанностях, а также об ответственности за умышленное предоставление недостоверной информации».

Часть 3 статьи 114 УПЗ: «Должностное лицо, пригласившее переводчика, выносит постановление о вовлечении переводчика в уголовный процесс и информирует его о правах и обязанностях переводчика, а также об ответственности за неправильный перевод и отказ от перевода. О правах и обязанностях не информируется переводчик, для которого перевод является профессиональной должностной обязанностью и который в начале исполнения должностных обязанностей заверил свою ответственность подписью».

В данном исследовании нами рассмотрены отдельные положения, относящиеся к законности и обоснованности содержания и формы наиболее распространенных постановлений, принимаемых следователем по уголовному процессу, связанных с началом уголовного процесса, об отказе начать уголовный процесс, о назначении экспертизы, о задержании в уголовном процессе подозреваемого в совершении преступления лица, о вовлечении специалиста и переводчика в уголовный процесс и другие положения. Принятие указанных решений является неотъемлемой частью качественного расследования уголовных процессов с целью соблюдения гарантий прав участников уголовного процесса.

Atsauces

- ¹ Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. likums/LV, 74 (3232), 11.05.2005., Ziņotājs, 11, 09.06.2005.
- ² Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов/ под ред. Н.Ю. Шведовой. М.: Русский язык, 1990. С. 210.
- ³ Там же. С. 432.
- ⁴ Сумбарова М. Начало уголовного процесса: актуальная теория и практика. JUMI, 2014. С. 61-62.
- ⁵ Там же. С. 61.
- ⁶ Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005-2010. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010., 103. lpp.
- ⁷ Kriminālistika. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika. Mācību grāmata / Autoru grupa profesora A. Kavaliera vadībā. Rīga, 1998. 163. lpp.
- ⁸ Turpat.

- ⁹ Алексеев С.С. Проблемы теории права. Свердловск, 1973. Т. 2. С. 278.
- ¹⁰ Савин С. А. Повышение качества управленческих решений // Научные основы управления экономикой. Вып. 2. М., 1974. С. 156.
- ¹¹ Манаев Ю.В. Законность и обоснованность процессуальных решений следователя. Волгоград, 1977. С. 7.
- ¹² Уголовно-процессуальное право: Учебник / Под ред. П.А. Лупинской. М., 2001. С. 185.
- ¹³ Григорьев В.Н., Кузьмин Г.А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе. М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2003. С. 17.
- ¹⁴ Там же.

Anotācija

Viens no kriminālprocesa dalībniekiem – procesa virzītājiem, saskaņā ar spēkā esošo Kriminālprocesa likumu (KPL) ir izmeklētājs. Saskaņā ar KPL viņam ir tiesības pieņemt jebkuru procesuālo lēmumu un veikt jebkuru procesuālo darbību vai likt veikt to izmeklēšanas grupas dalībniekiem vai procesuālo uzdevumu izpildītājam.

Rakstā pētīta izmeklētāja kriminālprocesuālo lēmumu būtība, tiesiskais raksturojums, lēmuma par kriminālprocesa uzsākšanu, atteikšanu uzsākt kriminālprocesu un citu lēmumu īpatnības. Procesuālie lēmumi ir kriminālprocesu kvalitātes izmeklēšanas un to dalībnieku tiesību ievērošanas garantija.

Abstract

One of participants of criminal trial – the persons directing process, according to the Criminal procedure law (CPL) existing now in Latvia is the investigator. According to point 1 of part 2 of article 29 CPL, it has rights in the order established by the law to make any procedural decision and to make any procedural action or to charge its production to participants of an investigation team or the performer of procedural instructions.

In article the author investigates conceptual essence of criminal procedure decisions, the legal characteristic of the resolution of the investigator, decision-making in the form of resolutions on the beginning of criminal trial, refusal to begin criminal trial, and also the resolutions directed on collecting and fixing of proofs in criminal trial and other resolutions.

Making procedural decisions is a guarantee of high-quality investigation of criminal trials and observance of the rights of its participants.

Pētījums prezentēts Baltijas Starptautiskās akadēmijas starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē „Likumība, drošība un tiesiskā kārtība sabiedrības transformācijas ģeopolitiskajos apstākļos” 2015. gada 24. aprīlī.

SODA NOTEIKŠANA PAR NOZIEDZĪGU NODARĪJUMU KOPĪBU

*Mg. iur. Ainārs Persidskis,
Biznesa augstskolas „Turība”
studiju programmas „Juridiskā zinātne” doktorants, Latvija*

Ievads

Šī raksta aktualitāte ir saistīta ar tiesu praksē vērojamiem gadījumiem, kad viena persona ir izdarījusi vairākus noziedzīgus nodarījumus, proti, konstatēta noziedzīgu nodarījumu reālā kopība un galīgais sods par šādiem nodarījumiem bieži vien tiek noteikts, iekļaujot vieglāko sodu smagākajā. Līdz ar to rodas soda noteikšanas problēma, kuru izraisa Krimināllikumā paredzētā iespēja kriminālpārkāpumu vai mazāk smagu noziegumu kopības gadījumos, galīgo sodu noteikt, ietverot vieglāko sodu smagākajā. Ar šādu regulējumu bieži vien netiek sasniegts Krimināllikumā noteiktais soda mērķis – sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Tiesu praksē ir gadījumi, kad vainīgajai personai tiesa piespriež faktiski izciest sodu tikai par vienu no vairākiem reālā kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, bet par pārējiem nodarījumiem soda izpilde reāli nenotiek un tas kļūst par formālu sodu. Raksta mērķis ir identificēt problēmas, kas saistītas ar soda noteikšanu par reālā kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, un piedāvāt konstatēto problēmu iespējamus risinājumus. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, ir nepieciešams izpildīt sekojošus uzdevumus: 1) izpētīt soda mērķa tiesisko regulējumu un izdarīt secinājumus, uz kuru pamata izstrādāt priekšlikumus likuma normu uzlabošanai; 2) analizēt soda un tā mērķa teorētisko bāzi, šīs analīzes pamatā izmantot Latvijas un ārvalstu literatūru; 3) izpētīt sodu piemērošanas praksi noziedzīgu nodarījumu reālās kopības gadījumos, izmantojot tiesu spriedumus un tiesu prakses apkopojumus. Rakstā ir pielietota salīdzinošā, analītiskā, loģiskā, induktīvā un deduktīvā pētniecības metode.

Soda noteikšana par kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem

Atbilstoši kriminālatbildības pamatam, ir jānorāda, ka pie kriminālatbildības saucama

un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi Krimināllikumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes¹. Savukārt Krimināllikumā paredzētais sods par izdarītu noziedzīgu nodarījumu ir piespiedu līdzeklis, ko personai, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, Krimināllikuma ietvaros valsts vārdā piespriež tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos nosaka prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu².

Var atrast virkni situāciju un noteikumu par soda noteikšanu un piemērošanu, bet galvenais ir tas, ka visas pretrunas koncentrējas apstākļi, ka sods ir netaisnīgs. Netaisnīgums izpaužas pret visiem iesaistītajiem – pret apsūdzēto, pret cietušo un pret sabiedrību kopumā³. Apsūdzētajam piespriests sods var likties taisnīgs, turpretim cietušajam un sabiedrībai netaisnīgs, vai pretēji, kad cietušais un sabiedrība uzskata apsūdzētajam piespriesto sodu par taisnīgu, bet pats apsūdzētais sodu uzskata par netaisnīgu.

Sods ir likumā noteikts atbildības mērs, kuru galu galā precizē sirdsapziņa. Personas sodu uztver dažādi, individuāli un atbilstoši savai atbildības sajūtai. Jo lielākas šīs jūtas, jo lielāki ir pārdzīvojumi par sodu, un otrādi. Sods ir cieši saistīts ar morāli. Tas vienmēr iekļaujas pastāvošās morāles principos un vienlaikus ietekmē un veido tos⁴.

Tieši saistībā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu rodas jautājums par sodu, par tā veidu un apmēru⁵. Pareizai soda noteikšanai ir liela praktiska nozīme efektīvā cīņā ar noziedzību. Tas, cik likumīgs, taisnīgs un pamatots ir personai noteiktais sods par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, bieži nosaka to vai izdosies sasniegt Krimināllikumā noteikto soda mērķi⁶.

Ikvienā konkrētā gadījumā ir svarīgi izvēlēties un piemērot pārkāpējam tādu sodu, kas ir samērīgs un maksimāli atbilst cietušā, sabiedrības un arī pārkāpēja interesēm. Visu iesaistīto pušu

interesu ievērošana ir svarīgs priekšnosacījums efektīvai kriminālsodu politikai. Kriminālsods nav valsts atbilstība par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, bet tiesiskais instruments, kas var mazināt ar noziedzīgo nodarījumu radītās sāpes un ciešanas, kā arī atturēt personas no pārkāpumu izdarīšanas⁷.

Galvenais soda uzdevums nav iebiedēt, bet izlabot un pāraudzināt. Tikai saistībā ar šiem nosacījumiem visefektīvāk var sasniegt soda mērķi. Savukārt, runājot par soda efektivitāti, jāatzīmē, ka noziedzība ir sociālo iemeslu sekas, tāpēc pasākumiem, kas saistīti ar atturēšanu no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas ir jābūt saistītiem ar atbrīvošanos no noziedzības determinantiem⁸ (noteicošais faktors, no kā kaut kas ir atkarīgs)⁹.

Katras personas ieguldījums savā dzīvē ir viens no galvenajiem nosacījumiem cilvēka spējai izdzīvot. Lai cilvēks varētu uzturēt veselīgu dzīvesveidu, pilnvērtīgi strādāt, iegūt zināšanas, augt garīgi, cilvēkam ir jāiegulda savā dzīvē, kas ļauj viņam nodrošināt sevi ar sociāliem, ekonomiskiem, politiskiem, garīgiem un citiem resursiem. Bez augstāk uzskaitītajiem faktoriem jebkuras valsts reformas (politiskās, ekonomiskās vai sociālās) ir lemtas neveiksmēm¹⁰. Šiem faktoriem nepārprotami ir nozīme, tomēr tie neizslēdz arī valsts līdzatbildību par jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu¹¹.

Mūsdienu sabiedrības attīstības līmenī kriminālsods ir kļuvis par nepieciešamību un vienlaikus par pietiekami asu valsts reaģēšanas līdzekli uz izdarīto noziedzīgo nodarījumu, tāpēc soda piemērošanai ir jābūt precīzi reglamentētai tiesībās un zinātniski pamatotai, lai vainīgās personas saņemtu pelnītu sodu, lai tiktu ievērotas taisnīguma prasības un lai pasākumi krimināltiesību jomā tiktu izmantoti tiktāl, ciktāl tie nepieciešami, lai sasniegtu nospraustos soda mērķus un uzdevumus¹².

Atbilstoši Krimināllikuma 35. pantam soda mērķis ir:

- 1) aizsargāt sabiedrības drošību;
- 2) atjaunot taisnīgumu;
- 3) sodīt vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu;
- 4) resocializēt sodīto personu;
- 5) panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas.

Kriminālsodu politikas mērķis ir nodrošināt efektīvu valsts reakciju uz noziedzīgiem nodarījumiem, nodrošināt atbilstību starp valsts vārdā piemērojamo represiju un valsts un indivīdu interesēm, sekmēt personu tiesisku uzvedību un noziedzīgu nodarījumu novēršanu¹³. Piespiežot un izpildot kriminālsodu, valsts deklarē vēlmi ne vien sodīt vainīgo par izdarīto, bet arī novērst jaunu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu¹⁴.

Krimināltiesību teorijā nepārstāj debatēt par sodu mērķiem¹⁵. Par sodu institūtu, sodu mērķu īstenošanu un sodu politiku ir polemizējuši gan Latvijas, gan ārvalstu tiesību zinātnieki. Kā pamatoti norādījis profesors P. Mincs: „*Sods ir viena no agrākām sociālās dzīves parādībām, un šā institūta evolūcija uzskatāma par vienu no spēcīgākajiem faktoriem tiesību attīstībā*”¹⁶.

Par sodu politikas jautājumiem Latvijā tiek polemizēts itin bieži, tā, piemēram, profesore, Dr. iur. V. Liholaja un Saeimas deputāts, Dr. iur. A. Judins ir polemizējuši par sodu taisnīgumu un samērīgumu, par to, ka atsevišķos gadījumos netiek nodrošināta taisnīga sodu politika¹⁷.

Krimināllikumā noteikts, ka personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kā pamatsodu var piespriest brīvības atņemšanu, piespiedu darbu vai naudas sodu¹⁸. Personai, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir jāpiemēro tāds soda veids un mērs, lai tas pēc iespējas mazāk radītu negatīvas sekas apsūdzētajam, bet pilnībā vai pēc iespējas pilnīgāk aptvertu sodu mērķus. Kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu gadījumos ir jāpiemēro piespiedu darbs vai naudas sods, ja ar šiem soda veidiem ir sasniedzams soda mērķis¹⁹.

Salīdzinot statistikas ziņas par piespiesto sodu veidiem, var izdarīt secinājumu, ka visbiežāk par noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu tiek piespiesta brīvības atņemšana (2815 personām), kam seko piespiedu darbs (1729 personām), savukārt naudas sods tiek piespriests reti (46 personām)²⁰. Ar brīvības atņemšanu saistīts sods bieži vien rada neatgriezeniskas pārmaiņas cilvēka personībā, kas savukārt negatīvi ietekmē ne tikai tuviniekus, bet visu sabiedrību kopumā²¹, tāpēc šādos gadījumos vieglākā soda ietveršana smagākajā sasniedz soda mērķi, savukārt vieglākā soda ietveršana smagākajā naudas soda piespriešanas gadījumos nav aktuāla, jo šāds soda veids tiek piespriests reti, kā arī autoram neizdevās atrast tiesu prakses

gadījumā, kad mazākais naudas sods tiktu ietverts lielākajā, tādējādi, aktuālākais soda veids ir piespiedu darbs, kurš ir aplūkots šajā rakstā.

Piespiedu darbs (...) ir piespiedu iesaistīšana sabiedrībai nepieciešamajos darbos, ko notiesātais vai persona (...) izcieš, veicot dzīvesvietas apvidū piespiedu darba izpildes institūcijas noteiktos darbus no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā un bez atlīdzības²². Tādējādi atlīdzinot sabiedrībai nodarīto kaitējumu un ļaujot ietaupīt valsts un pašvaldību finanšu līdzekļus²³.

Piespiedu darbs, salīdzinot to ar brīvības atņemšanas sodu, apsūdzētajam rada mazāk negatīvas sekas un pēc iespējas pilnīgāk aptver soda mērķi kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu gadījumos. Tomēr tiesu praksē ir sastopami gadījumi, kad vainīgais izdara divus un vairāk noziedzīgus nodarījumus, bet galīgais sods tiek noteikts, vieglāko piespiedu darba sodu ietverot smagākajā piespiedu darba sodā, tādējādi persona būtībā tiek atbrīvota no vieglākā piespiedu darba. Tas nav pareizi un ir pretrunā ar soda mērķi.

Pēc autora domām, tas pat var veicināt noziedzību, ja, piemēram, persona zina, ka par vairākām maza apmēra zādībām piespiedu darbs nebūs jāizcieš pilnībā, jo vieglākais sods par kādu no nodarījumiem tiks pilnībā ietverts smagākajā sodā. Protams, tas nav saskatāms katrā tiesas spriedumā, bet šādi tiesu prakses gadījumi tomēr pastāv. Tāpēc ir jāizvērtē vai šāda tiesu prakse ir taisnīga un sasniedz soda mērķi.

Piemēram, A.A., atrodoties veikalā slepeni nozaga pudeli degvīna 7,81 eiro vērtībā (zādzība Nr.1.), tādējādi, A.A. izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 180. panta pirmajā daļā. Bez tam, tajā pašā dienā A.A., alkohola reibuma stāvoklī, atrodoties veikalā slepeni nozaga pudeli degvīna 7,81 eiro vērtībā (zādzība Nr.2.), tādējādi A.A. izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 180. panta pirmajā daļā. Atbildību mīkstinoši apstākļi nav konstatēti. Atbildību pastiprinošs apstāklis, ka noziedzīgs nodarījums izdarīts alkohola ietekmē. Agrāk nav tiesāts, algotu darbu nestrādā, un nepilngadīgo bērnu A.A. apgādībā nav.

Tiesa nosprieda A.A. atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kas paredzēts Krimināllikuma 180. panta pirmajā daļā (zādzība Nr.1.) un sodīt ar piespiedu darbu

uz 80 stundām. Kā arī A.A. atzīt par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, kas paredzēts Krimināllikuma 180. panta pirmajā daļā (zādzība Nr.2.) un sodīt ar piespiedu darbu uz 100 stundām. Saskaņā ar Krimināllikuma 50. panta pirmo daļu, pēc noziedzīgu nodarījumu kopības, tiesa A.A. galīgo sodu noteica piespiedu darbu uz 100 stundām, respektīvi, ietverot vieglāko sodu smagākajā²⁴. Šajā gadījumā tiesa varēja pilnīgi vai daļēji saskaitīt sodus. Piespriestais sods nav taisnīgs un nesasniedz soda mērķi. Analogā situācijā, ja A.A. būtu izdarījis vienu zādzību, par kuru notiesāts ar 80 piespiedu darba stundām, izcietis sodu, pēc kā sodamība būtu dzēsta, izdarītu atkārtotu zādzību, par kuru notiesāts ar 100 piespiedu darba stundām, izciestu sodu, tad kopumā par diviem atsevišķiem noziedzīgiem nodarījumiem, A.A. būtu izcietis 180 piespiedu darba stundas. Savukārt, par kopībā izdarītiem diviem noziedzīgiem nodarījumiem ir izcietis tikai 100 piespiedu darba stundas. Tādējādi nav sasniegts arī soda mērķis – sodīt vainīgo personu par katru izdarīto noziedzīgu nodarījumu.

Noziedzīgu nodarījumu kopību veido vienas personas izdarīts viens nodarījums vai vairāki nodarījumi, kas atbilst divu vai vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm, ja šī persona nav notiesāta ne par vienu no šiem noziedzīgajiem nodarījumiem un nav arī iestājies kriminālatbildības noilgums. Noziedzīgu nodarījumu reālā kopība ir viens no diviem noziedzīgu nodarījumu kopības veidiem. Noziedzīgu nodarījumu reālo kopību veido personas izdarīti divi vai vairāki savstarpēji nesaistīti nodarījumi, kas atbilst vairāku noziedzīgu nodarījumu sastāvu pazīmēm²⁵.

Pēc Krimināllikuma grozījumiem, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī, visi noziedzīgi nodarījumi, kuri ir izdarīti atkārtoti (noziedzīgu nodarījumu atkārtotība), tiek uzskatīti par izdarītiem reālā kopībā.

Kopības institūta nepieciešamība Krimināllikumā ir pamatojama ar:

- 1) likumības principu, kad vainīgais atbild par katru izdarīto noziedzīgo nodarījumu;
- 2) sociālā taisnīguma nodrošināšanu, kad par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem vainīgajai personai ir jāsaņem bargāks sods nekā personai, kura izdarījusi vienu noziedzīgu nodarījumu;
- 3) mērķi samazināt profesionālo noziedzību²⁶.

Noziedzīgu nodarījumu reālās kopības gadījumos, ietverot vieglāko sodu smagākajā, it kā tiek ignorēts tas noziedzīgais nodarījums, par kuru noteikts vieglākais sods²⁷.

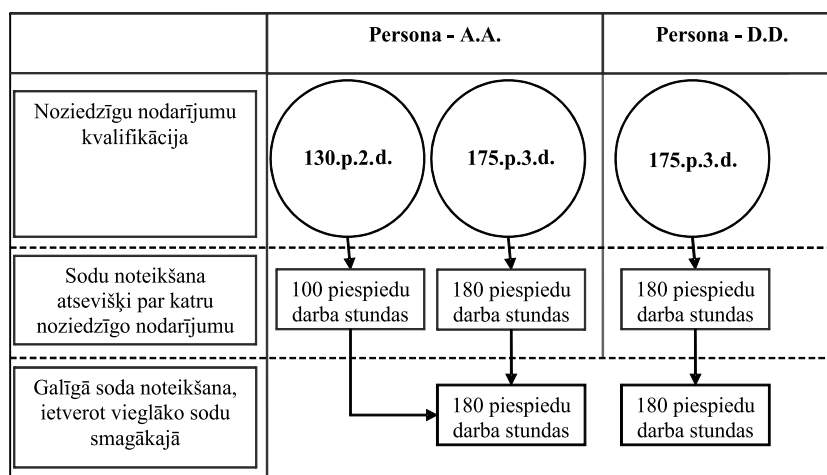
Profesors U. Krastiņš norāda, ka vairākus noziedzīgus nodarījumus izdarījusi persona ir negatīvāk vērtējama, jo viņas apziņā jau ir iesakņojies uzskats, ka sabiedrībā var dzīvot, savas personiskās egoistiskās tieksmes izvirzot augstāk par citu cilvēku tiesībām un interesēm²⁸. Persona, kura ir izdarījusi vairākus noziedzīgus nodarījumus, parasti nodara lielāku kaitējumu ar likumu aizsargātām interesēm, tāpēc viņas prettiesiskajai darbībai kopumā ir smagāka kaitīguma pakāpe²⁹.

Tāpat profesors V. Malkovs norāda, ka persona, kura ir izdarījusi vairākus noziedzīgus nodarījumus, parasti nodara lielāku morālu, fizisku vai materiālu kaitējumu sabiedrībai un indivīdam, kā arī ar savām darbībām parāda noraidošu attieksmi pret valsts, sabiedrības un indivīda interesēm³⁰. Profesors A. Nikiforovs secina, ka vairāku noziedzīgu nodarījumu rezultātā izdarītais kaitējums ir lielāks, nekā ar vienu noziedzīgu nodarījumu radītais kaitējums³¹.

Apkopojot iepriekš minēto, var izdarīt secinājumus, ka **personas, kura izdara vairākus noziedzīgus nodarījumus, rada lielāku morālu, fizisku un materiālu kaitējumu, izrāda savu noraidošo attieksmi pret valsts, sabiedrības un indivīda interesēm. Šo personu apziņā ir iesakņojies uzskats, ka viņu prettiesiskās darbības ir pāri par citu cilvēku likumiskajām tiesībām un interesēm, tāpēc šādas personas ir jāvērtē negatīvāk nekā personas, kuras izdara vienu noziedzīgu nodarījumu.**

Kā pamatoti norādīts Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā, **gadījumos, ja persona ir izdarījusi vairākus noziedzīgus nodarījumus, tad vainīgās personas galīgajam sodam vajadzētu būt bargākam salīdzinājumā ar sodu, ko**

piespriež vainīgajai personai, kura izdarījusi vienu noziedzīgu nodarījumu. Arī sodu noteikšanas vadlīnijās ir teikts, ka, nosakot sodu vainīgajai personai par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, vispārējos gadījumos vajadzētu piemērot piespriepto sodu daļēju saskaitīšanu. Savukārt galīgā soda noteikšana, ietverot vieglāko sodu smagākajā, kā arī pilnīgi saskaitot piesprieptos sodus, var tikt piemērota īpašos gadījumos. Tāpat ir norādīts, ka, lemjot par galīgā soda noteikšanu par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, vispārējos gadījumos vieglākā soda ietveršanu smagākajā nevajadzētu piemērot, ja sodu nosaka par noziedzīgu nodarījumu reālo kopību, ko veido smagi vai sevišķi smagi noziegumi³².

att. Soda noteikšana par reālā kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, salīdzinot to ar soda noteikšanu par atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu.

Augstāk izveidotajā attēlā piedāvāts vizuāli aplūkot soda noteikšanu par reālā kopībā izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem, salīdzinot to ar soda noteikšanu par atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu. Piemērā ir izmantots tiesas spriedums, kur D.D. un A.A. personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās izdarīja svešas kustamas mantas zādzību, iekļuva telpā un nozaga I.I. piederošu mantu Ls 580 vērtība. Turklāt A.A. vēlāk, personu grupā ar citu personu, tīši nodarīja vieglus miesas bojājumus personai K.K.

Tiesa nosprieda D.D. sodīt saskaņā ar Krimināllikuma 175. panta trešo daļu ar piespiedu darbu uz 180 stundām. Savukārt A.A. sodīt saskaņā ar Krimināllikuma 175. panta trešo daļu ar piespiedu darbu uz 180 stundām

un saskaņā ar 130. panta otro daļu ar piespiedu darbu uz 100 stundām. Un A.A. galīgais sods noteikts, ietverot vieglāko sodu smagākajā, nosakot piespiedu darbu uz 180 stundām³³.

Kā redzams attēlā, tad tiesa, nosakot sodu atsevišķi par katru noziedzīgo nodarījumu, ir piespriedusi A.A. sodu 100 piespiedu darba stundas par Krimināllikuma 130. panta otrajā daļā izdarīto noziedzīgo nodarījumu, savukārt par Krimināllikuma 175. panta trešajā daļā izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kuru personas A.A. un D.D. izdarīja grupā, katram piespriedas 180 piespiedu darba stundas. Pie galīgās soda noteikšanas A.A. vieglākais sods 100 piespiedu darba stundas ietvertas smagākajā sodā, proti, 180 piespiedu darba stundās, tādējādi, tiesa faktiski nav sodījusi A.A. par to, ka A.A. ir tīši nodarījis vieglus miesas bojājumus personai K.K. Personai A.A. piespriedtais galīgais sods par izdarītiem vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem ir identisks sodam, kurš tika piesprieds D.D. par vienu noziedzīgu nodarījumu, kuru kopīgi izdarīja ar A.A.

Pēc autora domām attēlā aplūkots salīdzinājums rosina pārdomas, par to, vai ir taisnīgi, ka D.D. par izdarītu vienu noziedzīgu nodarījumu ir piesprieds tāds pats soda apmērs, kāds ir reāli piesprieds A.A. par diviem noziedzīgiem nodarījumiem, proti, tīšu vieglu miesas bojājumu nodarīšanu un par personu grupā ar D.D. izdarītu zādzību ar iekļūšanu.

Krimināllikuma 50. pantā ir regulēta soda noteikšana personām, kuras ir izdarījušas vairākus noziedzīgus nodarījumus, proti, ja persona ir izdarījusi vairākus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, tiesa, taisot spriedumu (...) nosaka sodu atsevišķi par katru noziedzīgo nodarījumu. Šādā gadījumā galīgais sods nosakāms pēc noziedzīgu nodarījumu kopības, ietverot vieglāko sodu smagākajā vai arī pilnīgi vai daļēji saskaitot piespriedtos sodus³⁴.

Savukārt šā panta otrajā daļā ir noteikts, ja visi noziedzīgie nodarījumi, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir kriminālpārkāpumi vai mazāk smagi noziegumi, galīgais sods nosakāms, ietverot vieglāko sodu smagākajā vai arī pilnīgi vai daļēji saskaitot piespriedtos sodus. Šādā gadījumā kopējais soda apmērs vai laiks drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko

no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem (...)³⁵.

Šāds Krimināllikuma 50. panta pirmās un otrās daļas regulējums nesasniedz sodu mērķus. Regulējums, kas mīkstina atbildību par izdarītiem vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, neatjauno taisnīgumu un nesoda vainīgo personu par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, jo vainīgā persona saņem tikai formālu sodu par katru izdarīto noziedzīgo nodarījumu, bet reālu sodu saņem tikai par vienu no visiem noziedzīgajiem nodarījumiem, respektīvi, par to noziedzīgu nodarījumu, kuram ir noteikts vislielākais piespiedu darba stundu skaits.

Tāpat ir apšaubāms, vai var panākt, lai personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, jo kā var atturēt personu no divu vai vairāku noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, ja reāls piespiedu darba sods tiek noteikts tikai par vienu no visiem izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

Lai novērstu šo trūkumu, ir nepieciešams papildināt Krimināllikuma 50. panta otro daļu ar sekojošu teikumu: „**Vieglākā soda ietveršana smagākajā un daļēja sodu saskaitīšana nav piemērojama, ja tiesa piespriež soda veidu – piespiedu darbs**” un izteikt šī panta daļu sekojošā redakcijā:

Ja visi noziedzīgie nodarījumi, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir kriminālpārkāpumi vai mazāk smagi noziegumi, galīgais sods nosakāms, ietverot vieglāko sodu smagākajā, vai arī pilnīgi vai daļēji saskaitot piespriedtos sodus. Šādā gadījumā kopējais soda apmērs vai laiks drīkst pārsniegt maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem, bet ne vairāk kā par pusi no maksimālā soda apmēra vai laika, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem. **Vieglākā soda ietveršana smagākajā un daļēja sodu saskaitīšana nav piemērojama, ja tiesa piespriež soda veidu – piespiedu darbs.** Prokurors, priekšrakstā par sodu, kopējo soda apmēru vai laiku nedrīkst noteikt lielāku par maksimālo soda apmēru vai laiku, kāds paredzēts par smagāko no izdarītajiem noziedzīgajiem nodarījumiem.

Secinājumi

Sods ir atbildības mērs, kas likumā noteikts personai par viņas izdarītu vienu vai viņas izdarītiem vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem;

Kriminālsodu politikas mērķis ir nodrošināt efektīvu valsts reakciju uz noziedzīgiem nodarījumiem;

Piespiedu darbs, salīdzinot to ar brīvības atņemšanas sodu, rada mazāk negatīvas sekas un pēc iespējas pilnīgāk aptver soda mērķi kriminālpārkāpumos un mazāk smagos noziegumos;

Kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu gadījumos ar piespiedu darbu iespējams atjaunot taisnīgumu un atlīdzināt sabiedrībai nodarīto kaitējumu, ļaujot ietaupīt valsts un pašvaldību finanšu līdzekļus, nodarbinot vainīgo personu sabiedrībai noderīgos darbos, ja nav konstatēts noziedzīgu nodarījumu recidīvs;

Gadījumos, ja persona ir izdarījusi vairākus noziedzīgus nodarījumus, tad galīgajam sodam vajadzētu būt bargākam salīdzinājumā ar sodu, ko piespriež personai, kura izdarījusi vienu noziedzīgu nodarījumu;

Personas, kura izdara vairākus noziedzīgus nodarījumus, rada lielāku morālo, fizisko un

materiālo kaitējumu, izrāda savu noraidošo attieksmi pret valsts, sabiedrības un indivīda interesēm. Šo personu apziņā ir iesakņojies uzskats, ka viņu prettiesiskās darbības ir pāri par citu cilvēku likumiskajām tiesībām un interesēm, tāpēc šādas personas ir jāvērtē negatīvāk nekā personas, kuras izdara vienu noziedzīgu nodarījumu.

Priekšlikumi

Ja visi noziedzīgu nodarījumu kopību veidojošie noziedzīgie nodarījumi ir kriminālpārkāpumi vai mazāk smagi noziegumi, tad galīgo sodu, ja soda veids ir piespiedu darbs, ir jāpiespriež, pilnīgi saskaitot piespriestos sodus. Tikai tā ir iespējams sasniegt soda mērķi, atjaunot taisnīgumu un reāli sodīt vainīgo personu par katru izdarīto noziedzīgu nodarījumu.

Krimināllikuma 50. panta otrā daļa, kas reglamentē sodu noteikšanu par vairākiem noziedzīgiem nodarījumiem, ja visi noziedzīgie nodarījumi, kas veido noziedzīgu nodarījumu kopību, ir kriminālpārkāpumi vai mazāk smagi noziegumi, ir jāpapildina ar sekojošu teikumu: **„Vieglākā soda ietveršana smagākajā un daļēja sodu saskaitīšana nav piemērojama, ja tiesa piespriež soda veidu – piespiedu darbs”.**

Atsauces

- ¹ Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 1. pants.
- ² Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998.. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 35.panta 1.daļa.
- ³ Саломатин С.В. Нравственная асимметрия преступления и наказания. Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Выпуск № 9 (180) / том 28 / 2014, с. 200.
- ⁴ Seps Dz. Sods. Latvijas Policijas akadēmija. Krimināltiesisko zinātņu katedra. Rīga: 1995, 28. lpp.
- ⁵ Гринберг М.С. Понятие наказания в уголовном праве. Вестник Омского Университета. Серия «Право». Выпуск № 3 / 2009, с. 159.
- ⁶ Асрян П.А. К вопросу об эффективности наказаний, применяемых к несовершеннолетним. Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. Выпуск № 1/ 2008, с. 135.
- ⁷ Judins A. Kriminālsods nav valsts atreibība par izdarīto noziedzīgo nodarījumu. Jurista Vārds. Nr.11(762), 19.03.2013., 7. lpp.
- ⁸ Skaidrojošā vārdnīca – Tezaurs.lv. Pieejams <http://www.tezaurs.lv/sv/?w=determinanti> [skatīts 21.05.2015.].
- ⁹ Гарбатович Д.А. Уголовное наказание: аспекты эффективности. Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право. Выпуск № 4 / том 14 / 2014, с. 33 – 35.
- ¹⁰ Кулькин В.В. Быт осужденных в местах лишения свободы: понятие, содержание,

особенности. Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Выпуск № 5 / 2009, с. 58.

- 11 Judins A. Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā. Rīga: Valsts probācijas dienests. 2011, 6. lpp.
- 12 Шайхутбинова А.С. Понятие общих начал назначения наказания. Ученые записки Казанского университета. Серия: Гуманитарные науки. Выпуск № 5 / том 150 / 2008, с. 229.
- 13 Ministru kabineta rīkojums Nr.6 „Par Kriminālsodu politikas koncepciju”. Pieņemts Ministru kabinetā 09.01.2009. Stājies spēkā 09.01.2009.// Latvijas Vēstnesis, 6 (3992).
- 14 Judins A. Recidīva rādītāji, to noteikšanas kārtība un piemērošana Valsts probācijas dienesta un Ieslodzījumu vietu pārvaldes darbā. Rīga: Valsts probācijas dienests. 2011, 6. lpp.
- 15 Каримов Э.Т. Из истории учений о целях наказания. Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Выпуск № 1 / 2011, с. 312.
- 16 Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra. 2005, 48. lpp.
- 17 Liholaja V. Par sodu taisnīgumu un samērīgumu. Jurista Vārds, 11.02.2014. <http://www.juristavards.lv/doc/263758-par-bsodub-taisnigumu-un-samerigumu/> [skatīts 21.05.2015.]; Judins A. Izvairīšanās no nodokļu nomaksas: vai piespriežamie sodi ir taisnīgi un samērīgi. Jurista Vārds, 15.10.2013. <http://www.juristavards.lv/doc/260907-izvairisanas-no-nodoklu-nomaksas-vai-piespriejamie-sodi-ir-taisnigi-un-samerigi/> [skatīts 21.05.2015.].
- 18 Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 36. panta 1. daļa.
- 19 Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 46. panta 4. daļa.
- 20 Tiesu Informācijas Sistēma. Pārskata periods: no 01.01.2015 līdz 31.03.2015. Pieejams https://tista.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O [skatīts 21.05.2015.].
- 21 Buls A. Cietumā ieslodzīto notiesāto psiholoģiskās korekcijas iespējas. Rēzekne: RA izdevniecība. 2002, 5.lpp.
- 22 Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 40. panta 1. daļa.
- 23 Valsts probācijas dienests. Piespiedu darbs. Pieejams: <http://www.probacija.lv/page.php?id=37> [skatīts 21.05.2015.].
- 24 Latvijas Republikas Daugavpils tiesas 2014. gada 24. novembra spriedums lietā Nr.11181091914. Līdzīgi arī Latvijas Republikas Valmieras rajona tiesas 2015. gada 22. janvāra spriedums lietā Nr.11130092514.
- 25 Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 26. pants.
- 26 Бобылев О.В., Бородин С.В., Босхолов С.С. и др. Уголовное право. Часть общая. Часть особенная: учеб. / Под общ. ред. проф. Л.Д. Гаухмана, проф. Л.М. Колодкина и проф. С.В. Максимова. Москва: Юриспруденция. 1999, с. 69.
- 27 Persidskis A. Noziedzīgu nodarījumu reālā kopība kā atbildību pastiprinošs apstāklis. Jurista Vārds, 29.07.2014. <http://www.juristavards.lv/doc/264912-noziedzigu-nodarijumu-reala-kopiba-ka-atbildibu-pastiprinoss-apstaklis/> [skatīts 21.05.2015.].
- 28 Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Juridiskā mācību un izglītojošā literatūra. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 185. lpp.
- 29 Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 259.lpp.
- 30 Малков В.П. С совокупность преступлений. Вопросы квалификации и назначения наказания. Редактор Р.Г. Буктанов. Казань: Издательство Казанского университета, 1974, с. 6.
- 31 Никифоров А.С. С совокупность преступлений. Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва: Издательство Юридическая литература, 1965, с. 6.

- ³² Latvijas Republikas Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumi krimināltiesībās. 2007./2008. Apgabaltiesu kā pirmās instances tiesas un Augstākās tiesas Krimināllietu tiesu palātas kā apelācijas instances tiesas sodu piemērošanas prakse. 157. lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/> [skatīts 21.05.2015.].
- ³³ Latvijas Republikas Jelgavas tiesas 2014.gada 31.marta spriedums lietā Nr.11200042913
- ³⁴ Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 50. panta 1. daļa.
- ³⁵ Krimināllikums. Pieņemts 17.06.1998. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 08.07.1998, Nr.199/200(1260/1261). Pēdējie grozījumi 19.02.2015. 50. panta 2. daļa.

Abstract

The purpose of the article is to identify the problems related to the determination of punishment for several criminal offences, find the problems and offer possible solutions. If all criminal offences, constituting the aggregation of criminal offences are criminal violations or less serious crimes, the final punishment shall be determined, including the lesser punishment within the more serious or also completely or partially adding together the punishments imposed. With this regulation, the purpose of punishment is not achievable.

The people, who commit two or more criminal offences does more moral, physical and material damage, these people, showing a negative attitude toward the State, society and the individual's interests. These people think that they don't have to respect the rights of others, so these people must be judged negatively, than people, who do one criminal offence. The final punishment for two or more criminal offences should be more severe in comparison to the punishment that the Court ordered the guilty person, who committed a one criminal offence.

Аннотация

Цель статьи – выявить проблемы, связанные с назначением наказаний по совокупности преступлений, и предложить возможные их решения. Если все преступные деяния, которые составляют совокупность, представляют собой правонарушения или преступления небольшой тяжести, то менее суровое наказание включается в более тяжкое или полностью или частично суммируется. По мнению автора, таким регулированием не достигается цель наказаний, предусмотренных в Уголовном законе.

Лица, которые совершают два или более преступных деяния, создают больший моральный, физический и материальный ущерб, эти лица показывают своё отрицательное отношение к интересам государства, общества и индивида. В сознании этих лиц укоренился взгляд, что их противоправные действия стоят выше законных прав других людей, поэтому необходимо более негативно оценивать данных лиц, чем лиц, которые совершают одно преступное деяние. Автор приходит к выводу, что окончательное наказание для них должно быть более суровым, чем наказание виновного лица, совершившего одно преступное деяние.

KRIMINĀLISTIKAS UN OPERATĪVĀS DARBĪBAS TEORIJAS APAKŠNOZARE

AIZTURĒŠANA APSARDZES DARBĪBĀ – PROBLĒMAS UN RISINĀJUMI

*Mg. iur. Leonīds Makans,
Biznesa augstskola „Turība”, Latvija*

*Mg. iur. Agra Lācīte-Čakstiņa,
Biznesa augstskola „Turība”, Latvija*

Personu aizturēšana ir ikvienas valsts kriminālās un administratīvās tiesvedības instruments, kas ļauj veikt efektīvu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanu un administratīvo pārkāpumu procesa nodrošināšanu. Latvijas Kriminālprocesa likumā un Administratīvo pārkāpumu kodeksā visai detalizēti noteikti aizturēšanas nosacījumi, kārtība un procesuālā noformēšana.

Arī Apsardzes darbības likumā paredzētas apsardzes darbinieka tiesības ierobežot personu tiesības un brīvību, aizturot tās, ja par viņām pastāv aizdomas, ka tās apsargājamā objektā ir izdarījušas noziedzīgu nodarījumu vai administratīvo pārkāpumu. Tomēr, atšķirībā no kriminālprocesuālās un administratīvās personu aizturēšanas kārtības un dokumentēšanas detalizētās reglamentācijas, Apsardzes darbības likumā paredzēts vienīgi apsardzes darbinieka pienākums nekavējoties informēt Valsts policiju par aizturēšanu¹.

Ievērojot, ka jebkura aizturēšana uzskatāma par būtisku iejaukšanos personas tiesībās uz brīvību, un apsardzes komersantu apsargājamo objektu lielo daudzveidību, Apsardzes darbības likumā dotā aizturēšanas reglamentācija liekas nepietiekama ne tikai no tiesiskā, bet arī taktiskā viedokļa. Piemēram, Kriminālprocesa likuma 265. pantā – Aizturēšanas kārtība – paredzētas amatpersonas tiesības veikt aizturamā kratīšanu, ja ir pamats uzskatīt, ka aizturamajam ir ierocis, vai ka viņš var iznīcināt, izmest vai noslēpt pie viņa esošus pierādījumus². Savukārt Administratīvo

pārkāpumu kodeksa 256. pantā – Personas aplūkošana un mantu apskate – uzskaitītas konkrētas tam pilnvarotas Valsts policijas un pašvaldības policijas amatpersonas, Valsts robežsardzes amatpersonas, Valsts ieņēmumu dienesta amatpersonas, Valsts vides dienesta un Dabas aizsardzības pārvaldes amatpersonas, kuras var veikt personas aplūkošanu un mantu apskati, sastādot par to atsevišķu protokolu vai izdarot ierakstu protokolā par administratīvo aizturēšanu³. Šāda likumdevēja noteiktā aizturēšanas kārtība nodrošina tādas svarīgus aizturēšanas principus kā apkārt esošo personu un pašu aizturēšanas dalībnieku drošības un pierādījumu nodrošināšanas garantijas⁴.

Domājams, ka personu drošības garantijas, veicot aizturēšanu, mūsdienās ir visai aktuāla problēma. Aizturēto personu nepārmeklēšana var izraisīt smagas sekas. Piemēram, 2006. gadā Valmierā policijas iecirknī tika nogādāts stipri ieriebis vīrietis, kurš nespēja pats saviem spēkiem pārvietoties. Taču aizturētais, izmantojot apģērbā paslēptu personīgo šaujamieroci, deviņas reizes izšāvis uz policistiem, divus no tiem nogalinot⁵. Protams, varam uzskatīt, ka šādi ekscesi ir retums, tomēr ieroču pielietojuma riski pieaug. Par to var pārliecināties ikvienā interneta portālā, iepazīstoties ar policijas relīzēm, kurās tiek runāts gan par draudēšanu ar šaujamierociem līdzīgiem priekšmetiem, gan arī šaušanu no tiem. Līdz ar to, garantējot apkārtējo cilvēku un personisko drošību, vienlaikus ar likumā noteiktajām apsardzes darbinieka tiesībām aizturēt personu,

par kuru pastāv aizdomas, ka tā apsargājamā objektā ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu vai administratīvo pārkāpumu, un nekavējoties par to informēt Valsts policiju, fiksēt lieciniekus, apsargāt notikuma vietu un nodrošināt tās neaizskaramību, būtu jānosaka arī tiesības izdarīt aizturētā pārmeklēšanu/kratīšanu⁶.

Cita ļoti svarīga problēma personu aizturēšanas kontekstā ir cilvēktiesību ievērošana. Šo problēmu ir akcentējusi arī profesore S. Kazaka, norādot, ka ar aizturēšanu saprotama ne tikai attiecīgajā normatīvajā aktā paredzēta formāla darbība, kas atspoguļota atbilstošos dokumentos, bet arī jebkuras citas darbības, kas faktiski ierobežo personas brīvību, piemēram, prasība sekot uz policijas iestādi vai apsardzes telpu u. c., pat tad, ja persona neapzinās savas brīvības ierobežošanu⁷. Šajā sakarā interesi izraisa dažas atziņas, kas atrodamas apsardzes uzņēmuma Grifs AG darbinieku avīzē, no kuras uzzinām, ka apsargi rīkojas saskaņā ar "*Personu aizkavēšanas – aizturēšanas instrukciju*"⁸, kura gan nekur nav publicēta, un tāpēc nav skaidrs, ar ko atšķiras personas aizkavēšana no aizturēšanas, kaut gan ikviena tam pilnvarotas amatpersonas personas izdarīta brīvības ierobežošana vērtējama kā aizturēšana. No šī raksta izriet, ka 2013. gadā iesniegtas 53 sūdzības par apsargu darbībām, no kurām 26 jeb 49% bijušas pamatotas; turpat teikts, ka gada laikā apsargājamajos objektos aizkavētas 72057 personas, un, ievērojot to, ka tikai 26 gadījumos personu aizturēšana atzīta par nepamatotu, izdarīts visai diskutabls secinājums, ka tikai 0,038% gadījumu apsargi pieļāvuši pārkāpumus.

Tomēr, iepazīstoties ar citiem materiāliem, kuros skarti jautājumi par apsardzes darbinieku veiktajām aizkavēšanām/aizturēšanām, nākas secināt, ka daudzos gadījumos to atbilstība likuma prasībām ir visai apšaubāma, piemēram, aizturētā persona tiek vesta uz mežu, tiek pieļauta nelikumīga personu pārmeklēšana, personu aiztur tikai pēc tam, kad pagājušas trīs dienas pēc notikuma u. c.⁹

No Apsardzes darbības likuma 4. panta var secināt, ka apsardzes darbiniekam, veicot attiecīga objekta apsardzi, jābūt formas tērpā, kuram jāatšķiras no ikdienas apģērba, ar skaidri izlasāmu tā apsardzes komersanta nosaukumu, ar kuru apsardzes darbinieks atrodas darba tiesiskajās attiecībās. Lai gan šāda prasība

minētajā likumā nav nepārprotami un strikti definēta, ievērojot apsargājamo objektu lielo daudzveidību, tomēr publiskajos objektos tāda prasība ir pamatota un saprotama. Diskutējama varētu būt šo prasību attiecināšana uz apsardzes darbiniekiem, kuru uzdevums ir, atrodoties tirdzniecības zālē, atklāt zagļus un ziņot par to apsardzei¹⁰. Ja šie darbinieki ir apsargi un veic apsargu funkcijas, tad viņiem darba pienākumi būtu jāpilda formas apģērbā, jo Apsardzes darbības likumā atšķirībā no Detektīvdarbības likuma¹¹, nav paredzēti apsargu slēpti veicami apsardzes pasākumi un slēpta indivīdu novērošana. Kaut arī šī problēma nav tieši saistīta ar personu aizturēšanu, tomēr var būt par vienu no aizturēšanas kārtības pārkāpumu iemesliem gadījumos, ja šāds aģents kļūdās.

Tāpat diskutabls ir rakstā paustais uzskats, ka par zādzību aizdomās turamo personu var aizturēt kā veikala telpās, tā arī ārpus tām, jo Apsardzes darbības likumā nav noteikts, ka to nedrīkstētu darīt kaut kādā attālumā no veikala¹². Domājams, ka šāds uzskats ir nepareizs gadījumā, ja aizturēšana veikta tikai saistībā ar aizdomām, ka pircējs varētu būt kaut ko nolauptījis. Apsarga pilnvaras attiecas tikai uz apsargājamo objektu, un tas Apsardzes darbības likumā akcentēts, nosakot apsardzes darbinieka tiesības un pienākumus. Tāpēc personas aizturēšana ārpus objekta būtu pieļaujama vienīgi tad, ja persona izdarījusi prettiesisku nodarījumu, par ko nav nekādu šaubu, un bēg no nodarījuma izdarīšanas vietas.

Rakstā minētie piemēri var liecināt, ka Apsardzes darbības likumā dotais personu aizturēšanas regulējums nav pilnīgs un ne vienmēr atbilst reālām apsardzes darbības ikdienas situācijām. Līdzās minētajam, vēl viena ar apsardzes darbinieku veiktajām personu aizturēšanām saistīta problēma ir aizturēto personu izvietošana līdz policijas ierašanās brīdim. Loģiska liekas prasība aizturētās personas turēt speciāli tam ierīkotā telpā, apstākļos, kuri aizturētajam nebūtu pazemojoši un būtu izslēgta iespēja nodarīt sev kaitējumu. Proti, prasības varētu būt līdzīgas noteiktajam likuma "Par policiju" 12. pantā¹³ un noteikumos "Kārtība, kādā personas tiek ievietotas un turētas pagaidu turēšanas vietās, un prasības šādu vietu aprīkošanai"¹⁴.

Apkopojot rakstā minēto, var secināt:

– pašreizējais personu aizturēšanas regulējums Apsardzes darbības likumā nav pietiekams;

– personu aizturēšanas regulējums Apsardzes darbības likumā var izraisīt aizturēšanas iemeslu un nosacījumu dažādu traktēšanu apsardzes darbības praksē, izraisot tiesību pārkāpumus.

Apsardzes likuma normas, kurās reglamentēta personu aizturēšana būtu jāpapildina ar noteikumiem par aizturēšanas kārtību, personas pārmeklēšanas kārtību un aizturēto personu uzturēšanās nosacījumiem, Apsardzes darbības likuma IV nodaļu papildinot ar 18¹ pantu “Personu aizturēšanas kārtība” šādā redakcijā:

“(1) Aizturot personu, par kuru pastāv aizdomas, ka tā apsargājamā objektā ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu vai administratīvo pārkāpumu apsardzes darbiniekam:

1) nekavējoties šai personai jāpaziņo, par ko tā tiek aizturēta;

2) ja ir pamats uzskatīt, ka aizturamais ir bruņots, var veikt aizturamās personas pārmeklēšanu (kratīšanu) un tai klātesošo mantu apskati;

3) par personas pārmeklēšanu un mantu apskati sastāda protokolu, kurā norāda - kas, kad un kur izdarījis aizturēšanu, kāpēc un kas aizturēts, kādi dokumenti, priekšmeti, nauda un citas vērtības atrodas pie aizturētās personas;

4) aizturēto iepazīstina ar protokolu, un par to viņš parakstās protokolā;

(2) Personas pārmeklēšanu var izdarīt ar aplūkojamo personu viena dzimuma darbinieks

(3) Līdz Valsts policijas darbinieku ierašanās brīdim aizturētā persona ievietojama speciāli šim nolūkam aprīkotā telpā, ievērojot 2009. gada 7. jūlija MK Noteikumus Nr. 735 „Kārtība, kādā personas tiek ievietotas un turētas pagaidu turēšanas vietās, un prasības šādu vietu aprīkošanai”.

Atsauces

- ¹ Apsardzes darbības likums. 13.02.2014. likums/LV, 47 (5107), 06.03.2014.
- ² Kriminālprocesa likums. 21.04.2005. likums/LV, 74 (3232), 11.05.2005., Ziņotājs, 11, 09.06.2005.
- ³ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. 07.12.1984. likums/Ziņotājs, 51, 20.12.1984.
- ⁴ Kriminālistika. 2. daļa. Kriminālistiskā taktika. Autoru kolektīvs prof. A. Kavaliera vadībā. Rīga, LPA, 1999. 111.-117. lpp.
- ⁵ Valmierā nošauj divus policistus; no amata atstādina divas amatpersonas. <http://www.tvnet.lv>, 2006. gada 31. jūlijā.
- ⁶ Šādas tiesības ir paredzētas arī citās valstīs. Sk., piemēram, Power to arrest training manual. State of California Department of consumer affairs, Bureau of Security and Investigative Services, June 2015. Tiešsaite: http://www.bsis.ca.gov/forms_pubs/poa.pdf
- ⁷ Kazaka S. Kriminālprocesuālā aizturēšana un tiesības uz brīvību un drošību. Zinātniski praktiskās konferences „Kriminālprocesuālās aizturēšanas tiesiskums” rakstu krājums. Rīga, LPA, 2008, 30. – 32. lpp.
- ⁸ Pircēju uzvedība un pieņēmumi par apsargu tiesībām. Grifs AG Darbinieku Avīze. Tiešsaite: <http://www.grifsag.lv/upload/avize/GrifsAG-NR17-www.PDF>
- ⁹ Tihanovska I. Nepamatoti aiztur pircēju. Portāls Diena.lv 2002. gada 12. marts. Tiešsaite: <http://www.diena.lv/arhivs/nepamatoti-aiztur-pircēju-11265248> Ventspilī dīvainā nāvē mirst pusmūža sieviete. Portāls TVnet.lv 2010. gada 6. augusts. Tiešsaite: http://www.tvnet.lv/zinas/kriminalzinas/341246-ventspili_divaina_nave_mirst_pusmuza_sieviete Veikala apsardze pakļauj pusaudzes pazemojošai pārmeklēšanai. Portāls Delfi.lv 2006. gada 7. marts. Tiešsaite: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/veikala-apsardze-pakļauj-pusaudzes-pazemojosai-parmeklesanai.d?id=13820247> Pazemo, nepamatoti aizturot veikalā; apsargi pat neatvainojas. Portāls Liepajniekiem.lv, 2013. gada 28. septembris. Tiešsaite: <http://www.liepajniekiem.lv/zinas/sabiedriba/pazemo-nepamatoti-aizturot-veikala-apsargi-pat-neatvainojas-101433>
- ¹⁰ Pircēju uzvedība un pieņēmumi par apsargu tiesībām. Grifs AG Darbinieku Avīze. Tiešsaite: <http://www.grifsag.lv/upload/avize/GrifsAG-NR17-www.PDF>

- ¹¹ Detektīvdarbības likums. 05.07.2001. likums/LV, 110 (2497), 20.07.2001., Ziņotājs, 16, 23.08.2001.
- ¹² Pircēju uzvedība un pieņēmumi par apsargu tiesībām. Grifs AG Darbinieku Avīze. Tiešsaite: <http://www.grifsag.lv/upload/avize/GrifsAG-NR17-www.PDF>
- ¹³ Par policiju. 04.06.1991. likums/Ziņotājs, 37, 24.09.1992.
- ¹⁴ Kārtība, kādā personas tiek ievietotas un turētas pagaidu turēšanas vietās, un prasības šādu vietu aprīkošanai. Ministru kabineta 07.07.2009. noteikumi Nr. 735/LV, 110 (4096), 14.07.2009.

Abstract

The article deals with some problems aroused in cases attached with detention realized by security guards, according to the Security Guard Activities Law. As far the Security Guard Activities Law determinates just a reasons for detention, but does not prescribes the procedure of detention, violation of human rights are very likely and takes place as well. Likewise, article shows common incidents of human rights violation. Article expires with offer to make amendments in Security Guard Activities Law in purpose to reduced possible violations of human rights in detention during everyday activities of security guards.

Аннотация

Статья посвящена некоторым проблемам соблюдения прав человека, возникающим при задержании лиц работниками охраны, руководствуясь Законом об охранной деятельности. Наличие в упомянутом законе лишь оснований для задержания, но отсутствие регламентации его порядка и правил содержания задержанных до передачи их государственной полиции создает опасность нарушения прав человека при задержании, а также угрозу безопасности как задерживаемых, так и работников охраны. В статье также рассмотрены наиболее распространенные в практике охранной деятельности нарушения прав человека при задержании лиц и сформулированы предложения по внесению изменений в соответствующие нормативные акты.

Pētījums prezentēts Baltijas Starptautiskās akadēmijas starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē „Likumība, drošība un tiesiskā kārtība sabiedrības transformācijas ģeopolitiskajos apstākļos” 2015. gada 24. aprīlī.

OPERATIONAL WORK – SECRECY – EFFECTIVENESS

Dr. habil. Andrzej Żebrowski,

Associate Professor the Head of the Department of Security

Institute of Political Science Faculty of Humanities

Pedagogical University of Krakow, Poland

Introduction

Operational work always accompanies operating activities of police and secret services. It is constantly evolving, inter alia, under the influence of criminal environment, which, together with the changes of civilization, adapts to the new conditions, thus realizing its strategic objectives. Operational work is supported by science and technology, thus allowing more effectively fighting against this type of threat to national security. Police and security services, according to the will of the legislator, when performing statutory tasks, also perform operational and reconnaissance classified activities. Effective operational work entails the need of complying with the applicable rules, where secrecy rules are regarded as a key to success.

Operational work

The operations of the police and secret services (intelligence and counterintelligence) as well as the accompanying secrets raise both excitement and fear, equally in every country. When analyzing their activity and when undertaking their assessment, not only the moral aspect should be taken into account, because it would obscure their true image. What are of importance are the objectives for which these institutions were created. The objectives adopted by the legislator can be realized through the use of legal and extra-legal measures. However, many countries have created legal basis for their operation, paying particular attention to the operational and reconnaissance activities. In this way, the legislator pointed out the boundaries between the rule of law and the so-called arbitrariness of police services, including secret services. It can be assumed that the knowledge of the legal basis for their operation, as well as the accompanying debates, in many cases blur the real area of their activity, thereby aggravating the distance and ignorance of society¹.

The activities of the police and secret services are regulated by the law on police, which should be understood as the system of norms defining and regulating the structure, organization and activities of the police, in particular the rights and duties of these bodies, including the scope and the manner of their operations². When translating the above definition into civil and military secret services and when taking into account the reasoning of its author, the system of these norms should be understood as an ordered set which *ex lege* defines certain concepts that provide the basis for their functioning³.

It should be borne in mind that a set of provisions, governing the activities of the police or secret services is not structured in only one separate piece of legislation. The norms that constitute this body of law are contained in the following legal regulations:

- 1) in the Constitution,
- 2) in the acts of law constituting the legal framework of the operations of the police and secret services,
- 3) in other acts of law, such as the Act on Personal Data Protection and the Act on the Protection of Classified Information,
- 4) in other legislation, relating to the activities of police forces, intelligence services, placed in respective legal regulations.

These regulations determine the subject matter of the law on police:⁴

- 1) the system and the structure of the police and secret services,
- 2) the activities of these governmental agencies,
- 3) the scope and the manner of implementing operational and reconnaissance activities set forth in currently binding legal regulations which indicate the limits within which police and secret services can operate. This scope of the law on police is essential from the point of view of civil rights (it should be emphasized that the legislator provided the relevant

authorization in the acts of law allowing the said services to undertake extra-statutory operational and reconnaissance activities).

The scope of the law on police which regulates the activity of secret services (civil and military intelligence and counterintelligence) is the same. However, there may be some powers which the legislator did not confer on specific services, such as procedural rights regulated by the Code of Criminal Procedure.

“The norms of the law on police are not equal; their hierarchical structure includes regulations ranging from the Constitution, through the norms expressed in the acts of law, implementing regulations, to the internal regulations. Legal norms define the legal framework of the activity of civil and military secret services (police services), its areas of interest, organizational structure, powers and duties. It merits emphasizing that these norms also regulate the implementation of operational and reconnaissance activities. Explanatory norms, on the other hand, define the terms used in a particular act. Excessive and often unwarranted secrecy causes distrust and social distance. Instructive norms indicate the manner in which the applicable legal provisions should be practically implemented. While detailing the respective norms, these norms in a way indicate the manner of proceeding within the limits imposed by a given legal provision (e.g. procedural norms)”⁵.

The legal bases for the operation of police services and secret services are included in the acts of law, regulations, ordinances, decisions and instructions. Sometimes they have confidential character, meaning that they are virtually inaccessible to unauthorized persons (this usually applies to instructional norms). It is crucial that their number constitutes a significant impediment in the process of analyzing the mechanisms of government institutions whose activity is classified. This mainly concerns the operational work, the effectiveness of which depends on the observance of the principle of secrecy. Operations of this nature must be kept secret, which does not mean that their legal basis must be classified as secret. In turn, operational and reconnaissance activities carried out on the basis thereof are subject to secrecy.

When analyzing the so-called law on police, particular attention must be paid to

other areas of law, particularly substantive and procedural criminal law. For example, a clear correlation plane between the law on police and procedural criminal law is provided by procedural operations, where police and secret services, while supervised by the prosecutor, conduct preliminary proceedings in the form of enquiry and carry out investigative proceedings ordered by the prosecutor (civilian and military intelligence do not have such powers). What merits analysis are also other areas of law as well as the changes, occurring in the external and internal environment of the state, which has a significant impact on the law on police. A number of factors entail changes in the law on police, adjusting it to the current system of national law, including international law, being an inherent part of the latter⁶. What should be borne in mind are the elements that have an impact on the activities, tasks, structure, rights and duties and the scope of the operational and reconnaissance activities undertaken by the police or secret services. These include political, social and economic factors, cross border organized crime, international terrorism, international influence (the activity of foreign secret services, the proliferation of weapons of mass destruction and means of its delivery, regional armed conflicts of varying substrate) as well as other conditions.

An important element from the point of view of the proper functioning of the state is a properly structured legal system adapted to its political system. This also applies to the normative and legal system, valid in the police and secret services. It should be noted that the system of rules that govern the activities of the services at issue must be internally consistent and coordinated, corresponding to the current criteria of law-making.

“Secondary legislation governing the activities of the said services is issued on the basis of the delegation contained in higher rank legislation. On the basis of these delegations authorized entities issue implementing provisions within the powers vested with them. These provisions may not conflict with higher rank acts of law because their activities are often focused at the border of the rights and freedoms of man and citizen. Therefore, the normative acts regulating the activities of police and secret services have specific features in contrast to

the acts of other bodies and institutions. They must fairly precisely regulate the scope of their activities as well as the operations of the officers and soldiers in dealing with people, who remain in the interest of these services”⁷.

Police services carry out their statutory responsibilities in the area of internal security of the state. In contrast, the secret services in the course of executing their tasks, carry out the reconnaissance of the external threats to national security as well as they undertake reconnaissance and executive operations relating to the external threats. Within the limits of their powers they carry out the operational work at issue.

Operational and reconnaissance activities are known to the police and secret services in each state. “They are rated among the oldest forms of combating crime and they have been essentially undertaken since the very beginning of the operation of the first organizations dedicated to preventing and fighting crime. At the same time, these activities constitute one of the most effective ways to obtain relatively reliable information about different events that are difficult to obtain in the course of traditional operations of law enforcement bodies”⁸. These actions are taken in situations, where official actions (i.e. procedural or administrative) prove ineffective, they are therefore intended to support, rather than replace official actions⁹.

The forms and the scope of their application has been different and it depends primarily on the invention of the employees, officers, soldiers, etc. as well as on the scientific, technical and technological achievements, which are the driving force behind their development¹⁰.

“Operational and reconnaissance activities in forensic science are identified with operational work which constitutes the basic activities within

the powers of the police and special services. Thus, it determines the performance of statutory duties by those services”¹¹.

Operational – reconnaissance activities can be encountered at all stages with the fight against crime, namely:¹²

- 1) at the stage of identifying the risks of crime,
- 2) at the stage of crime prevention,
- 3) at the stage of detection of crimes and their perpetrators,
- 4) at the stage of proving the offenders guilt.

It should be emphasized that the operational projects can be divided into two groups:¹³

1) perceptions of a wide range of operational information which is not related to the crime and which – although deprived of the elements of criminal offences – may jeopardize the interests of the state and public order and, therefore, the fact of recording it may be important for further operations,

2) operational and reconnaissance activities associated with a particular criminal act. They must be analyzed from legal and criminal perspective in order to be later used in criminal proceedings.

Given the multiplicity of police and secret services, the criterion for further considerations may be the statutory right to use classified methods of obtaining information that remains in the operational interest of these services. The secret nature of operational and reconnaissance activities represents both the successes and failures of the services themselves, which should be aware of this fact¹⁴.

In the literature, operational and reconnaissance activities are defined as the operational work and tactical – non-litigious reconnaissance operations.

Table 1. Definitions of operational and reconnaissance activities

Author	Definition
Szaff L.	operational and reconnaissance activities are understood as tactical – non-litigious reconnaissance operations which have been developed by the practice of investigative services as complementary or executive activities in relation to the procedural activities and tasks of preparatory proceedings ¹⁵
Krwawicz J.	uses the concept of operational activities in the definition of operational work understood as a system of collecting information – in principle, in the course of extra-judicial activities – necessary to determine the intentions and the activities of the offenders, as well as to disclose the unknown offences or to supplement information about common crimes ¹⁶

Pikulski S.	understands the operational work of the Office for State Protection as organizing the flow of information to this Office in respect of the risks relating to the security of the state and its constitutional order ¹⁷
Hanausek T.	understands operational reconnaissance activities as the system of confidential or classified non-litigious activities of the police, typically aimed at current or future objectives of the subsequent litigation and carried out in order to prevent and combat crime and other legally defined, negative phenomena ¹⁸
Krystnicka M., Kwiatkowska H.	operational and reconnaissance activities are understood as the set of non-litigious activities of law enforcement bodies, of confidential or classified character, undertaken on the basis of legal acts regulating the functioning of these bodies ¹⁹
Uniszewski Z.	the operational work should be understood as the set of classified actions of the state bodies vested with the appropriate statutory powers, aimed at non-litigious disclosure of persons engaged in illegal activity, especially directed against the essential interests of the state and its citizens ²⁰
Uniszewski Z.	operational work in legal terms is treated as a deliberate and conscious activity of the police officers and employees of the police, aimed at organized operational reconnaissance activities ²¹
Uniszewski Z.	operational and reconnaissance activities are understood as statutorily and methodologically distinguished system of confidential or classified activities of the police bodies or other similar specialized state bodies ²²
Waltoś S.	operational reconnaissance activities are understood as informal and classified operations undertaken by the police or the Office for State Protection, and aiming at detecting the crime and its perpetrator, when the suspicion of committing a crime is still very little or the operations aim at preventing the crime ²³
Widacki J.	operational and reconnaissance activities are understood as the classified manner of obtaining information relevant for the implementation of safety and public order in the context of state tasks ²⁴
Zalewski S.	operational and reconnaissance activities are understood as legally specified set of powers to take actions, including actions aimed at classified acts of obtaining, gathering, processing and verifying information ²⁵

Source: Based on the available literature.

Bearing in mind the doctrine and practice, one can assume that the operational and reconnaissance activities stand for a set of classified operations, legally defined on the basis of knowledge in forensic science, carried out by the competent authorities outside criminal and administrative proceedings, for the purpose of detecting, identifying and recording criminal activity²⁶.

The common feature of these definitions is non-litigious activities based on law and forensics as well as their purpose, namely preventing and combating crime. "The common feature of these definitions is also a distinct character of these activities as compared with the criminal proceedings. What should be also emphasized is the importance attached to the

law-abidingness of the undertaken activities, since operational and reconnaissance activities may violate the rights of citizens, and due to the fact that the provisions of the Code of Criminal Procedure are not applicable in this respect, the individuals are not granted with the guarantees contained therein²⁷.

It should be borne in mind that the operational and reconnaissance activities are not regarded as institutions utterly detached from the ultimate goal of the criminal proceedings. On the other hand, however, they are independent of the criminal proceedings, as evidenced by the mere fact that they can be carried out before the commencement of the proceedings, in the course of the pending proceedings and even after the case ends with the acquittal²⁸. Therefore, these operations have secondary function in relation to criminal proceedings, which does not detract from their role. On the contrary, these activities often result in disclosing information of utmost importance from the point of view of the criminal proceedings²⁹.

The said information can be broadly divided into³⁰:

- 1) information enabling the determination of new, previously unknown sources of information,
- 2) preliminary, initial information, also referred to as the first or elemental information; it is the information that initiates some new, previously unknown problems in respect of the fundamental tasks of the law enforcement and security bodies,
- 3) subsequent information or information connected with a given case, which may be twofold:
 - complementary information or information supplementing preliminary information,
 - information of verifying nature, designed to verify both the initial information, as well as complementary information or information that supplements preliminary information.

The objectives of the operational and reconnaissance activities are implied by certain functions that should be met within a broadly understood fight against crime. The latter include:³¹

- 1) reconnaissance function,
- 2) detection function,
- 3) the function of orienting the subsequent process of providing evidence,

- 4) the function of verifying previous findings,
- 5) preventive function,
- 6) informative function,
- 7) disintegrative function,
- 8) protective function,
- 9) security function.

The use of the information obtained in the course of operational work depends on the assumed objective. What is frequently encountered is the transformation of the operational and reconnaissance activities into the phase of inquiry and investigative activities, which takes place at the time of issuing the decision on initiating the criminal proceedings³².

Secrecy

The performance of the tasks by the police and secret services requires the protection of forms and methods of carrying out the tasks, information and their own officers (soldiers, workers, including the identification data) as well as their own facilities. Next to the principle of the rule of law, humanism and substantive truth, utmost importance is attached to the principle of secrecy. The latter principle is consistent with the specificity of the operational work which includes most classified activities.

The legislator, having in mind internal and external security of the state and its important interest, found it reasonable not to disclose specific actions, including, among others, operational and reconnaissance activities³³.

Absolute secrecy in respect of the operational work relates primarily to the security of the state and it is dictated by the following considerations³⁴:

- the need to preserve as far as possible all the advantages of evidence found in the content of information sources,
- the effectiveness of planning for future activities. Making this information publicly available (including the methods and measures applied) consequently negates its effectiveness. The sake of procedural activities of operational significance (such as making the information about the witness confidential in the course of the criminal proceedings) in many cases requires the secrecy of the undertaken actions, since their disclosure could lead to preventive measures on the part of the offender or criminal environment (e.g. activities to deter the witness),
- personal interests protection. In the course

of undertaking operational and reconnaissance activities there is often no certainty as to the offender or the actual course of events,

- the officers and soldiers (employees) of police and secret services keep confidential the knowledge about the methods and means of committing crimes. The dissemination of this knowledge would be a form of guidance for criminals, which would make their criminal activities more efficient and effective.

Taking pre-emptive actions and keeping confidential the time and place of the used means of implementing the statutory tasks by the police and secret services is a guarantee of effective protection of classified information.

Operational reconnaissance activities constitute the system of classified operations, not only vis-à-vis third parties, but also in respect of the actors in the criminal proceedings (e.g. the court or the defendant), and even in respect of superior operational officers (soldiers, workers) who were not included in a given operation. "The need to preserve the utmost secrecy of the operational details results from the fundamental principles of the tactics of the operational work and it often constitutes a necessary condition for the effectiveness of the undertaken actions. The penetration of the criminal environment by secret collaborators, the manner of creating the ambush in order to seize the offender as well as other operational activities (e.g., the undertaken operational control – the author's note) are not in principle subject to disclosure (and there is no need for doing so) before the commencement of the criminal proceedings, in the course of the entire proceedings or after criminal proceedings have been finished"³⁵. This position is justified by the need to protect the methods and forms of the operational work as well as the measures used in this type of projects against the possibility of their use by members of the public, including the offenders, which could in the future complicate the handling of operational work and pose a threat to the operational officers (soldiers) and people cooperating with them³⁶.

The contrary can be said in case of procedural activities, where the major principle is the openness of the information, at least in respect of the parties and at particular stages of the proceedings (e.g. from the moment the suspect familiarizes with the collected evidence)³⁷.

The principle of secrecy in relation to the operational and reconnaissance activities and their results

This principle is of particular and wide use in the course of operational work, since the disclosure of ongoing operational and reconnaissance projects affects both their effectiveness, and above all, the safety of officers, soldiers and employees (participating in these operations) of the police and secret services, as well as personal information sources.

There are three main reasons for the secrecy of these actions³⁸:

1) the opposing party does not know where and which information was obtained by the operating party,

2) the confidentiality applies not only to the protection of the obtained information, but also to the methods and ways of obtaining it,

3) the need to reduce the vulnerability to the opposing party's counteraction and the protection of one's own sources of information.

It should be also borne in mind that, in practice, there are situations when it is reasonable to disclose at least some aspects of the pending enquiry, because otherwise obtaining reliable information would come as a great difficulty. The basic rule should be, nevertheless, that at least the objective of the enquiry should never be entirely revealed³⁹. Therefore, the confidentiality of the operational work should be understood as the need to maintain the absolute secrecy in respect of the specific operational actions in particular situations that require confidentiality⁴⁰. Only such understanding of the secrecy of the implementation of operational and reconnaissance activities allows to obtain a tactical advantage over the opponent, where surprise factor very often determines the success. The latter factor may concern the following:⁴¹

- the type of action,
- the mode of action,
- the time when action was commenced,
- the place of action,
- the measures applied.

The protection of the forms and methods of executing the tasks, including the act of making them classified in nature, is provided by the regulations governing the activities of the police and secret services. This means that these services are obliged to protect the forms and the

methods of the undertaken tasks, the information about their own facilities and the identity of the officers (soldiers, workers, personal sources of information). Moreover, when undertaking operational and reconnaissance activities, the officers (soldiers, workers) may use such documents that make it impossible to determine their identity or the measures they use in the performance of official duties.

“Fight against crime is a process whose effectiveness ensures the use of efficient methods of operation. Accordingly, the forensic operations should be effective, i.e. they should aim at the intended purpose, namely the reconstruction of the analysed event in accordance with its essential course. Forensic science (similar to the operational work – author’s note) applies a certain catalogue of basic rules treated as binding directives for all activities that require the use of forensics”⁴². One of them is the principle of secrecy, crucial in the forensic tactics, and characteristic for a considerable area of forensic science, particularly at the prevention and detection stage, including operational work⁴³.

Adherence to the principle of secrecy should be taken into account both at the stage of formulating forensic version of crime as well as at the stage of executing specific projects by the police and secret services. It should be at the same time noted that in the course of discovery phase it is not only crucial to keep secret what has been already established and in what manner, but also the margin of one’s own ignorance in respect of the undertaken operations⁴⁴.

The need for the secrecy concerning the pursued enquiries is dictated by several reasons, namely:⁴⁵

1) the value of the collected evidence – disclosing the details of committing the offence will cause that the statement made by the suspect loses its value, since in such situation everyone can be familiar with the details of the case and everyone can admit to having committed the offence at issue. This can then lead, due to various reasons, to the so-called false self-incrimination, which can only make it more difficult to find the substantive truth. Due to the fact that the details are known only by the actual perpetrator, the latter can be determined and his sincere confession can be distinguished from the false self-incrimination,

2) the effectiveness of the undertaken actions – the key point is to have the surprise factor in respect of the opponent, manifested in the following:

- a surprised opponent, not being previously prepared for the defence, suffers losses in areas not adequately protected (undisclosed);

- a surprised opponent (not having information about the enemy) is not able to make optimal decisions immediately in order to avoid losses⁴⁶.

In contrast, a failure to comply with the requirements of secrecy has the following consequences:

- a reduction or loss of the initiative by the police or secret services in the course of respective operations, due to the fact that the exposure of undercover operations eliminates the element of surprise and can even be the cause of disinformation about the crime among these services,

- depreciating the effectiveness of the police and secret services, since a clever opponent, making sure that no sufficient evidence of having committed the offence was gathered against him, can continue his criminal activities or modify them,

- loss of property or other losses related to lost efforts and measures to detect the offender⁴⁷,

3) the need to protect personal interests of citizens – at the stage of undertaking forensic operations there is no certainty yet as to who is the real offender, nor what was the exact course of events. For this reason it is unacceptable to jeopardise anyone’s good name by revealing the name of a specific person or such details which will enable the public to unambiguously identify the person in question⁴⁸,

4) the need for keeping confidential the knowledge about the methods of committing crimes, since there can always appear some followers. It often happens that such followers appear only due to the fact that the public was informed about such details of committing the crime that turned out to be attractive to such extent that it entailed a number of followers. Educational reasons justify the need to preserve the secrecy of drastic details of a given crime. Such information shall be always kept in secret in respect of minors. It should be borne in mind that the disclosure of such elements can always pose a danger since we are not aware of the possible scope of people who can be familiar

with disclosed information⁴⁹,

5) the legal duty of secrecy – as set forth in the following acts of law:

- Act on the Protection of Classified Information,
- Act governing the activities of the police and secret services,
- Criminal Code.

It is also crucial to emphasise the protective function of operational and reconnaissance activities. This function can be considered in two aspects⁵⁰.

- the first aspect can stand for the active security of the information or its sources. Protecting the information sources is directly linked to the confidential nature of the operational and reconnaissance activities and it requires conspiring the sources of information. It should be noted that the exposure of the sources of information not only makes such a source useless, but also, in the case of personal sources of information, it may cause a threat to health and life. In contrast, information security consists primarily in documenting the relevant operations. Operational and reconnaissance activities, as opposed to procedural ones, do not require the preparation of special minutes, yet they should be documented in writing. Documentation of operational activities is based on producing official memos and reports on the undertaken activities. In addition, particularly in the case of economic crimes and offences committed by multi person organized crime groups, the so-called auxiliary documentation measures are applied⁵¹. Protection of the information can also be understood as the need for applying measures to protect computer databases, which contain operational information. This is particularly important in an era of increasingly dynamic development of computer crime, evidenced by hacking into computer systems,

- the second aspect comes to the realization of previously assumed objectives of a given activity, such as the effective conduct of observation. It should be noted that in order to undertake effective operational and reconnaissance activities it is pivotal to comply with the tactical principles in respect of these activities, and sometimes even to apply the appropriate technical measures.

It should be borne in mind that the principle of confidentiality should be treated as an absolute

condition for the execution of operational and reconnaissance activities, which translates into effective operational work, with a particular reference to the safety of sources of information (personal and non-personal).

Effectiveness

“Effective operation can be defined as such operation which to a certain extent results in achieving the assumed goal. Effectiveness can be measured only by approximating the assumed goal, without taking into account the expenses and costs. The components of the practical result that are considered are only the anticipated effects. The operation is minimally effective when the expected efficiency is large enough to be worth taking the effort (the value of the effect makes us act)”⁵².

The effectiveness of the action stands for achieving to some extent the assumed goal. The effectiveness is measured by the following factors:

- 1) achieving the objective,
- 2) approaching the assumed objective – enabling or facilitating the achievement of the objective.

The types effectiveness of the actions:

1) from the perspective of the extent to which the objective is achieved, the activities can be divided into the following categories:

- completely effective action, when the objective was entirely achieved,
- not completely effective action, when the objective was not entirely achieved,

2) from the perspective of the number of objectives, the activities can be divided into the following categories:

- entire effectiveness, when all the objectives have been achieved,
- partial effectiveness, when not all objectives have been achieved.

The effectiveness in the operational work consists in the ability to implement the adopted and developed strategy, to implement innovation in the fight against crime, which is constantly evolving, often going ahead of the police and secret services. The effectiveness depends on a number of interrelated elements, including the character of the operational staff, their competence and ability to act in the environment of rapid and unpredictable changes, which is

characteristic of criminal environment. The effectiveness requires listening skills, leadership skills and taking responsibility for the decisions made in the course of operational work.

The effectiveness of the operational work largely depends on the activity and the initiative of the entities authorized by the legislator to conduct operational and reconnaissance activities. These activities are carried out at the initiative of the police and secret services, and the latter services are absolutely responsible for the development of the operational plan, determination of the tactics, the assessment of the possibility of using appropriate technical measures, as well as the responsibility for the success or a failure of the undertaken activities and their possible consequences for third parties⁵³.

The activity of the participants of the operational work involves, inter alia, the ability to implement changes, depending on the development of operational activities, carrying out the analysis of the collected information, the ability to associate facts, initiative and ingenuity, ability to solve problems independently, ability of decision making, ability of predicting future events as well as the maximum commitment to undertake relevant operations. What also is crucial is the skillful tactic, in order to be able, depending on the course of the operational situation, to realize the assumed strategic goal. Accordingly, the police and special services should strive to achieve operational advantage over the opponent, thus using tactics supported by forensic achievements.

Table 2. The principles of carrying out operational and reconnaissance activities

Principles	
1.	The principles for undertaking operational and reconnaissance activities and their subject: - principle of activity and the initiative of operating authority, - principle of legality, - principle of flexibility, - principle of hierarchical supervision, - principle of written planning,
2.	The principles concerning the relation between operational – reconnaissance activities and the criminal proceedings: - principle of the primacy of procedural activities, - principle of the complementarity of procedural and operational activities, - principle of subjective distinction of operational and procedural bodies, - principle of the secrecy of personal sources of information, - principle of verifiability of findings in the course of court proceedings, - principle of independent stages of operational proceedings and criminal proceedings,
3.	The principles of carrying out operational activities: - principle of respecting the law and professional ethics, - principle of striving to adhere to the substantive truth by the operating authority, - principle of independent assessment of information, - principle of the continuity and comprehensiveness of research, - principle of secrecy in relation to the course of activities and their results, - principle of written collection of information and documenting operational information, - principle of conducting operational activities in respect of one subject, - principle of not formalising operational activities and principle of indifference, - principle of voluntary cooperation of citizens with authorities undertaking operating activities, - principle of expediency and economy of operations, - principle of objectivity, - principle of the priority of protecting operational sources against ad hoc benefits of their disclosure.

Source: Kulicki M., Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia..., op. cit., p. 67, 68.

It should be emphasized that the operational work to be effective and consistent with law, must be subject to specific rules. The adherence to the principles of undertaking operational and reconnaissance activities allows the authorized entities for the implementation of statutory tasks.

Conclusion

Operational work, also referred to as the operational and reconnaissance activities, allows the authorized entities to implement statutory tasks in the fight against crime. Its primary objective consists in recognizing factors and

criminal environments, detecting crimes and their perpetrators, proving offenders' guilt, undertaking forensic prevention, forecasting the development of crime and the phenomena connected with social pathology, as well as developing methods to combat them. Effective operational work requires knowledge and skills of operational staff (soldiers, workers), technical and financial support, as well as statutory provisions constituting the legal basis for the implementation of operational and reconnaissance activities.

References

- ¹ Żebrowski A., *Kontrola cywilna nad służbami specjalnymi III Rzeczypospolitej (1989 – 1999). Zagadnienia politologiczno – prawne [Civilian Control of the Secret Services of the Third Republic (1989-1999). Issues Connected with Law and Political Science]*, Kraków 2001, p. 33.
- ² Hanausek T., *Wybrane problemy prawa policyjnego [Selected Aspects of the Law on Police]*, [in:] *Prawo policyjne [Law on Police]*, (ed.) Sagan S., Katowice 1992, p. 8.
- ³ Żebrowski A., *Kontrola cywilna ..., op. cit.*, p. 33.
- ⁴ *Ibidem*, p. 34.
- ⁵ *Ibidem*, p. 34.
- ⁶ Article 9 of the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997.
- ⁷ Żebrowski A., *Kontrola cywilna ..., op. cit.*, p. 35.
- ⁸ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej w ramach czynności operacyjno – rozpoznawczych [The Use of Forensic Tactics and Techniques in the Context of Operational and Reconnaissance Activities]*, Wrocław 2010, p. 13.
- ⁹ Goettel M. (ed.), *Podręcznik policjanta, Cz. 4: Wybrane zagadnienia kryminalistycznych działań policji [Police Manual, Vol. 4: Selected Aspects of Forensics in Police Operations]*, Szczytno 1996, p. 24.
- ¹⁰ Żebrowski A., *Czynności operacyjno – rozpoznawcze. Regulacje prawne [Operational and Reconnaissance Activities. Legal Regulations]*, Kraków 2000, p. 14.
- ¹¹ Żebrowski A., *Kontrola cywilna ..., op. cit.*, p. 36.
- ¹² Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej..., op. cit.*, p. 13.
- ¹³ Kulicki M., *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii i praktyki śledczo – sądowej [Forensic Science. Selected Issues of Investigative and Judicial Theory and Practice]*, Toruń 1994, pp. 63 – 64.
- ¹⁴ Żebrowski A., *Czynności operacyjno – rozpoznawcze. Regulacje..., op. cit.*, p. 14.
- ¹⁵ Szaff L., *O niektórych problemach dotyczących zakresu postępowania przygotowawczego [On the Selected Problems of the Scope of the Preparatory Proceedings]*, „Nowe Prawo” 1957, no 12.
- ¹⁶ Krwawicz J., Lipka M., *O rozpracowaniach operacyjnych [About Operational Inquiries]*, Warszawa 1963, pp. 3 – 4; see also Hołyst B., *Kryminalistyka [Forensic Science]*, Warszawa 1983, p. 23.
- ¹⁷ Pikulski S., *Urząd Ochrony Państwa [The Office for State Protection]* [in:] *Prawo policyjne [Law on Police]*, (ed.) Sagan S., Katowice 1992, p. 47.
- ¹⁸ Hanausek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu [Forensic Science. Outline of the Lecture]*, Kraków 1998, p. 130.
- ¹⁹ Krystnicka M., Kwiatkowska H., *Komentarz do ustawy o Inspekcji Celnej [A Commentary on Customs Inspection Act]*, Warszawa 1998, p. 54.

- ²⁰ Uniszewski Z., *Żargon zawodowy pracowników śledczych i operacyjnych. Problematyka kryminalistyczna* [Professional Jargon of Investigative and Operational Officers. Forensic Issues], Wrocław 1999, p. 148.
- ²¹ *Ibidem*.
- ²² *Ibidem*, p. 17.
- ²³ Waltoś S., *Prawo karne* [Criminal Law] [in:] *Podstawy prawa i procesu karnego* [The Basis of Law and Criminal Proceedings], Warszawa 1999, p. 221.
- ²⁴ Widacki J. (ed.), *Kryminalistyka* [Forensic Science], Warszawa 2002, p. 110.
- ²⁵ Zalewski S., *Czynności operacyjno – rozpoznawcze jako forma realizacji zadań służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa* [Operational and Reconnaissance Activities as a Form of Exercising the Tasks of Secret Services in the System of State Security], „Przegląd Policyjny” no 3 – 4, 2002, p. 127.
- ²⁶ Żebrowski A., *Czynności operacyjno – rozpoznawcze. Regulacje...*, *op. cit.*, pp. 16-17.
- ²⁷ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, p. 16.
- ²⁸ Kulicki M., *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia teorii...*, *op. cit.*, p. 61.
- ²⁹ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, p. 16.
- ³⁰ Koebecke S., *Przyczynek do rozważań o teorii pracy operacyjnej* [A Contribution to the Considerations about Operational Work], „Problemy Kryminalistyki” no 150, 1981, p. 227.
- ³¹ Hanausek T., *Kryminalistyka w służbie ochrony porządku i bezpieczeństwa publicznego* [Forensics in the Service of Law Enforcement and Public Safety], „Służba MO” 1973, special edition, pp. 32 – 34.
- ³² Sagan S., *Prawo policyjne* [Law on Police], volume I (commentary), Katowice 1992, p. 30.
- ³³ Żebrowski A., *Kontrola cywilna ...*, *op. cit.*, p. 48.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 49-50.
- ³⁵ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, p. 68.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ Lityński M., *Czynności operacyjne MO w procesie karnym* [Operational Activities of the Police in the Criminal Proceedings], „Państwo i Prawo” no. 6, 1961, p. 1002.
- ³⁸ Herman M., *Potęga wywiadu* [The Power of Intelligence], Warszawa 2002, pp. 95 – 96.
- ³⁹ Hanausek T., *Zarys taktyki kryminalistycznej* [The Outline of Tactics in Forensic Science], Warszawa 1994.
- ⁴⁰ Koebecke S., *Przyczynek do rozważań...*, *op. cit.*, p. 229.
- ⁴¹ Białek M., *Tajność w procesie wykrywania przestępstw jako element taktyki kryminalistycznej* [Secrecy in Detecting Crimes as the Element of Forensic Tactics], „Problemy Kryminalistyki” no 142, 1979, p. 761.
- ⁴² Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, p. 89.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 100.
- ⁴⁴ Kulicki M., *Kryminalistyka. Wybrane zagadnienia...*, *op. cit.*, p. 48.
- ⁴⁵ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, pp. 100-102.
- ⁴⁶ Białek M., *Tajność w procesie wykrywania przestępstw...*, *op. cit.*, p. 761.
- ⁴⁷ Białek M., *Tajność w procesie wykrywania przestępstw...*, *op. cit.*, p. 776.
- ⁴⁸ Hanausek T., *Zarys taktyki...*, *op. cit.*, p. 31.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, pp. 31-32.
- ⁵¹ Palka F., *Uwagi w sprawie dokumentacyjnych środków pomocniczych w czynnościach operacyjnych i procesowych w sprawach zorganizowanych przestępstw gospodarczych* [Comments on Auxiliary Documentation Measures in Operational and Procedural Activities in Cases of Organized Economic Crime], „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Im. Generała Franciszka Józwiaka – Witolda” no. 3, 1980, p. 767.
- ⁵² Zieleniewski J., *Organizacja i zarządzanie* [Organization and Management], Warszawa 1969, p. 225.
- ⁵³ Szumski A., *Wykorzystanie taktyki i techniki kryminalistycznej...*, *op. cit.*, p. 34.

Anotācija

Operatīvais darbs ir sarežģīts plānošanas un īstenošanas process, kura ietvaros kompetenti un kvalificēti darbinieki, saskaņā ar normatīvo aktu prasībām, veic sarežģītus uzdevumus valsts iekšējās un ārējās drošības sfērā. Operatīvās darbības īstenošanas ietvaros ir jāievēro vairāki šādu darbību būtiski ietekmējoši principi. Šajā jomā īpaši svarīgs ir slepenības princips ne vien attiecībā uz īstenojamajām darbībām, bet arī saistībā ar operatīvo darbinieku un operatīvās informācijas avotu. Nozīmīgi principi operatīvajā darbībā ir arī, piemēram, likumība, profesionālā ētika, procesa rakstiska forma, konfidencialitāte un objektivitāte.

Аннотация

Оперативная работа представляет собой сложный процесс планирования и реализации, в рамках которого компетентные и квалифицированные сотрудники согласно требованиям нормативных актов выполняют сложные задания в сфере внутренней и внешней безопасности государства. В рамках осуществления оперативной деятельности следует соблюдать многие оказывающие на данную деятельность существенное влияние принципы. В данной сфере особенно важен принцип секретности – не только в отношении осуществляемых действий, но и в отношении оперативных работников и источников оперативной информации. Важными в оперативной деятельности являются также принципы законности, профессиональной этики, письменной формы процесса, конфиденциальности, объективности.

CIVILTIESĪBU APAKŠNOZARE

MĀCĪBU ATVAĻINĀJUMA TIESISKĀ DABA

*Dr. iur., Bc. paed. Kitija Bite,
Baltijas Starptautiskā akadēmija, Latvija*

Ievads

Latvijas Republikas Satversmē¹ paredzētas ikvienas personas tiesības uz izglītību. Izglītību persona iegūst, lai varētu konkurēt darba tirgū, izvēloties profesiju un dibinot darba tiesiskās attiecības. Latvijā darba devēja pienākums ir nodrošināt darbinieka profesionālās kvalifikācijas paaugstināšanu. Nereti kvalifikācija ietver ilgstošas mācības, kuras nav savienojamas ar darba laiku, kas jāpavada pie darba devēja, un darbiniekam ir nepieciešams mācību atvaļinājums.

Rakstā tiks pētīts mācību atvaļinājuma tiesiskais regulējums darba tiesiskajās attiecībās, ietverot tādus aktuālus jautājumus kā mācību atvaļinājuma piešķiršanas, ilguma un apmaksas kārtību. Pētot darba devēja tiesības un pienākumus, piešķirot mācību atvaļinājumu, kā arī darbinieka tiesības uz mācību atvaļinājumu, autore uzsver darba tiesisko attiecību pušu nepieciešamās zināšanas mācību atvaļinājuma piešķiršanai un saņemšanai ne tikai uzņēmumā, kas darbojas privāttiesību sfērā, bet arī valsts pārvaldē, ja darbinieks tiek nodarbināts uz darba līguma pamata.

Pētījuma **aktualitāti** nosaka arī tas, ka izglītības un profesionālās kvalifikācijas jautājums ir svarīgs ne tikai darbiniekam, bet arī darba devējam. Jo profesionālāks ir darbinieks, jo lielāks ieguvums darba devējam. Darba likuma² 96. panta pirmajā daļā ir ietverta norma par darba devēja pienākumu segt tos profesionālās izglītības vai kvalifikācijas paaugstināšanas izdevumus, kas tieši saistīti ar veicamajiem darba pienākumiem. Šī norma ir jāsaista ar Darba likuma normu par

mācību atvaļinājumu. Ja darbinieks izglītojas Darba likuma 96. panta izpratnē – iegūst formālo izglītību valstī reģistrētā izglītības iestādē, tad darba līguma pusēm aktuāls būs jautājums par mācību atvaļinājumu. Šis jautājums būs aktuāls arī gadījumā, ja darbinieks apgūst izglītību, kas nav nepieciešama viņa tiešo darba pienākumu veikšanai.

Publiski pieejamu tiesu spriedumu par mācību atvaļinājuma jautājumu ir maz un tie saistīti ar lietām par mācību atvaļinājuma piešķiršanu, kas skatīti administratīvā procesa ietvaros un attiecas uz valsts pārvaldi. Darba tiesiskajās attiecībās autorei neizdevās atrast nevienu spriedumu. Tomēr tas nenozīmē, ka šis jautājums darba devējam un darbiniekam nav aktuāls. Atliek ielūkoties interneta portālos, kuros tiek sniegti padomi par juridiskiem jautājumiem (piemēram, www.manastiesibas.lv; www.lvportals.lv sadaļā e-konsultācijas u.c.), lai saprastu, ka mācību atvaļinājuma jautājums ir ļoti svarīgs. Lai arī Darba likumā ir norma, kurā regulēta mācību atvaļinājuma piešķiršana, uzdotie jautājumi liecina, ka darbiniekiem nav īstas izpratnes un/vai informācijas par tiesībām saņemt mācību atvaļinājumu un gadījumiem, kad darbiniekam ir tiesības pieprasīt apmaksātu mācību atvaļinājumu. Tāpat aktuāli ir jautājumi par to vai darbiniekam pienākas atbrīvojums no darba pienākumu veikšanas un vai darba devējs šo laiku apmaksā, vai darba devējam jāpiešķir mācību atvaļinājums diplomdarba izstrādei?

Pētījuma **mērķis** ir, izpētot mācību atvaļinājuma tiesisko regulējumu, sniegt normas tiesiskā regulējuma izpratni, kā arī izteikt

priekšlikumus tiesiskā regulējuma uzlabošanai.

Rakstā izmantotas tādas **pētniecības metodes** kā analītiskā un sintēzes metode, lai pētītu jēdzienus un tiesiskā regulējuma attīstības tendences. Analītiskā metode tiks izmantota arī mācību atvaļinājuma institūta tiesiskā regulējuma salīdzināšanai Latvijā un Igaunijā; savukārt ar indukcijas un dedukcijas metodes palīdzību autore sniegs atzinumus par mācību atvaļinājuma tiesiskā regulējuma atsevišķiem aspektiem; ar deskriptīvo metodi raksturota mācību atvaļinājuma būtība un piemērošanas problēmas. Grafiskā metode izmantota mācību atvaļinājuma piešķiršanas kritēriju un tiesiskā regulējuma izmaiņu shematiskai attēlošanai. Rakstā tiks izmantotas šādas tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā – atsevišķu tiesību normu jēdzienu izziņāšanai; sistēmiskā, lai noskaidrotu mācību atvaļinājuma kopsakarības ar citām tiesību normām; vēsturiskā, lai izpētītu apstākļus, kas bija pamatā normas pieņemšanai; teleoloģiskā, lai izziņātu likumdevēja gribu, ietverot mācību atvaļinājuma regulējumu tiesību normās.

Svarīgākās atziņas teorijā, praksē. Latvijas Republikas Satversmes astotās nodaļas 112. pantā ietvertajās cilvēktiesībās ietilpst arī tiesības uz izglītību. Šīs tiesības ir arī līdzeklis citu cilvēktiesību īstenošanai³. Bez attiecīgas izglītības persona nevarēs pretendēt uz labi apmaksātu darbu. Izglītību var attiecināt kā uz teorētisko zināšanu ieguvī, tā arī uz praktisku iemaņu apguvi. Arī Eiropas Savienībā tiek uzsvērts profesionālās kvalifikācijas jautājums kā viens no svarīgākajiem risinājumiem nodarbinātības veicināšanai⁴. Izglītības jautājums ir Eiropas Savienības kompetence sociālās politikas un nodarbinātības jomā, kas noteikta Līgumā par Eiropas Savienības darbību⁵. Līdz ar to tiesības izdot direktīvas jeb sekundāros tiesību aktus par izglītības jautājumiem ir ārpus Eiropas Savienības kompetences (izglītība un kvalifikācija nav attiecināma uz minimālajām prasībām, kas ieviešamas visā Eiropas Savienībā), līdz ar to šis jautājums tiek atstāts nacionālo dalībvalstu ziņā. Toties Eiropas Savienība īsteno savu neekskluzīvo kompetenci, nosakot minimālos standartus attiecībā uz vienlīdzīgas attieksmes ieviešanu un diskriminācijas aizliegumu, t. sk. arī attiecībā uz mācību iespēju pieejamību darba vietā, profesionālo izglītību un

kvalifikāciju, kā tas iekļauts, piemēram, direktīvā par sistēmas izveidi vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju⁶ un direktīvas par tāda principa īstenošanu, kas paredz vienlīdzīgas iespējas un attieksmi pret vīriešiem un sievietēm nodarbinātības un profesijas jautājumos 1. punktā⁷.

Latvija kā nacionālā valsts savā tiesību sistēmā ir iekļāvusi jautājumus, kas skar ne tikai Eiropas Savienības direktīvu nosacījumu implementēšanu minimālo standartu nodrošināšanā nodarbinātības jomā, bet noteikusi arī tiesību normas attiecībā uz profesionālo izglītību. Darba likuma 96. panta pirmajā daļā noteikts darba devēja pienākums segt tos izdevumus, kas radušies saistībā ar darbinieka profesionālo apmācību un kvalifikācijas paaugstināšanu. Tātad likumdevējs ir nošķīris profesionālo izglītību jeb formālo izglītību (*education*) no kvalifikācijas paaugstināšanas jeb neformālās izglītības (*training*). Normā noteikts, ka šie izdevumi sedzami, ja tie tieši nepieciešami darba pienākumu veikšanai. Minētā likuma norma ir saistāma ar darba devēja tiesībām un pienākumu piešķirt darbiniekam mācību atvaļinājumu, lai īstenotu formālās un neformālās izglītības iegūšanu. To regulē Darba likuma 157. pantā noteiktā mācību atvaļinājumu piešķiršanas kārtība.

Pirms analizēt konkrēto Darba likuma normu, noskaidrosim jēdziena **mācību atvaļinājums** saturisko izpratni. Darba likumā (arī nevienā citā likumā) nav sniegts mācību atvaļinājuma jēdziens. Tomēr būtu lietderīgi noteikt jēdziena saturu, jo, izprotot jēdzienu, kļūst skaidrs šīs normas mērķis – kādos gadījumos rodas tiesības uz šo atvaļinājuma veidu.

Vārdnīcā skaidrots, ka **mācības** ir teorētisku atziņu sistēma (par kādu parādību vai parādību grupu); arī process, kurā cilvēks gūst informāciju tā, lai to varētu praktiski izmantot savās darbībās. Ģenitīva forma – mācību [t. sk., mācību atvaļinājums] – tāds, kas saistīts ar šādu procesu⁸.

Atvaļinājums ir brīvlaiks atpūtai, ko Latvijas likumi paredz algotiem darbiniekiem⁹:

- atbrīvojums no tiešajiem darba pienākumiem, saglabājot darba vietu/amatu¹⁰;
- likumdošanā noteikts brīvu darba dienu skaits, par kurām darbiniekam izmaksā vidējo izpeļņu un saglabā darba vietu, amatu¹¹;
- likumā noteiktās brīvās darba dienas,

darbiniekam saglabājot darba vietu (amatu) un vidējo izpeļņu¹².

Tāpat atvaļinājuma definējumos parādās viena kopīga pazīme – brīvs laiks, kas neparedz pienākumu veikšanu. Atsevišķas definīcijas paredz šī laika apmaksu un darba vietas saglabāšanu. Apskatot abus jēdzienus kopā, autore secina, ka mācību atvaļinājums ir darbinieka atbrīvojums no tiešajiem darba pienākumiem, lai apgūtu teorētiskas zināšanas un/vai praktiskas iemaņas, kas izmantojamas turpmākā darba veikšanai.

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments (turpmāk – Senāts) secināja, ka mācību atvaļinājums ir atpūtas laiks un tādēļ vērtējams kā personas cilvēktiesības, norādīja, ka jautājums par mācību atvaļinājumu [...] drīzāk izvērtējams personas tiesību uz izglītību nevis atpūtu no darba kontekstā. Jo šādu atvaļinājumu persona prasa nevis ar mērķi atpūsties no darba, bet gan tieši tā iemesla dēļ, ka [...] persona vēlas šajā laikā pievērsties tikai studijām, t.i., izglītībai¹³. Senāts ļoti precīzi norādījis likumdevēja gribu, mācību atvaļinājumu nošķirot no ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma – norādot, ka atvaļinājuma mērķis katrā gadījumā ir cits. Līdz ar to autore analizēs mācību atvaļinājuma tiesisko regulējumu.

Tiesiskais regulējums. Darba likuma 157. pants „Mācību atvaļinājums” likumā tika iekļauts tā pamatredakcijā, kas stājās spēkā 2002. gada 1. jūnijā (normas būtība attēlota 1. pielikumā). Tiesību norma tika grozīta vairākas reizes. Uzskatāmības labad autore visas trīs Darba likuma 157. panta redakcijas apkopojusi tabulā (2. pielikums).

Normas pamatredakcija bija šāda: „**157. pants. Mācību atvaļinājums.** (1) Darbiniekam, kurš, nepārtraucot darbu, mācās jebkura veida izglītības iestādē, saskaņā ar darba koplīgumu vai darba līgumu piešķir mācību atvaļinājumu ar darba samaksas saglabāšanu vai bez tās.

(2) Darbiniekam valsts eksāmena kārtīšanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai piešķir mācību atvaļinājumu, kas nav īsāks par 20 darba dienām gadā, par šo laiku izmaksājot vidējo izpeļņu”¹⁴. Turpmāk tekstā autore lieto divus jēdzienus, lai apzīmētu mācību atvaļinājumu. Normas pirmajā daļā ietverta mācību atvaļinājumu, kas darbiniekam pienākas mācību laikā, autore apzīmēs kā kārtējo mācību

atvaļinājumu, bet normas otrajā daļā ietverta mācību atvaļinājumu – mācību atvaļinājumu diplomdarba izstrādei.

No šīs normas izriet vairākas pazīmes:

- starp darba devēju un personu ir noslēgts darba līgums. Netiek prasīta pazīme, lai darba devējs darbinieku nosūtītu mācībām. Pietiekami, ja pastāv darba tiesiskās attiecības;
- uz mācību laiku tiek saglabāta darbinieka darba vieta;
- mācības notiek darba laikā;
- mācības notiek jebkura veida izglītības iestādē;
- kārtējais mācību atvaļinājums piešķirams saskaņā ar nolīgto darba līgumā vai koplīgumā;
- par kārtējo mācību atvaļinājumu darba samaksa var tikt saglabāta, bet var arī netikt saglabāta, un to nosaka darba līgumā vai koplīgumā.

Formulējums “jebkura veida izglītības iestāde” norāda uz to, ka darbiniekam tiesības prasīt kārtējo mācību atvaļinājumu rodas tajā brīdī, kad tiek apgūta teorija un/vai prakse kādā konkrētā izglītības iestādē. No šīs likuma normas izriet, ka kārtējais mācību atvaļinājums piešķirams tikai par tām mācībām, kuras tiek īstenotas tādā izglītības iestādē, kura atbilst Izglītības likuma 1. panta 7. punktā noteiktajam izglītības iestādes definējumam: izglītības iestāde ir valsts, pašvaldību vai citu juridisko vai fizisko personu dibināta iestāde, kuras uzdevums ir izglītības programmu īstenošana, vai komercsabiedrība, kurai izglītības programmu īstenošana ir viens no darbības veidiem¹⁵. Turklāt šīs iestādes statuss ir noteiktā kārtībā reģistrēts¹⁶. Tāpat *jebkura veida izglītības iestāde* būs reģistrēta iestāde, kura īsteno kādu noteiktu izglītības programmu. Iestādes dibinātājs var būt gan valsts, gan pašvaldība, gan privātpersona, gan juridiska persona.

To, vai kārtējais mācību atvaļinājums tiks piešķirts, likumdevējs ir atstājis darbinieka un darba devēja kompetencē, kuriem pašiem ir jāvienojas par šo jautājumu darba līgumā. Likumdevējs nav norādījis, kad šī vienošanās ir slēdzama. Līdz ar to ir jāsecina, ka par šo jautājumu var vienoties gan slēdzot darba līgumu, gan darba līguma darbības laikā, grozot darba līgumu Darba likuma 97. panta kārtībā. Tas pats attiecināms uz koplīgumu.

Ja darba līgumā vai koplīgumā nav

paredzētas darbinieka tiesības prasīt kārtējo mācību atvaļinājumu, tad arī darba devējam nav pienākuma šādu atvaļinājumu piešķirt. Protams, darbinieks var prasīt piešķirt kārtējo mācību atvaļinājumu arī tajos gadījumos, kad tas nav nolīgts darba līgumā vai koplīgumā, un darba devējs to var piešķirt, izvērtējot katru individuālo gadījumu. Atteikuma gadījumā darbiniekam nebūs iemesla celt prasību tiesā, ja vien nepastāvēs, piemēram, Darba likuma 29. vai/un 96. pantā norādītie īpašie apstākļi.

Tiesu prakse mācību atvaļinājuma piešķiršanas jomā ir neliela. Kā jau autore norādīja, publiski pieejamie tiesu spriedumi attiecas uz valsts pārvaldi, tomēr būtu lietderīgi šajā pētījumā analizēt dažus tiesas motīvus, kuri varētu būt nozīmīgi arī privāttiesiskajās attiecībās. 2010. gadā Senāts skatīja lietu, kur iestāde bija atteikusies piešķirt amatpersonai mācību atvaļinājumu semestra pārbaudījumu kārtošanai. Senāts norādīja, ka iestādes pienākums ir piešķirt mācību atvaļinājumu valsts eksāmenu un diplomdarba aizstāvēšanai, bet iestādei ir tiesības, nevis pienākums, piešķirt kārtējo mācību atvaļinājumu¹⁷. Līdz ar to jāsecina, ka kārtējais mācību atvaļinājums nav obligāti piešķirams. Tieši tāpat kā darba tiesiskajās attiecībās kārtējais mācību atvaļinājums ir darba devēja izvēles tiesība, bet ne pienākums. Tāpēc darba līguma pusēm būtu lietderīgi šo jautājumu izlemt darba līguma slēgšanas laikā.

Darba likuma 157. panta otrajā daļā ietvertas šādas pazīmes:

- darba devējam obligāti ir jāpiešķir mācību atvaļinājums valsts eksāmena kārtošanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai;
- šāda atvaļinājuma laiks nevar būt īsāks par 20 darba dienām gadā;
- par mācību atvaļinājuma diplomdarba izstrādei laiku ir jāizmaksā vidējā izpeļņa.

No normas izriet darba devēja pienākums piešķirt darbiniekam pieprasītu mācību atvaļinājumu izglītības iestādes gala eksāmenu kārtošanai vai arī diplomdarba izstrādei un aizstāvēšanai. Kā norādīts Darba likuma komentāros, jēdziens *diplomdarbs* ir interpretējams plašāk un ietver ne vien diplomdarbu, bet arī citus studiju noslēgumā izstrādājamus darbus – bakalaura darbu, maģistra darbu¹⁸. Bet jēdziens *valsts eksāmens* ir jāsaprot kā gala eksāmens studiju beigās. Par valsts eksāmenu nebūs uzskatāmi studiju kursu

pārbaudījumi studiju moduļa, semestra vai kursa beigās.

2002. gadā Darba likuma normā, anotācijā nenorādot, kāpēc ir nepieciešamība to mainīt, tika izdarīti grozījumi, kas saistīti ar atalgojuma izmaksu par mācību atvaļinājumu. Norma tika izteikta šādā redakcijā: „**157. pants. Mācību atvaļinājums.** (1) Darbiniekam, kurš, nepārtraucot darbu, mācās jebkura veida izglītības iestādē, saskaņā ar darba koplīgumu vai darba līgumu piešķir mācību atvaļinājumu ar darba algas saglabāšanu vai bez tās. Ja darbiniekam noteikta akorda alga, mācību atvaļinājumu piešķir, izmaksājot vidējo izpeļņu vai neizmaksājot to (autores izcēlums, lai uzskatāmi norādītu uz jauno normas redakciju, ar kuru norma tika papildināta).

(2) Darbiniekam valsts eksāmena kārtošanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai piešķir mācību atvaļinājumu, kas nav īsāks par 20 darba dienām gadā, par šo laiku saglabājot darba algu. Ja darbiniekam noteikta akorda alga, mācību atvaļinājumu piešķir, izmaksājot vidējo izpeļņu (autores izcēlums, lai uzskatāmi parādītu normas grozījumus)”¹⁹.

Normas pirmā daļa tika papildināta ar regulējumu darbiniekiem, kuriem noteikta akorda alga. Līdzšinējā redakcijā bija noteikta darba alga, kas attiecināma uz laika algas darbiniekiem. Normas otrajā daļā noteikts, ka likumā noteiktās obligātās 20 darba dienas apmaksā, izmaksājot vidējo izpeļņu. Redzams, ka šie grozījumi saistīti ar precizējumiem par apmaksas aprēķinu mācību atvaļinājuma piešķiršanas gadījumā.

Šādā redakcijā norma bija spēkā līdz 2010. gadam, kad tā tika grozīta. Anotācijā ir norādīts, ka 157. panta grozījumi nepieciešami, lai samazinātu slogu darba devējam, turpmāk paredzot, ka darba devējs, piešķirot mācību atvaļinājumu, izvērtē savu situāciju un piešķir atvaļinājumu ar darba samaksas saglabāšanu vai bez tās²⁰.

Grozījumi tika izdarīti tikai Darba likuma 157. panta otrajā daļā šādā redakcijā: „(2) Darbiniekam valsts pārbaudījuma kārtošanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai piešķir 20 darba dienas ilgu mācību atvaļinājumu ar darba algas saglabāšanu vai bez tās. Ja darbiniekam ir noteikta akorda alga, mācību atvaļinājumu piešķir, izmaksājot vidējo izpeļņu vai neizmaksājot to”²¹.

Redzams, ka grozījumi skar ne tikai likumprojekta anotācijā norādīto iemeslu, bet arī sakārto jēdzienu vienotu izpratni, aizstājot jēdzienu „valsts eksāmens” ar „valsts pārbaudījumi”, kā to paredz Izglītības likumā lietotie termini, sakārtojot tiesiskā regulējuma sistēmiskumu.

Darba likuma 157. panta **interpretēšanas un piemērošanas problēmas**. Kā jau minēts, tiesu prakse par mācību atvaļinājuma piešķiršanas jautājumiem nav atrodama. Tomēr praksē problēmas izraisa mācību atvaļinājuma tiesiskās dabas nenošķiršanu no ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma. Ikgadējā apmaksātā atvaļinājuma piešķiršanas kārtība ir strikti regulēta, paredzot tā dalīšanu, pārceļšanu, pagarināšanu darbnespējas laikā, grafika sastādīšanu, laiku, kas jānostrādā, lai būtu tiesības saņemt ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu.

Interpretējot spēkā esošo normas redakciju, jāsecina, ka attiecībā uz mācību atvaļinājumu likumdevējs nav noteicis nekādus termiņa ierobežojumus. Tiesības pieprasīt mācību atvaļinājumu darbiniekam piekrist ar brīdi, kad darbinieks sāk studēt izglītības iestādē vai, stājoties jaunās darba tiesiskajās attiecībās, kaut vai pirmajā darba dienā. Tāpēc vēl jo būtiskāk ir, vienojoties par darba līguma nosacījumiem, ietvert līgumā normu par darbinieka tiesībām izmantot mācību atvaļinājumu ar vai bez darba algas/vidējās izpeļņas saglabāšanas. Arī vienojoties par koplīguma nosacījumiem, koplīguma sarunās sociālā dialoga ietvaros pusēm būtu jāvienojas, kā notiks mācību atvaļinājuma piešķiršana un vai tiks saglabāta darba alga/vidējā izpeļņa.

Pieprasot mācību atvaļinājumu diplomdarba izstrādāšanai, darbiniekam jāreķinās, ka šo atvaļinājumu nevarēs piešķirt pirmajā kursā. Respektīvi, ir jāiestājas tiem apstākļiem, kuri dod tiesības mācību atvaļinājumu pieprasīt konkrētajam mērķim – lai nokārtotu izglītības iestādes noteikto valsts pārbaudījumu vai izstrādātu un aizstāvētu diplomdarbu.

Tiesas spriedums, kas saistīts ar Izglītības un zinātnes ministrijas valsts sekretāres prasību piešķirt mācību atvaļinājumu promocijas darba izstrādei, ko pamatoja ar Satversmē minētajām tiesībām uz izglītību, arī attiecināms uz valsts pārvaldi, bet no tā izriet svarīgas atziņas arī privāttiesiskajās darba tiesiskajās attiecībās.

Senāts 2007. gada spriedumā noraidīja prasību, norādot, ka tiesības uz mācību atvaļinājumu ierēdnim ir gadījumā, ja attiecīgās zināšanas ir nepieciešamas attiecīgā amata pienākumu izpildei²².

Attiecībā uz darba tiesiskajām attiecībām šādu secinājumu varētu pēc analogijas attiecināt uz Darba likuma 96. panta pirmo daļu, proti, darba devējam jāsedz tādi mācību izdevumi (t. sk. arī mācību atvaļinājums), kas nepieciešami tieši darbinieka darba pienākumu veikšanai. Kopsakarībā ar Darba likuma 157. pantu – pašreiz Darba likumā paredzēta obligāta mācību atvaļinājuma piešķiršana diplomdarba izstrādei, turklāt neizvērtējot – vai šī izglītība ir nepieciešama darbinieka tiešo darba pienākumu veikšanai. Līdz ar to ir jāsecina, ka Darba likuma normas paredz lielāku slogu darba devējam nekā valsts pārvaldes iestādei kā darba devējam.

Tāpat neskaidrs ir jautājums par pienākumu piešķirt mācību atvaļinājumu vairākās daļās? Darba likumā nav noteikti nekādi ierobežojumi vai nosacījumi šī jautājuma īstenošanai. Ja attiecībā uz ikgadējo apmaksāto atvaļinājumu ir obligāts nosacījums, ka viena no daļām nedrīkst būt īsāka par divām nedēļām²³, tad mācību atvaļinājumu darbinieks var pieprasīt, sadalot likumā garantētās 20 darba dienas tādos termiņos, kā darbinieks izvēlēties. Arī daļu ilgums netiek ierobežots; tas nozīmē, ka 20 darba dienas var tikt sadalītas kaut vai pa vienai dienai. Attiecībā uz kārtējo mācību atvaļinājumu, arī šeit darbinieks var prasīt mācību atvaļinājuma dalīšanu.

Darba likumā arī nav noteikti nekādi ierobežojumi klātienēs, neklātienēs, tālmācības vai citu studiju formu studentiem. Līdz ar to mācību atvaļinājums piešķirams tiem darbiniekiem, kurus izglītības iestāde iekļāvusi attiecīgajā programmā.

Tāpat, piešķirot mācību atvaļinājumu, darba devējam jāievēro, lai netiktu pārkāpts vienlīdzības princips un netiktu pieļauta atšķirīga attieksme attiecībā uz mācību atvaļinājuma piešķiršanu vai apmaksu. Ja darba devējs vienam darbiniekam piešķir mācību atvaļinājumu, bet citiem nē, vai vienam piešķir apmaksātu, bet citiem bez darba algas saglabāšanas, tad pamatoti var rasties jautājums, vai šeit netiek pieļauta atšķirīga attieksme pret darbiniekiem. Darba devējam ir jāizvērtē, vai strīda situācijā būs pamatots iemels,

kāpēc tiek pārņemts vienlīdzīgas attieksmes princips.

Igaunijas pieredze. Līdzīgs tiesiskais regulējums mācību atvaļinājumu piešķiršanai ir noteikts Igaunijas Republikā²⁴. Detalizēti šis jautājums regulēts Pieaugušo izglītības likuma §8²⁵. Tajā paredzēts piešķirt darbiniekam mācību atvaļinājumu, ja darbinieks apgūst izglītības programmu vai paaugstina kvalifikāciju. Mācību atvaļinājuma ilgums ir 30 kalendāra dienas gadā. Vidējā izpeļņa tiek saglabāta par 20 kalendāra dienām, ja tiek apgūta formālā izglītības programma vai mācības nepieciešamas tieši darba pienākumu veikšanai. 30 dienu mācību atvaļinājums bez darba samaksas saglabāšanas tiek piešķirts, ja darbinieks iegūst neformālo izglītību.

Ja darbinieks iegūst formālo izglītību un kārtu noslēguma eksāmenus un izstrādā diplomdarbu, tad papildus 30 dienām gadā darbiniekam pienākas 15 dienu apmaksāts mācību atvaļinājums. Par šīm 15 dienām tiek maksāta minimālā darba alga.

Igaunijas Republikas Izglītības ministrijā tiek izstrādāts likumprojekts, ar kuru regulētu mācību atvaļinājumu kārtību visiem nodarbinātajiem (*Act on Study Leave for employees*). Likumprojekts būs saistīts ar mūžizglītības jautājumiem, un darbiniekam būs tiesības izmantot 30 kalendāra dienas gadā, ja tas apgūs izglītības iestādes īstenotas programmas. Likumprojekts nosaka darbinieka tiesības uz 20 kalendāra apmaksātām dienām neatkarīgi no iegūstamā izglītības veida²⁶.

Izpētot Igaunijas un Latvijas mācību atvaļinājuma tiesisko regulējumu, autore var nodalīt vairākas kopīgās un atšķirīgās pazīmes. Kopīgās pazīmes:

- 1) mācību atvaļinājuma institūts ir tiesiski nostiprināts likumā;
- 2) mācību atvaļinājums tiek piešķirts ikvienam darbiniekam, ja tas atbilst likumā noteiktajiem kritērijiem;
- 3) noslēguma pārbaudījumu un diplomdarba izstrādei mācību atvaļinājums tiek piešķirts obligāti.

Atšķirīgās pazīmes:

- 1) mācību atvaļinājuma ilgums:
- Igaunijā paredzētas 30 dienas gadā, kuras tiek piešķirtas darbiniekam, kurš iegūst gan formālo, gan neformālo izglītību;

- Latvijā nav noteikts kārtējā mācību atvaļinājuma ilgums. Kārtējo mācību atvaļinājumu piešķir tiem darbiniekiem, kuriem tas noteikts līgumā vai koplīgumā. Tāpat netiek izdalīta formālā izglītība no neformālās;

- Igaunijā ir paredzētas 15 dienas papildu mācību atvaļinājums, ja tas nepieciešams formālās izglītības noslēgumam (netiek izšķirts valsts pārbaudījumu kārtošana vai diplomdarba izstrādei);

- Latvijā šāds atvaļinājums tiek piešķirts uz 20 darba dienām.

2) Mācību atvaļinājuma apmaksā:

- Igaunijā 20 dienas ilgam mācību atvaļinājumam (no 30 obligāti piešķiramajām), ja tas saistīts ar formālo izglītību un tiešo darba pienākumu pildīšanu, darba devējs maksā vidējo izpeļņu. Atlikušās 10 dienas netiek apmaksātas;

- Latvijā par kārtējo mācību atvaļinājumu maksā tikai tad, ja tas noteikts darba līgumā vai koplīgumā;

- Igaunijā par mācību atvaļinājumu diplomdarba izstrādei tiek maksāta minimālā alga;

- Latvijā par mācību atvaļinājumu diplomdarba izstrādei darba devējs var maksāt un var nemaksāt. Tiesiskais regulējums neparedz nekādus nosacījumus.

Jāsecina, ka Igaunijas likumā noteiktais tiesiskais regulējums ir labvēlīgāks darbiniekam, jo likumā paredzēta obligāta mācību atvaļinājuma piešķiršana, ja tā ir formālā izglītība un ja iegūtā izglītība nepieciešama darba pienākumu veikšanai. Latvijā kārtējā mācību atvaļinājuma piešķiršana jāparedz līgumā vai koplīgumā; tas nav noteikts kā obligāti izpildāms darba devēja pienākums, bet pušu vienošanās. Arī kārtējā mācību atvaļinājuma apmaksas jautājums ir likumā labvēlīgāk noteikts Igaunijā – no obligātajām 30 kalendāra dienām darba devējam jāapmaksā 20 kalendārās dienas. Latvijā – jāmaksā tikai tad, ja tas paredzēts līgumā vai koplīgumā.

Attiecībā uz mācību atvaļinājuma piešķiršanu diplomdarba izstrādei Igaunijā paredzētas 15 dienas (papildu likumā noteiktajām 30 dienām), par kurām tiek maksāta minimālā alga. Latvijā šis mācību atvaļinājuma veids piešķirams obligāti uz 20 darba dienām, bet apmaksā nav noteikta – puses par to vienojas.

Autore uzskata, ka Latvijā nebūtu ieviešams pienākums darba devējam obligāti apmaksāt kārtējā mācību atvaļinājuma noteiktu dienu skaitu. Ņemot vērā Latvijas ekonomisko situāciju, tas būtu pārāk liels finanšu slogs darba devējam, bet būtu lietderīgi Darba likumā noteikt darba devēja pienākumu piešķirt mācību atvaļinājumu gan kārtējo, gan diplomdarba izstrādei, bet par apmaksu puses paša var vienoties. Šis jautājums kā līguma obligāta sastāvdaļa būtu jāiekļauj darba līgumā vai koplīgumā. Tādejādi tiktu veicināta darbinieku izglītošanās, ko atbalstītu valsts, bet apmaksas kārtību noteiktu darba devēja un darbinieka vienošanās.

Pētījuma rezultāti un to izvērtējums.

Pētījumā autore analizēja mācību atvaļinājuma tiesisko regulējumu. Tiesiskais regulējums Darba likumā ir ticis grozīts divas reizes. Tomēr tā būtība pamatā nav mainījusies. Grozījumi vairāk attiecas uz apmaksas apmēru. Darbiniekam ir tiesības uz mācību atvaļinājumu un darba devējam ir vai nu tiesības, vai nu pienākums to piešķirt, atkarībā no mācību atvaļinājuma veida. Likumdevējs ir atstājis darba devējam un darbiniekam rīcības brīvību noteikt mācību atvaļinājuma piešķiršanas kārtību, slēdzot darba līgumu vai koplīgumu. Mācību atvaļinājums diplomdarba izstrādei ir darba devēja pienākums.

Secinājumi, priekšlikumi. Pētījuma rezultātā autorei radās šādi secinājumi:

- 1) neviens normatīvais akts nenosaka mācību atvaļinājuma jēdzienu;
- 2) mācību atvaļinājuma institūts ir neregulēts Darba likumā. Lai arī likumdevējs kārtējā mācību atvaļinājuma piešķiršanu ir atstājis darba devēja un darbinieka ziņā, par ko puses vienojas darba līgumā, attiecībā uz mācību atvaļinājuma piešķiršanu diplomdarba izstrādei likumdevējs ir noteicis darba devēja obligātu pienākumu to piešķirt;
- 3) mācību atvaļinājuma apmaksu ir darba devēja lēmums. Tomēr likumdevējs pusēm ir devis pilnīgu rīcības brīvību vienoties par mācību atvaļinājuma apmaksu;

4) mācību atvaļinājuma tiesiskais regulējums ir maz ierobežots no likumdevēja puses. Darba devējs un darbinieks var vienoties par visiem nosacījumiem, kas saistīti ar mācību atvaļinājuma piešķiršanu – to var piešķirt pa daļām; darbiniekam nav jānostrādā konkrēts laiks, lai varētu pretendēt uz mācību atvaļinājumu; mācību atvaļinājumu var piešķirt kā klātienes, tā neklātienes u. c. studiju veidu studentiem;

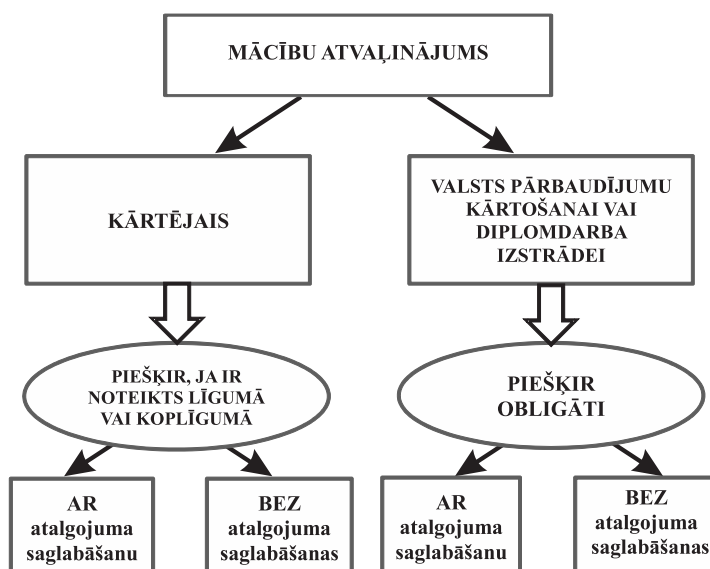
5) Igaunijas prakse norāda uz darba devēja pienākumu piešķirt obligātu mācību atvaļinājumu visos gadījumos. Atšķiras tikai mācību atvaļinājuma apmaksas kārtība – vienīgs gadījums, kad izglītības iegūšana netiek segta, ir neformālās izglītības iegūšana.

Autore kā **priekšlikumu** izvirza:

- lai veidotu vienotu izpratni par mācību atvaļinājuma institūtu, nepieciešams Darba likumā noteikt mācību atvaļinājuma definīciju. Autore piedāvā šādu redakciju: „*1^l Mācību atvaļinājums ir darbinieka atbrīvojums no tiešajiem darba pienākumiem, lai apgūtu teorētiskas zināšanas un/vai praktiskas iemaņas*”;

- būtu lietderīgi Darba likumā noteikt darba devēja pienākumu piešķirt mācību atvaļinājumu gan kā kārtējo, gan diplomdarba izstrādei, bet apmaksu atstāt pušu vienošanās ziņā. Šo jautājumu varētu iekļaut darba līgumā vai koplīgumā. Tādejādi tiktu veicināta darbinieku izglītošanās, ko atbalstītu valsts, bet apmaksas kārtību noteiktu darba devēja un darbinieka vienošanās. Autore piedāvā izteikt Darba likuma 157. panta pirmo daļu šādā redakcijā: „*Darbiniekam, kurš, nepārtraucot darbu, mācās izglītības iestādē, piešķir mācību atvaļinājumu. Mācību atvaļinājuma izdevumu segšana, saglabājot darba algu vai akorda algu vai nesaglabājot, jāparedz darba līgumā vai koplīgumā*”.

1. pielikums

2. pielikums

	Darba likuma 157. panta redakcijas
01.06.2002.- 11.12.2002. (pamata redakcija)	(1) Darbiniekam, kurš, nepārtraucot darbu, mācās jebkura veida izglītības iestādē, saskaņā ar darba koplīgumu vai darba līgumu piešķir mācību atvaļinājumu ar darba samaksas saglabāšanu vai bez tās. (2) Darbiniekam valsts eksāmena kārtošanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai piešķir mācību atvaļinājumu, kas nav īsāks par 20 darba dienām gadā, par šo laiku izmaksājot vidējo izpeļņu.
12.12.2002.- 03.03.2010.	(1) Darbiniekam, kurš, nepārtraucot darbu, mācās jebkura veida izglītības iestādē, saskaņā ar darba koplīgumu vai darba līgumu piešķir mācību atvaļinājumu ar darba algas saglabāšanu vai bez tās. <u>Ja darbiniekam noteikta akorda alga, mācību atvaļinājumu piešķir, izmaksājot vidējo izpeļņu vai neizmaksājot to.</u> (2) Darbiniekam valsts eksāmena kārtošanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai piešķir mācību atvaļinājumu, kas nav īsāks par 20 darba dienām gadā, par šo laiku <u>saglabājot darba algu. Ja darbiniekam noteikta akorda alga, mācību atvaļinājumu piešķir, izmaksājot vidējo izpeļņu.</u>
No 04.03.2010. līdz šim brīdim	(2) Darbiniekam <u>valsts pārbaudījuma kārtošanai vai diplomdarba izstrādāšanai un aizstāvēšanai piešķir 20 darba dienas ilgu mācību atvaļinājumu</u> ar darba algas saglabāšanu <u>vai bez tās</u> . Ja darbiniekam ir noteikta akorda alga, mācību atvaļinājumu piešķir, izmaksājot vidējo izpeļņu <u>vai neizmaksājot to.</u>

Atsauces

- Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums//Latvijas Vēstnesis, Nr.43, 01.07.1993.
- Darba likums: Latvijas Republikas likums//Latvijas Vēstnesis, Nr.105, 06.07.2001.
- Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības/Autoru kol. R. Baloža zin.vad. Rīga, Latvijas Vēstnesis, 2011, 636. lpp.
- Piemēram, European Centre for the Development of Vocational Training. Payback clauses in

- Europe. Luxembourg, Publications Office of the Europe Union, 2012.
- ⁵ Līguma par Eiropas Savienības darbību 153. pants.//Oficiālais Vēstnesis, Nr. C 83, 30.03.2010.
- ⁶ EP direktīva 2000/78/EK, ar ko nosaka kopēju sistēmu vienlīdzīgai attieksmei pret nodarbinātību un profesiju//Oficiālais Vēstnesis, Nr. L 303, 02.12.2000.
- ⁷ EP un Padomes direktīva 2006/54/EK par tāda principa īstenošanu, kas paredz vienlīdzīgas iespējas un attieksmi pret vīriešiem un sievietēm nodarbinātības un profesijas jautājumos (pārstrādāta versija)// Oficiālais Vēstnesis, Nr. L 204, 26.07.2006.
- ⁸ Mācības. Tezaura interneta vārdnīca, <http://www.tezaurs.lv>
- ⁹ Latviešu konversācijas vārdnīca. 1. sējums,1119. sleja. Rīga, A. Gulbja apgādībā, 1927.-1928.
- ¹⁰ Atvaļinājums. Tezaura interneta vārdnīca, <http://www.tezaurs.lv>
- ¹¹ Juridisko terminu vārdnīca// Rīga, Nordik, 1998, 31. lpp.
- ¹² Enciklopēdiskā vārdnīca. 1. sējums// Rīga, Latvijas Enciklopēdiju redakcija, 1991, 54. lpp.
- ¹³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 03.05.2007. sprieduma lietā SKA – 311/2007 9. punkts.
- ¹⁴ Darba likuma pamata redakcijas 157. pants: Latvijas Republikas likums//Latvijas Vēstnesis, Nr.105, 06.07.2001.
- ¹⁵ Izglītības likums: Latvijas Republikas likums// Latvijas Vēstnesis, Nr.343/344, 17.11.1998.
- ¹⁶ Ministru kabineta 23.11.2004. noteikumi Nr.965 „Izglītības iestāžu reģistrācijas kārtība”// Latvijas Vēstnesis, Nr.188, 26.11.2004.
- ¹⁷ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 25.05.2010. lēmums lietā SKA-520/2010, 2.2.punkts.
- ¹⁸ Darba likums ar komentāriem/zin. red. I. Kalniņa//Rīga, Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, 2010, 288.-289. lpp.
- ¹⁹ Grozījumi likumā „Darba likums”: Latvijas Republikas likums//Latvijas Vēstnesis, Nr.187, 20.12.2002.
- ²⁰ Likumprojekta „Grozījumi Darba likumā” anotācija. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/2114A900FCDFEFDDC22575A2004CA892?OpenDocument>
- ²¹ Grozījumi likumā „Darba likums”: Latvijas Republikas likums//Latvijas Vēstnesis, Nr.47, 24.03.2010.
- ²² Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 03.05.2007. spriedums lietā SKA – 311/2007, 3.2., 15. punkts.
- ²³ Darba likuma 149. panta otrā daļa: Latvijas Republikas likums//Latvijas Vēstnesis, Nr.105, 06.07.2001.
- ²⁴ Employment Contract Act § 67: Igaunijas Republikas likums// <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/509012015006/consolide>
- ²⁵ Adults Education Act: Igaunijas Republikas likums// <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/517122014002/consolide>
- ²⁶ Interneta resurss // http://www.labourlawnetwork.eu/national_labour_law/national_legislation/legislative_developments/prm/109/v__detail/id__3972/category__10/index.html

Abstract

In the article the author researches one of the legal institutes – the study leave. This edition of the labor law provides the right of the employee for study leave in two cases: another study leave and study leave for writing diploma paper. The employer is obliged to provide the study leave on a mandatory basis, only in the case of writing the diploma paper, the right to use another study leave should be included in the employment contract. In addition, in the employment contract should be included the issue of payment of the study leave. The legislator hasn't yet set any restrictions in the order of provision of study leave (in opposition to the annual paid leave) that causes the misunderstanding in the practical use of this norm. The author suggests to make changes in the

labor law and to set for the employer the duty to provide on a mandatory basis also another study leave, leaving the payment order under the supervision of both parties and solving this issue by their agreement. This would allow the employees to gain professional experience and use knowledge and experience in the further work.

Аннотация

В статье автор исследует один из институтов трудового права – учебный отпуск. Настоящая редакция Закона о труде предусматривает право работника на учебный отпуск в двух случаях: очередной учебный отпуск и учебный отпуск для написания дипломной работы. Работодатель обязан предоставить учебный отпуск в обязательном порядке только в случае написания дипломной работы, право же использовать очередной учебный отпуск должно быть включено в трудовой договор. Также в трудовой договор должен быть включён вопрос об оплате учебного отпуска. Законодатель не установил никаких ограничений в порядке предоставления учебного отпуска (в отличие от ежегодного оплачиваемого отпуска), что вызывает непонимание при практическом применении данной нормы. Автор предлагает внести изменения в Закон о труде и установить для работодателя обязанность предоставлять в обязательном порядке также очередной учебный отпуск, оставляя порядок оплаты в ведении сторон и решая данный вопрос путём их соглашения. Это позволило бы работникам получать профессиональный опыт и использовать знания и опыт в дальнейшей работе.

KONSTITUCIONĀLO TIESĪBU APAKŠNOZARE

ВНЕШНИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ (КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ)

Игорь Левакин,

доктор юридических наук,

профессор кафедры правового обеспечения управленческой деятельности

МГИМО (Университета) МИД России, Россия

Действующая Конституция России 1993 года – нормативный правовой акт высшей юридической силы, регулирующий основы важнейших общественных отношений; ее также можно рассматривать в качестве части и юридического фундамента национальной правовой системы. В свою очередь развитие правовой системы, проявляющееся в ее закономерностях, обусловлено разнообразными факторами. Для правовой системы характерно не только наличие связей и отношений между внутренними составляющими (конституция, система законодательства, правовые учреждения, судебная практика и др.), но и неразрывное единство с внешней средой, во взаимоотношениях с которой данная система проявляет свою целостность. В самом общем виде данные факторы также можно классифицировать в соответствии с основными общественными сферами: политические, экономические, социальные и духовные.

1. Политические факторы развития правовой системы обусловлены отношениями между государством, его органами, партиями, объединениями, гражданами и т. д. Согласно Основному Закону (Конституции 1993 г.) государственная власть в Российской Федерации осуществляется на основе разделения на законодательную,

исполнительную и судебную. Органы законодательной, исполнительной и судебной власти самостоятельны (ст. 10). Конституция утверждает политическое многообразие, многопартийность, равенство общественных объединений перед законом (ч. 3, 4 ст. 13) и т. д.

Современные политические отношения в России начали оформляться в 90-е годы XX века¹. В результате революционных по своей сути событий (обретение государственной независимости, смена общественного строя) был конституционно закреплен правовой, социальный характер государства, признаны естественные права человека, окончательно ликвидирована существовавшая около 70-ти лет однопартийная система и т. д. Однако сегодня, спустя более 20 лет после принятия Основного Закона, можно вполне определенно констатировать, что октроированный им либерализм политической сферы не был реализован в полной мере. Практически отсутствует важнейший политический фактор, формирующий подлинно демократическую систему законодательства, – реальная конкуренция политических сил.

По мнению авторитетной международной организации, Group of States Against Corruption (GRECO), крупнейшие политические партии России фактически превратились в бюджетополучателей

(бюджет государства и юридических лиц) со «сложным и противоречивым финансированием»². Во многом отсюда потеря авторитета законодательных (представительных) органов. Не удивительно, что 39% опрошенных Всероссийским центром изучения общественного мнения (ВЦИОМ) в 2014 г. респондентов не понимают, зачем нужны политические партии³. Не находя устойчивой опоры в традиционных политических институтах, власть пытается найти политическую поддержку в квазиполитических общественных и религиозных организациях (Общероссийский народный фронт, Русская Православная Церковь и т. п.).

Такое положение обусловлено традиционным сверх-этактистским характером политической сферы России, где партии и другие общественные объединения, гражданское общество в целом, исторически никогда (исключение – революция) не равны государству в лице его аппарата. В самом государственном аппарате, в том числе из-за чрезмерной вынужденной централизации, с огромными издержками осуществляется принцип разделения государственной власти, предусмотренный ст. 10 Конституции. Отрицая наличие особой президентской «ветви власти», многие – если не большинство – российские конституционалисты и политологи считают Российскую Федерацию суперпрезидентской республикой (при этом допускают формальные оговорки), в которой главенствуют не институты защиты прав и свобод (система правосудия), а административные механизмы.

Во многом отсюда стиль правовой системы, характеризующийся приоритетом позитивного права (закона). Однако даже прямое (непосредственное) действие Конституции как свойство конституционных норм оказывать без каких-либо конкретизирующих их актов непосредственное регулирующее воздействие на всех, кому они адресованы, а также связанная с этим возможность граждан требовать защиты (обеспечения) своих прав, ссылаясь только на конституционные положения, предусмотренное в ее ч. 1 ст. 15, по сей день остается сложно реализуемым.

На самом деле Конституция действует либо через систему нормативных правовых актов, зачастую подзаконных, либо через систему решений судов⁴. Причем, отношение граждан России к работе судов резко поляризовалось, о чем свидетельствуют данные соцпроса фонда «Общественное мнение». Негативные оценки по-прежнему преобладают, их выносят 40 % опрошенных, и только 24 % оценивают деятельность суда и судей положительно. В итоге, по данным ФОМа, репутация судов вернулась к значениям середины 2000-х годов. При этом наиболее критично настроены к российскому правосудию те, кто сам имел опыт участия в судах⁵.

Таким образом, если понимать право как нечто предшествующее юридическому закону, где право – это не только воля господствующей группы (класса, страты), не просто закон, принятый парламентским большинством, а определенный компонент сознания, продукт гражданского согласия, то нам его еще предстоит сформировать, выявить и отстаивать.

2. Современная российская Конституция напрямую не дает определения типа экономической системы, но определенно указывает на ее основу – собственность. В Российской Федерации признаются и защищаются равным образом частная, государственная, муниципальная и иные ее формы (ч. 2 ст. 8); земля и другие природные ресурсы могут находиться в частной, государственной, муниципальной и иных формах собственности (ч. 2 ст. 9) и т. д.

Научно доказана взаимозависимость права и экономического фактора: «в конечном счете» развитие правовой системы, как и развитие прочих социальных систем, необходимо рассматривать сквозь призму материального производства непосредственной жизни. Впрочем, «не нужно быть марксистом, – замечает М. Богдан, – чтобы понять, что любая правовая система представляет собой весьма высокий уровень надстройки («суперструктуры»), которая базируется на соответствующей экономической системе общества, и что любая правовая система призвана обслуживать среди самых различных сфер общества и нужды экономики»⁶.

Условным моментом экономического

основания современной правовой системы России можно считать 24 декабря 1990 г. – дату принятия Закона Российской Федерации N 443-1 «О собственности в РСФСР», которым была узаконена частная собственность. Там же (ст. 25) было закреплено понятие приватизации. 3 июля 1991 г. был принят Закон Российской Федерации «О приватизации государственных и муниципальных предприятий в Российской Федерации», согласно которому приватизацию государственного имущества организует Государственный комитет Российской Федерации по управлению государственным имуществом. Таким образом, Конституция 1993 г. легитимировала текущее законодательство, уже несколько (более двух) лет отражающее волю привилегированной, находящейся у рычагов распадающейся социалистической системы бюрократии, приватизирующей собственность через власть. По данным опроса ВЦИОМ в 2007 году выяснилось, что 58% российских предпринимателей полагают необходимым «сделать шаг навстречу требованиям различных слоев общества» и пересмотреть результаты приватизации (дальнейшие опросы подтверждают данное мнение)⁷.

Возник ли в результате приватизации, принятия и реализации новых законодательных правил и т. п. в России капитализм? Ответ, как ни странно, заключается в другом вопросе: а был ли в России социализм? И на первый, и на второй вопрос – ответ утвердительный: у нас был реальный социализм, а теперь – реальный капитализм. Не стоит ограничивать понятие «капитализм» его отдельными разновидностями, тем более, отождествлять с прогрессом. Капитализм везде разный, а частная собственность и буржуазные общественно-экономические отношения вовсе не детерминируют эффективность, социальную ответственность бизнеса, тем более либеральную правовую систему.

В России XXI века формируется совершенно определенная модель реального капитализма, которую легитимизировала как национальная правовая система, так и международное право. Другое дело, что в основание современной экономической системы России (это ее родовое повреждение)

не был изначально заложен правовой принцип формального равенства (большинство не могло на равных условиях воспользоваться итогами приватизации социалистической собственности), а также, как это было сделано в странах Восточной Европы, не была проведена реституция.

Россия была и во многом остается обществом права привилегий, экономическая система которого справедливо характеризуется как «капитализм для своих». Новая российская бюрократия (прежде всего, силовые структуры, исполнительная власть всех уровней) имеет традиционно высокое влияние на экономические отношения, что не позволяет развиваться рыночной конкуренции, – в этом главная специфика российского капитализма. Нам еще только предстоит реализовать положения ч. 2 ст. 8 Конституции, предусматривающие равное признание и защиту всех форм собственности, пройти этап имманентной модернизации права и экономики. В данном случае имманентным является право, которое хотя и определяется экономикой, но и преобразует ее (в нашем случае должно сыграть, пожалуй, ведущую роль), исходя из собственных предпосылок.

3. Социальная сфера, включающая различные общности и связи между ними, воздействует на развитие правовой системы, прежде всего через этнические и классовые факторы. В России запрещается создание и деятельность общественных объединений, цели или действия которых направлены на разжигание социальной, расовой, национальной и религиозной розни (ч. 5 ст. 13). Конституция провозгласила Россию социальным государством, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека (ч. 1 ст. 7). Государство гарантирует равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств. Запрещаются любые формы ограничения прав граждан по признакам социальной, расовой,

национальной, языковой или религиозной принадлежности (ч. 2 ст. 19).

В России свыше 150 различных этнических наций, групп и народностей. Многонациональный состав населения нашел отражение в федеративном устройстве государства, а права малочисленных народов (этнических групп) особо гарантированы Конституцией (ст. 69). Народ выступает как носитель власти на трех уровнях: многонациональный народ России, многонациональный народ субъектов (в некоторых существуют «титовые нации») и население муниципальных образований (административно-территориальных единиц). В Конституции закреплено, что никто (никакая часть народа) не может присваивать власть в Российской Федерации; власть принадлежит народу в целом, он выражает ее как непосредственно (референдум, свободные выборы), так и через органы государственной власти и местного самоуправления. Преамбула Конституции провозглашает принятие Основного Закона от имени многонационального народа Российской Федерации, т. е. речь идет о совокупности граждан, этносов, народов субъектов Российской Федерации.

Исходя из принципа единства народа, Конституция 1993 года отказалась от социально-классовых характеристик (фактически существующих и все более кристаллизующихся), неравного отношения к его составляющим, что было свойственно первым советским/российским конституциям социалистического типа. Ст. 29 Конституции запрещает пропаганду или агитацию, возбуждающие социальную, расовую, национальную или религиозную ненависть или вражду. Также запрещается пропаганда социального, расового, национального, религиозного или языкового превосходства. Тем не менее, законом нельзя отменить все социальные противоречия и, главное, грандиозное имущественное расслоение: согласно ежегодному докладу о мировом богатстве Global Wealth Report, который готовит швейцарский банк Credit Suisse, в 2013 году имущественное неравенство в России было самым высоким в мире, за исключением малых государств Карибского бассейна⁸.

Термин «нация» (социально-экономическая, культурно-политическая и духовная общность индустриальной эпохи) резонно не востребован Конституцией. Эвфемизм «многонациональный народ России» (отдаленно напоминает «советский народ») вполне соответствует современному этапу развития российского социума. Объективная реальность такова, что гражданской нации (продукт развитого гражданского общества) в России не сложилось. Властные элиты это признают, например, в 2010 г. Президент Д. Медведев заявил: «Идея российской нации – она абсолютно продуктивна, и ее не нужно стесняться»⁹. Причины во многом носят характер исторический: национальные обиды, территориальные притязания, религиозные, классовые, культурологические и другие противоречия у живущих рядом народов России копились веками, и они, по мере возможности, нивелируются централизованным государством.

Формированию в России единой нации могла бы способствовать национальная правовая система, но, следует признать, она недостаточно адекватна демократическим нормам Конституции России 1993 года, предусматривающим, что «народ осуществляет свою власть непосредственно, а также через органы государственной власти и органы местного самоуправления» (ч. 2 ст. 3). Так, Федеральный конституционный закон от 28 июня 2004 г. № 5-ФКЗ «О референдуме Российской Федерации» из-за сверхвысоких требований носит фактически запретительный характер, не способствует совершенствованию демократии, постоянно меняющегося порядка формирования Государственной Думы Федерального Собрания, Совета Федерации, избрания высших должностных лиц и субъектов Федерации. То же самое в местном самоуправлении: все чаще глава местной администрации исполняет свои обязанности по контракту, глава муниципального образования избирается не населением, а членами представительного органа. Резонно, что при данных обстоятельствах Центральная избирательная комиссия (ЦИК) России доктринально определяется в качестве органа государственной власти¹⁰.

Весьма вероятно, что во многом именно из-за избирательного законодательства, не позволяющего адекватно выразить интересы значительных общественных групп, и аналогичной деятельности государственных органов, на легальные демократические социально-правовые институты нет широкого общественного запроса; Основной Закон зачастую воспринимается в качестве лозунга, не имеющего отношения к жизни (это хорошо понимают преподаватели конституционного права). Например, по данным ВЦИОМ, в 2012 г. только 18% россиян читали Конституцию; согласно опросу, проведенному 23-26 августа 2013 г. Левада-центром, 55% россиян считают, что порядок в стране важнее соблюдения прав человека¹¹ и т. д.

Социальная сфера российского общества может быть охарактеризована в качестве сверхдисперсной. Процессы модернизации, запущенные Конституцией 1993 г., лишь поверхностны, отсюда медленно формируется единое национальное (единой российской гражданской нации) самосознание, в современных условиях оно по существу тождественно государственническому (этатистскому). Следует признать, что для единства огромной страны, обладающей ядерным оружием, централизованное государство (его распад будет подобен катастрофе), с его законом (*lex*), совершенно необходимо, но только в определенных Конституцией границах. Порой эти границы не соблюдаются: маргинализируется самая активная и структурированная часть социума – гражданское общество с его несформировавшимся правом (*jus*).

4. Факторы духовной сферы, в которую обычно включается религия, мораль, наука, искусство, образование, также имеют выраженные конституционные характеристики: Российская Федерация – светское государство, никакая религия не может устанавливаться в качестве государственной или обязательной, религиозные объединения отделены от государства и равны перед законом (ст. 14). Каждый имеет право на пользование родным языком, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества (ч. 2 ст. 26). Каждому гарантируется свобода

совести, свобода вероисповедания, включая право исповедовать индивидуально или совместно с другими любую религию или не исповедовать никакой, свободно выбирать, иметь и распространять религиозные и иные убеждения и действовать в соответствии с ними (ст. 28) и т. д.

Конституция четко и недвусмысленно определяет пределы вмешательства государства в идеологическое и нравственное пространство общества и человека. Утверждая идеологическое многообразие (ч. 1 ст. 13), светский характер государства (ч. 1 ст. 14), приоритет прав и свобод, Конституция и законодательство непосредственно обращаются к нравственным нормам. Законодатель, по существу, ставит знак равенства между правами и свободами и нравственностью или, в определенных случаях, отдает приоритет нравственности: «Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены федеральным законом только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства» (ч. 3 ст. 55). Таким образом, права и свободы человека и гражданина поставлены в том числе в зависимость от идеалов нравственности.

К преступлениям, посягающим на общественную нравственность, относят деяния, предусмотренные ст. 240 – 245 Уголовного кодекса РФ: ст. 240 «Вовлечение в занятие проституцией», ст. 241 «Организация занятия проституцией», ст. 242 «Незаконное изготовление и оборот порнографических материалов или предметов», ст. 242.1 «Изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних», ст. 243 «Уничтожение или повреждение памятников истории и культуры», ст. 244 «Надругательство над телами умерших и местами их захоронения», ст. 245 «Жестокое обращение с животными».

Ст. 213 «Хулиганство» предусматривает ответственность за «грубое нарушение общественного порядка, выражающее явное неуважение к обществу» (очевидно, что «неуважение к обществу» практически всегда

безнравственно).

Глава 6 Кодекса РФ об административных правонарушениях (КоАП РФ) содержит перечень административных правонарушений, посягающих на здоровье, санитарно-эпидемиологическое благополучие населения и общественную нравственность.

Статья 169 Гражданского кодекса РФ содержит императивный запрет сделок, совершенных с целью, противоречащей основам правопорядка и нравственности и т.д.

Казалось бы, достаточный консерватизм законодательства налицо. Тем не менее, приходится констатировать, что духовная сфера все более подвергается вмешательству законодателя. У депутатов различного уровня – это подтверждает практика законотворчества – возникла опасная привычка воздействовать на духовный мир человека, «скреплять» его инструментами позитивного права, юридической ответственности, в чем, несомненно, можно усмотреть правовое невежество и бюрократический волюнтаризм.

Существует утверждение Венецианской комиссии от 23 октября 2008 г. по вопросам кощунства, согласно которому «включение религиозных оскорблений в число правонарушений не является необходимым или желаемым». Тем не менее, в России «в целях противодействия оскорблению религиозных убеждений и чувств граждан» принят Федеральный закон от 29 июня 2013 г. N 136-ФЗ «О внесении изменений в статью 148 Уголовного кодекса РФ и отдельные законодательные акты», предусматривающий уголовную ответственность за «публичные действия ... совершенные в целях оскорбления религиозных чувств верующих». Данный закон пока бездействует, но если начнет действовать, то станет примером правоприменения, основанного на зыбком фундаменте оценочных категорий.

Еще пример: многолетние попытки внедрить единый и обязательный для всех государственных органов этический кодекс государственного и муниципального служащего разрабатываются о проблеме соотношения моральной и юридической ответственности. Все понимают, что при

слабом развитии гражданских институтов моральная (этическая) ответственность не сработает, а привлекать к юридической ответственности за морально-этические проступки не позволяют принципы права, которые не в силах изменить даже российские законодатели.

Таким образом, хотя логика исторического развития объективно предполагает имплементацию духовных ценностей гуманизма (индивидуализм, светскую этику, свободу¹²), изменения в духовной сфере России имеют свои объективные пределы. Мы не можем игнорировать историческую, культурную, социальную ситуацию, сложившуюся в России, а также международную обстановку, «но ясно и то, что в непростое время глобальных изменений Россия не может и не имеет права выйти из европейского правового поля»¹³.

Разумеется, данная статья подразумевает более обращение к проблемам, мешающим развитию правовой системы (ее положительные стороны достаточно широко освещаются в российской прессе). Негативные закономерности российской правовой системы наиболее отчетливо просматривается в следующем, далеко не исчерпывающем списке проблемных факторов:

- этатизм политической системы: закономерным является отождествление закона и воли государства в лице бюрократии;
- симбиоз власти и собственности: закономерно стремление бизнеса, не приближенного к власти защищать свои права в иностранных юрисдикциях;
- криминализация: закономерность сращивания преступности и бизнеса, преступности и власти;
- архаичность общественного сознания: закономерно пренебрежение естественно-правовыми ценностями, приоритет «порядка»;
- диспропорции экономического развития регионов: закономерно неравномерное формирование правовых систем субъектов Федерации;
- неразвитое гражданское общество: закономерна практика бюрократического регулирования общественных организаций

с целью учреждения государства как источника их легитимности;

- корпоративизм: закономерна порочная конкуренция мощных правовых «корпораций» (Прокуратуры, Следственного комитета, судов и т. д.);
- внешнеполитические конфликты: закономерны трудности реализации решений международных судов в национальной юрисдикции;
- коррумпированность: закономерна бюрократическая имитация борьбы с коррупцией, например, путем увеличения объема нормативного материала и т. д.

Кроме того, российская действительность характеризуется тем, что важнейшие структурные элементы национальной правовой системы, такие как законодательство, система правоохранительных, судебных

органов, а с недавнего времени и сама Конституция, находятся в состоянии перманентного изменения, и его вряд ли можно отождествлять с реформированием, которое очевидно предусматривает определенную цель и «дорожную карту» ее достижения. Правосознание, правовая культура, юридическая практика, другие элементы правовой системы не успевают за калейдоскопом политических и экономических изменений, усугубляемых различными кризисами. Отсюда следует: необходимы объективные и постоянные социолого-правовые исследования изменчивых внешних факторов развития правовой системы России¹⁴ в целях приведения ее в соответствие императивам Конституции.

Ссылки

- ¹ Подробный анализ проблем становления российской правовой системы в 90-е годы XX в., см.: Синоков В.Н. Российская правовая система. Саратов. 1994. С. 446-448.
- ² См.: Оценочный доклад о прозрачности финансирования политических партий в Российской Федерации (Тема II) / Принят ГРЕКО на 54-м пленарном заседании (Страсбург, 20-23 марта 2012 года). Размещен на сайте Генеральной прокуратуры РФ: http://genproc.gov.ru/ms/ms_news/news-77260
- ³ См.: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=114836>
- ⁴ См.: Интернет-интервью с В.Д. Зорькиным, Председателем Конституционного Суда РФ: «Деятельность Конституционного Суда РФ. Решения, проблемы и перспективы» <http://www.consultant.ru/law/interview/zorkin3/>
- ⁵ См.: <http://pravo.ru/review/view/75723/>
- ⁶ См.: Bogdan M. Comparative Law. Kluwer, 1994. P. 70.
- ⁷ См.: <http://wciom.ru/index.php?id=269&uid=112469>
- ⁸ См.: <http://content.knightfrank.com/research/83/documents/en/2013-1285.pdf>
- ⁹ См.: <http://ria.ru/politics/20101227/314089198.html>
- ¹⁰ См.: Чуров В.Е., Эбзеев Б.С. Демократия и управление избирательным процессом: отечественная модель // Журнал российского права, 2011, N 11. С. 5 - 20.
- ¹¹ См.: <http://wciom.ru/index.php?id=459&uid=113463>; <http://www.levada.ru/25-09-2013/rossiyane-o-svobode-demokratii-gosudarstve>
- ¹² См.: A Secular Humanist Declaration <http://www.secularhumanism.org/index.php/11>
- ¹³ См.: Зорькин В.Д. Предел уступчивости // Российская газета. 2010. 29 октября.
- ¹⁴ См.: Левакин И.В. Измерение условий реализации норм, закрепляющих основы конституционного строя, при помощи государственного аудита // Право и управление XXI век. 2013. № 4. С. 45-50.

Anotācija

Rakstā analizēti mūsdienu Krievijas tiesību sistēmas attīstības politiskie, ekonomiskie, sociālie un garīgie faktori. Autors analizē dažādu apstākļu ietekmi uz likumdošanu un likumu piemērošanas īpatnības konkrētajā vidē, norādot, ka tiesiskuma veidošanos negatīvi ietekmē arī tādi faktori kā tiesiskās apziņas brieduma trūkums un sabiedriskās apziņas arhaisms, neformālo sakaru prioritāra nozīme, varas un biznesa kriminalizēšanās, pilsoniskas sabiedrības trūkums, korupcija, varas un īpašuma simbioze, centieni kultivēt apziņu, ka globālu nācījas interešu vārdā tiesiskumu var ignorēt.

Abstract

The article describes the major modern political, economic, social and religious factors of the development of Russian legal system. Based on statistical and empirical materials, these or those factors highlighted as the main ones, but it presents an author's subjective point of view. According to the reasons mentioned above, the author describes the most important features of Russian legal system.

Scientific-Theoretical Journal of the Baltic International Academy
Administrative and Criminal Justice
Submission of Manuscripts
Instructions for Authors

1. Papers that are submitted for publication to the scientific-theoretical journal *Administrative and Criminal Justice* **must be problem-oriented and must contain an element of scientific research or scientific creativity.** Papers must address problematic issues in legal issues. They also should represent scientific novelty. Papers must be **original**, namely, they could not be previously published or be under review at any other scientific journal. Papers are blindly peer reviewed. Reviewers are asked to comment on correspondence between the content of the paper and the researched subject as well as scientific quality and novelty of the paper. If a paper is submitted by a student, it must be accompanied by comments of the student's scientific advisor.

2. The Journal accepts papers in the following languages – Latvian, English, German or Russian.

3. The length of a submitted paper must be between 20,000 and 40,000 characters including spaces. It must be written in Times New Roman and must be saved as a *Microsoft Word* document. The page size must be A4. Page margins must be as follows: the left margin must be 2,5cm, right margin 2cm, top and bottom margins 2cm each. All text must be single spaced. Paragraph indent (*Tab*) must be 1,27cm. Authors must use a single space between words and after punctuation marks, the exception being quotation marks and parentheses which do not require single spacing.

4. A submitted paper must contain:

- **The paper title**, written in Times New Roman 14 points, Caps Lock, **Bold**, Centered, must be translated into the languages in which the abstracts were written.

- **Information about the author/s:**

- a) The scientific, academic or professional degree must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, aligned to the left margin of the page.

- b) The author's first name and surname must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, **Bold**, aligned to the left margin of the page.

- c) The author's affiliation and academic/professional post, the higher education institution and academic/professional program in which a student is enrolled must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, aligned to the left margin of the page.

- **The body of the paper.** The introduction of a submitted paper must contain information on the following issues: topicality of the researched legal issue, aim, objectives as well as research methods. Sections of the paper should contain clear and logical paper outline, based on arguments. The conclusion section should clearly state the main research results, conclusions and suggestions/proposals. The font size of sections must be 12 points, Regular, Justify.

Section titles, if at all, must be written in font size 12 points, **Bold**, Centered.

If any part of a submitted paper needs an emphasis, it should be delivered by using **Bold** or *Italic*.

All figures, tables and other non-textual objects must be placed into *TextBox*. They must be enumerated and entitled with the font size 12 points, *Italic*, **Bold**. Published tables, figures and diagrams should be designed in such a way that the white and black version can differentiate between columns, sectors and lines, thus, facilitating readers' comprehension of the presented information.

Any two sections of a submitted paper must be separated by one row space.

- **References** must be enumerated automatically and must be placed at the end of the body of the paper. They must be written in Times New Roman 10 points, Regular, Justify below the *References* title, using 10 points, **Bold**, centered.

- **Abstracts** must be written in two languages different from the language of a submitted paper. Abstracts must contain the aim of the paper, research question/s, research novelty and main conclusions. Abstracts must be 1000 characters in length, including spaces. They must be written in Times New Roman 10 points, Regular, Justify below the **Abstract** title (in a relevant language) – 10 points, **Bold**, centered.

5. Papers must be submitted either electronically to justicija@bsa.edu.lv or in person to the editor's office, Room 216, 1 Lomonosova st, Rīga, Latvia. The author must include his/her contact information, which should be either a telephone number or e-mail address.